

Драгана Поповић

**ГЛАГОЛИ ЧУЛНЕ
ПЕРЦЕПЦИЈЕ
У РУСКОМ И
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Драгана Поповић

**ГЛАГОЛИ ЧУЛНЕ
ПЕРЦЕПЦИЈЕ
У РУСКОМ И СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ**

Монографија је проистекла из поправљеног и допуњеног дела текста докторске дисертације под насловом *Предикации перцепции у русском и сръбском језику*, одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 25. јуна 2016. године.

Сагласност за објављивање монографије дало је Наставно-научно веће Филозофског факултета на седници одржаној 2. фебруара 2024. године.

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:

Ниједан део ове публикације не може се прештампати, репродуковати или употребити у било ком облику без писаног одобрења ауторке, као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the author, as the holder of the copyright.

Мојој мајци с неизмерном захвалношћу

Садржај

1. Уводна разматрања	9
2. Перцепција као објекат истраживања	17
2.1. Појам <i>перцепција</i>	17
2.2. Перцепција у филозофији, психологији и физиологији	22
2.3. Лингвистичка тумачења перцепције.....	33
3. Истраженост перцептивности у језику и термилошки апарат за њено описивање.....	43
4. Системност перцептивне глаголске лексике и теоријски основ истраживања	63
5. Семантичке парадигме руских и српских глагола перцепције	103
5.1. Критеријуми за издвајање чланова семантичких парадигми	103
5.2. Семантичка парадигма руских глагола перцепције...	120
5.2.1. Критеријум одређености модалитета перцепције	121
5.2.1.1. <i>Ощущать</i> / <i>чувствовать</i>	121
5.2.2. Критеријум мање семантичке специфичности лексеме	125
5.2.2.1. <i>Щупать</i> / <i>ощупывать</i> / <i>трогать</i> / <i>касаться</i>	126
5.2.3. Критеријум стилске неутралности.....	137
5.2.3.1. <i>Обонять</i> / <i>чують</i>	137
5.2.3.2. <i>Осязать</i>	140
5.2.3.3. <i>Смотреть</i> / <i>глядеть</i>	142

5.3. Семантичка парадигма српских глагола перцепције	145
5.3.1. Критеријум одређености модалитета перцепције	147
5.3.1.1. <i>Осећајти</i>	147
5.3.2. Критеријум мање семантичке специфичности лексеме	149
5.3.2.1. <i>Гледајти</i> / <i>погледајти</i>	149
5.3.2.2. <i>Пијајти</i> / <i>попијајти</i> / <i>дирајти</i> / <i>додирајти</i>	156
5.4. Глаголи који имају дијатезу с перцептором	160
5.4.1. Руски глаголи који имају дијатезу с перцептором	162
5.4.1.1. <i>Пахнутъ</i> / <i>выглядеть</i> / <i>виднеться</i>	165
5.4.1.2. <i>Звучать</i> / <i>слышаться</i>	171
5.4.2. Српски глаголи који имају дијатезу с перцептором	174
5.4.2.1. <i>Мирисајти</i> / <i>изгледајти</i> / <i>видејти се</i>	175
5.4.2.2. <i>Звучајти</i> / <i>чујти се</i>	180
5.5. Статус глагола који имају дијатезу с перцептором и структура семантичких парадигми	183
6. Семантичка обележја чланова парадигми руских и српских глагола перцепције	189
6.1. Актантна структура основних глагола перцепције у руском и српском језику	189
6.1.1. Предлог речничких дефиниција основних глаголских лексема за означавање ситуација перцепције у руском и српском језику	205
6.1.1.1. Ситуације визуелне перцепције	206
6.1.1.2. Ситуације аудитивне перцепције	207
6.1.1.3. Ситуације олфакторне перцепције	208
6.1.1.4. Ситуације густативне перцепције	209
6.1.1.5. Ситуације тактилне перцепције	210

7. Закључна разматрања	213
Литература.....	223
Списак граматика, лексикографске и енциклопедијске литературе.....	248
Списак скраћеница лексикографске литературе.....	249
Списак извора	250
Списак електронских извора	253

1. Уводна разматрања

У овом се истраживању кроз анализу руских и српских глагола који описују различите ситуације перцепције покушава одговорити на нека питања из области лексичке семантике и лексикографије. Реч је о проблемима везаним за системске односе у области лексике, класификацију језичких јединица, дефинисање лексема, али и за интеракцију значења лексема и њихових граматичких обележја. Познато је да је изучавање лексичких система сложено јер се системски односи код лексичких значења уочавају теже него код граматичких. То потврђује и запажање да се лексика не потчињава строгим логичким схемама, да јој је својствена отвореност, извесна асиметричност, нерегуларност семантичких опозиција, недовољно строго устројена хијерархија, противречност системских веза (ВАСИЉЕВ 1981: 180).

У лингвистичким истраживањима перцептивна лексика анализира се из угла наивне слике света (човека), у оквиру тематске класе, семантичког поља, лексичко-семантичке групе, при чему се најчешће има у виду одређени сегмент процеса перцепције. Перцепција је, међутим, веома сложен процес који подразумева организовање, интегрисање и интерпретацију информација добијених путем чулних органа. Субјективна слика објективне стварности (под дејством процеса који се одигравају у чулним органима) настаје у мозгу, па се чулни доживљаји (осећаји) у свести увек спајају с елементима искуства, осећањима итд. (КОСТИЋ 1981: 573). И док физиологија и психологија изучавају сложену везу између чулних органа и централног нервног система, језик одражава наивну слику човека, па се рад чулних органа у њему може посматрати као аутономан систем (АПРЕСЈАН 1995в: 361) устројен по правилима која језик и диктира. То дозвољава да се у језич-

ком истраживању чулна (сензорна, физичка) перцепција разматра одвојено од њене когнитивне компоненте.

Може се претпоставити да је код тематски повезаних речи могуће издвојити централне јединице које најпрецизније одражавају унутрашње семантичке односе. То су базичне јединице које представљају основну схему организације тематски сродне лексики. У складу с тим, у овом су истраживању у центру интересовања основне јединице за означавање ситуација визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције у руском и српском језику. Дате јединице посматрају се као чланови семантичких парадигми, при чему се под парадигмом има у виду основни модел организације граматички истородних речи које су семантички обједињене (ЈРЦЕВА 1990: 366).¹

Својство да описују одређене ситуације имају глаголи јер су они истовремено и предикатске речи. Због тога се тумачење глагола заснива на њиховој централној синтаксичкој позицији. Другим речима, на садржинском плану глаголски предикат је више од обичног лексичког значења. Изражавајући одређено значење, предикат истовремено садржи у себи и макету будуће реченице, он има „места” или „гнезда” која у реченици попуњавају речи чија су категоријална обележја у складу с категоријалним обележјем „гнезда” (КАЦНЕЛСОН 1972: 88). Тако „избор предиката није само избор односа о којем се предикатом говори него је то и избор категоријалне информације о учесницима у том односу и њиховим семантичким улогама (агентивним, инструменталним, просторним, временским и другим)” (ПИПЕР и др. 2005: 302). У складу с наведеним, статус основних јединица за означавање ситуација визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције треба да имају глаголи.

Чланови сваког лексичког система поседују заједничка и дистинктивна семантичка обележја. Када је реч о дистинк-

¹ Осим за означавање садржаја наведеног у тексту, термин *парадигма* овде се употребљава и када се има у виду морфолошка парадигма, тј. систем облика једне речи или лексеме (код вишезначних речи).

тивним обележјима, није чудно што се постојање пет видова перцепције (визуелна, аудитивна, олфакторна, густативна, тактилна) на организацију перцептивне лексике одражава у виду пет подсистема, који због универзалности процеса перцепције у различитим језицима могу почивати на сличним семантичким односима. То потврђују и постојећа типолошка истраживања.

Парадигматски семантички односи о којима ће бити речи у овом истраживању најпре су уочени у енглеском језику. У њему су они на базичном нивоу представљени (простим) перцептивним глаголима (глаголским предикатима). Због свега наведеног, енглеском језику додељује се улога језика еталона.² Тачније речено, руски и српски језик пореде се у односу на појаве првобитно примећене у енглеском језику, а које у овом истраживању чине *tertium comparationis*³. Дакле, у семантичком садржају глагола перцепције могу се уочити компоненте које указују на тернарни карактер односа унутар

² Језик еталон пружа одговор на то какав је језик уопште и какве зависности (материјалне и смисаоне) постоје унутар језичког система уопште, а тиме и у одређеном језику (Рождественский 2003). Није наодмет поменути да се појам *језик еталон* некада изједначава са појмом *метајезик*. Тако Б. А. Успенски (Успенский 1965: 58, 61) наводи да идеја инваријантности лежи у основу сваког поређења језика, те да је унутар типолошких истраживања потребан неки језик еталон од којег се креће при описивању и карактеризовању различитих језика. Ако постоји језик еталон и ако су позната правила прелаза од језика еталона к истраживаним језицима, онда се ти језици могу једнозначно и доследно описивати и карактерисати кроз дати језик еталон. На тај начин језик еталон представља метајезик у односу на друге језике. У својству језика еталона (метајезика) може бити искоришћен било који језик.

³ Како наводи П. Пипер (1991: 57–59), један од кључних појмова контрастивне лингвистике је *tertium comparationis* – трећи члан поређења. Другим речима, контрастивна анализа обухвата два језика који се одређују према извесном трећем елементу. Као основне аутор издваја унутрашњи и спољашњи *tertium comparationis*. Први подразумева *tertium comparationis* као основу поређења, а други *tertium comparationis* као језик посредник. Међутим, и језик посредник као *tertium comparationis* има вредност само у случају да поседује својства која су присутна бар у једном члану поређења, па тако он никада није у потпуности „спољашње” природе.

система (подсистема) чији су они чланови. На базичном нивоу те односе најбоље одсликава семантичка парадигма састављена од основних чланова система (подсистема), која истовремено одређује и основни лексикографски тип у сфери перцептивне лексике (АПРЕСЯН 1995в: 357). Реч је о елементима значења⁴ (који повезују различите модалитете⁵ перцепције) представљеним трима групама. У енглеском језику чланови тих група у сфери чула вида и слуха су глаголи *see, look at, look; hear, listen to, sound*, док је у свим групама тактилна перцепција представљена глаголом *feel*, густативна глаголом *taste*, а ольфакторна глаголом *smell*. И у руском и српском језику постоје перцептивне глаголске лексеме у чијем су семантичком садржају присутни елементи значења који указују на исти карактер односа, нпр. за чуло вида: *видеть / видети*, *смотреть / ледати*, *выглядеть / изледати*.

Међутим, типолошка истраживања (SCOVEL 1971; VIBERG 1984) показала су да се поменути семантички односи у различитим језицима ни на базичном нивоу не изражавају увек истим типовима предиката. Могућност њиховог изражавања различитим типовима предиката својствена је и овде анализираним језицима: (рус.) *видеть, смотреть, глядеть, выглядеть, виднеться, быть видным, слышать, слушать, быть слышимым, звучать, слышаться, обонять, чуют, нюхать, пахнуть, быть каким-либо (на вкус), иметь вкус, пробовать, осязать, трогать, касаться, щупать, ощупывать, быть каким-либо (на ощупь), чувствовать, ощущать, чувствоваться, ощущаться / (срп.) видети, ледати, посмаира-ти, изледати, видети се, чути, слуша-ти, звуча-ти, чути се, мириса-ти₁, мириса-ти₂, би-ти некакав (укус), има-ти укус, пробати, ди-ти, додирива-ти, и-ти, и-ти, би-ти некакав (на додир), осећа-ти, осећа-ти се.*

⁴ У даљем тексту говори се о компонентама, елементима значења или (општим) значењима.

⁵ Под термином *модалитет* подразумева се вид перцепције, а у складу са следећим: „*Модалитетом* осјета зовемо било коју главну врст осјета што их можемо доживјети [...]” (GUYTON 1985: 793).

Реч је о језичким јединицама са перцептивним значењем чија анализа треба да резултира утврђивањем парадигматских односа који међу њима постоје, као и издвајањем основних чланова семантичких парадигми у руском и српском језику. При томе се креће од схватања да основни чланови система (подсистема) треба да задовољавају критеријуме засноване на принципима организације центра и периферије лексичког система.

Предмет истраживања су, дакле, односи између издвојених јединица двају језика који произилазе из њиховог семантичког садржаја. Реч је о семантичком садржају на основу којег се дате јединице и сврставају унутар истог система, тематске класе, семантичког поља, али и различитих класа (катеорија) предиката. Тако се, с једне стране, покушава одговорити на питање лексичке реализације уочених семантичких односа на базичном нивоу, док се, с друге стране, допушта могућност хијерархијских односа међу издвојеним члановима парадигми (ПАДУЧЕВА 1996, 2004). Ово подразумева праћење смерова семантичке деривације унутар парадигми јер се три типа глагола перцепције могу посматрати као резултат семантичке деривације засноване на елементима значења који повезују представнике различитих модалитета.

Иако компоненте значења које поседује анализирана перцептивна лексика указују на тернарне семантичке односе, издвајање чланова семантичких парадигми руског и српског језика треба да пружи коначни одговор на питање њихове структуре (две или три лексеме за означавање сваког модалитета перцепције). Будући да се на семантички садржај глагола перцепције гледа у складу са схватањем да се глаголом описује одређена ситуација коју чине њени учесници, утврђивање чланова парадигми омогућиће и одређивање основних ситуација визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције у два језика. Гледано на издвојене јединице као на представнике односа заснованих на семантичкој деривацији, то значи и одређивање исходишне ситуације унутар сваког вида перцепције. Тако ће парадигме показати и

које је опште значење унутар њих исходишно (мотивно), а све наведено одразиће се на дефинисање перцептивних глаголских лексема.

Циљ истраживања је да се кроз међујезичко поређење опишу семантички модели у два посматрана језика. Дата контрастивна анализа парадигматских семантичких односа и категоријалних обележја перцептивних глагола треба да отвори перспективу за даља истраживања у овој области, као и да пружи практичне резултате који би могли бити искоришћени у лексикографској пракси. Поред тога, ово истраживање оправдава чињеница да раније није вршено поређење руске и српске глаголске лексике за означавање свих видова чулне перцепције.

У истраживању се примењује хипотетичко-дедуктивни метод, тј. постављена је хипотеза заснована на информацијама из сакупљеног материјала који показује да у руском и српском језику постоје средства за изражавање значења издвојених најпре у енглеском језику. Дата значења на различите начине се именују, а њихова суштина у руском и српском језику представљена је глаголима типа *видеть* / *видеџи*, *смотреть* / *лєдаџи*, *выглядеть* / *излєдаџи*. На јединице ужег круга, издвојене на основу грађе и резултата ранијих истраживања (VIBERG 1984; АПРЕСЯН 1995в; МОИСЕЕВА 1998; MOISEEVA 1998; ПАДУЧЕВА 2004), примењују се критеријуми који се темеље на принципима организације центра и периферије лексичког система. Дати критеријуми, према којима се централним првенствено сматрају стилски неутралне јединице са мањом семантичком специфичношћу, омогућују да се методом елиминације издвоје чланови парадигми у два језика. При томе улогу дијагностичких могу имати и друга обележја, нпр. спојивост, обележја актаната, потпуност морфолошке парадигме.

Будући да се темеље на основној опозицији семантичке класификације предиката, ове парадигме могу се посматрати и из угла таксономских категорија. Приступ по којем се разликују исходишне и мотивисане таксономске категорије омогућује да се одреде и базични носиоци општих значења

на којима се дате парадигме темеље. То је уједно и основ за даље праћење смерова семантичке деривације унутар парадигми, као и за анализу у правцу утврђивања видских корелата издвојених руских и српских глагола, проналажења њиховог места у постојећој парадигми, као и одређивања њиховог категоријалног статуса (што није обухваћено овим истраживањем). Потребно је нагласити да се чланови парадигми виде као основни представници одређеног значења или класе, без обзира на могуће хијерархијске односе између њих.

Циљ примене валенцијске (актантне) анализе није утврђивање могућих допуна анализираних јединица (конкретних реализација семантичких валентности), већ првенствено одређивање исходишне ситуације перцепције, будући да се у односу на њу даље дефинише сваки од модалитета. Наведено подразумева издвајање обавезних учесника (актаната) опште ситуације перцепције, као и учесника ситуација сваког од модалитета, по којима се они разликују од опште ситуације и међусобно. Све наведено треба да послужи као основ за дефинисање чланова парадигми у два језика.

У раду се примењују и описни метод, опозитивни метод (систематизација семантичких опозиција), метод контрастивне анализе и метод анкетања.

Извори анализираног материјала су репрезентативни речници руског и српског језика, књижевна дела, електронски корпуси руског и српског језика и други електронски извори, усмена комуникација, анкета. Део материјала заснованог на књижевним текстовима представљају углавном изворници и њихови преводи с руског језика на српски језик, али и непреведени текстови. Као полазни лексикографски извори за руски језик коришћени су *Словарь современного русского литературного языка* (БАС) и *Словарь русского языка* (МАС), а за српски *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС) и *Речник српскога језика* (РСЈ). Уз њих су према потреби, а с циљем да се постигну што прецизнији резултати анализе, употребљавани и други дескриптивни речници, као и додатни лексикографски извори за руски и срп-

ски језик: речници синонима, комплексни речник, речници спојивости и др. (в. списак лексикографске литературе). Провера семантичке интерпретације анализиране руске и српске перцептивне лексике вршена је и на основу језичке компетенције изворних говорника двају језика.

2. Перцепција као објекат истраживања

2.1. Појам *перцепција*

Почетак било каквог истраживања у области перцепције, па тако и истраживања перцепције у језику, захтева њено дефинисање јер „сваки појам има свој опсег и садржај” (SIMEON 1969/2: 76). Будући да управо садржај који је појмом обухваћен указује на могући опсег проучавања, он представља и први параметар при одређивању ширине истраживања. Перцепција је објекат истраживања различитих наука (филозофије, психологије, физиологије) па се на ту чињеницу потребно осврнути и у оквиру лингвистичког истраживања перцепције, поготово ако се има у виду да се залажењем у области других наука изучавана проблематика додатно осветљава. На овај начин указује се и на разлику између научних чињеница и слике света представљене у језику.

У речницима страних речи, дескриптивним речницима, речницима лингвистичких термина на српском (хрватском) и руском језику могу се наћи следеће дефиниције појма *перцепција*.

Перцепција

- (лат. *percipere* – примити у се, попримити) – Опажај, опажање, примање утиска, примање, схваћање; замјећивање, примјећивање (KLAČ 1988).
- (лат. *percipio*) – 1) Опажање, примање утисака; 2) Способност да се схвати природа ствари; поимање, схватање; 3) (псих.) Уобличавање представа у свести на основу чула и утисака (KLAČ – ШИПКА 2006).
- Примање осјетилних утисака, осјетилно опажање, осјећај (SIMEON 1969/2).

- (лат. псих.) – Процес којим се осети чула претварају у утисак (РМС 1990 (1971)/4).

Перцепција

- (психол.) – Воспријатие, непосредственное отражение объективной действительности органами чувств (Крысин 2005).
- (лат. perceptio – представление, восприятие) – 1) Восприятие; непосредственное отражение объективной действительности органами чувств, обеспечивающее ориентацию индивидуума в окружающем мире; 2) В философии Готфрида Лейбница (1646–1716) смутное и бессознательное восприятие; *противоп.* – ясное осознание (апперцепция) (ЖЕРЕБИЛО 2010).
- (от лат. perceptio – понимание, познание), (спец.) – Отражение предметов и явлений реального мира в их целом во время воздействия их на наши органы чувств; восприятие (БАС 1959/9).
- (психол.) – Непосредственное отражение действительности органами чувств, восприятие (лат. perceptio) (МАС 1985/1).

Наведене дефиниције показују да појам *перцепција* подразумева чулну спознају – примање утисака из спољашње средине путем чулних органа (*ојажсање, ојажсај / воспријатие*), али и епистемичке процесе (*схваћање / понимание*).

За овај појам латинског порекла у оба језика употребљавају се домаћи термини чије се дефиниције у дескриптивним речницима подударају с претходно наведеним.

*Опашај*⁶

- Осет, оно што се преко чула прими, што се свешћу схвати, што се запази (РМС 1990 (1971)/4).
- Представа, податак, сазнање и сл. до којег се долази преко чула, чулног искуства, осећајна сензација, осет (РСЈ 2007).

*Воспријатије*⁷

- (психол. и филос.) – Психический процесс отражения предметов или явлений действительности, получаемых от воздействия внешней среды на органы чувств (БАС 1951/2).
- (психол. и филос.) – Отражение в человеческом сознании действующих в данное время на органы чувств предметов и явлений материального мира, включающее в себя понимание и осмысление их на основе предшествующего опыта (МАС 1985/1).

Из предпоченог се види да речнички чланци садрже и информације о наукама чији је објекат перцепција, а то су психологија и филозофија. У консултованим психолошким и филозофским речницима на српском и руском језику дају се наредне дефиниције.

⁶ У речничком чланку с одредницом *опашање* и у РМС и у РСЈ под 1 се наводи да се ради о глаголској именици насталој од *опашати*. У одредници за дати глагол у оба речника упућује се на његов видски корелат *опашати* који се дефинише на следећи начин: 1.а. чулима осетити близину, присуство кога или чега, угледати, спазити; 1.б. уочити, приметити; 2. схватити, увидети што, постати свестан чега; 3. напоменути, додати, рећи (РМС) / 1. (нешто) чулом вида угледати, запазити некога или нешто; приметити, уочити; 2. интелектуалним спознавањем увидети, схватити нешто, постати свестан нечега, приметити, закључити (РСЈ). Може се приметити да се при дефинисању *опашаја* говори о чулима, док се код *опашања* (пored интелектуалне спознаје) издваја само чуло вида. Истина, и у РМС и у РСЈ се у оквиру одреднице *опашање* под 2 наводи: резултат *запажања*, *уочавања*, *осећања*; *опашај*.

⁷ За појам *воспријатије* у (РСР 1998) дају се следећа преводна решења: *опашај*, *опашање*, *перцепција*; *зрительное*, *слуховое восприятие*, *псих. визуелна*, *аудитивна перцепција*.

Перцепција

- Опажај заснован на чулним подацима. Сазнајна психолошка функција којом се организам оспособљава да прима и прерађује информације и да одржава додир са спољном и унутрашњом реалношћу. Спада превасходно у когнитивне функције, али је под утицајем афективних и конативних димензија психичког. [...] (Крстић 1988).⁸

Опјажање

- Начелно, у психологији, перцепција, али са нешто ширим и променљивим значењем. Најчешће означава аперцепцију, или још сложеније облике, са више учешћа мисаоних процеса и евалуације. Подразумева пуну и развијену свесност о текућим процесима. У нашем језику користи се упоредо са термином перцепција, по правилу нешто чешће онда када се наглашавају општији мисаони процеси (Крстић 1988).
- Психичка радња којом преко више осета и представа које чине једну целину постајемо свесни неког предмета. Спољашње опажање, опажање помоћу чула; унутрашње опажање, свест о нашим доживљајима, свесним појавама (Марић 1991).

Опјажај

- Приближна постојаност опажаја у различитим условима опажања, који би са становишта оптике и физиологије морали да измене перцепцију.⁹ [...] (Крстић 1988).
- Садржај, резултат неког опажања (Марић 1991).

⁸ У *Филозофском речнику* (Марић 1991) у чланку *перцепција* даје се само информација о латинском пореклу термина (*percipio*, *опазити*), те упућује на одреднице *опјажај* и *опјажање*.

⁹ Реч је о дефиницији унутар чланка с одредницом *опјажај* / *константност опјажаја*.

Восприятие

- 1) Субъективный образ предмета, явления или процесса, непосредственно воздействующего на анализатор или систему анализаторов (употребляются также термины «образ восприятия», «перцептивный образ»); 2) Сложный психофизиологический процесс формирования перцептивного образа (употребляются также термины «перцепция», «перцептивный процесс»). Иногда термином восприятие обозначается система действий, направленных на ознакомление с предметом, воздействующим на органы чувств, т. е. чувственно-исследовательская деятельность наблюдения [...] (Мещеряков – Зинченко 2008).¹⁰
- Чувственный образ внешних структурных характеристик предметов и процессов материального мира, непосредственно воздействующих на анализаторы (органы чувств) животных и человека. [...] (Фролов 2001).

Перцепция

- (от лат. perceptio – восприятие) – Чувственное восприятие, отражение вещей в сознании через органы чувств. В философии Лейбница перцепция, как низшая (бессознательная) форма духовности, отличается от апперцепции. В философии Юма «перцепция» – термин, обозначающий «впечатления» (ощущения) и «идеи» (чувственные образы памяти) как порознь, так и в совокупности (Фролов 2001).

Већ саме речничке дефиниције указују на ширину и сложеност појма *перцепција*, што захтева његово, макар делимично, осветљавање и из угла других наука. Мисли се на проблематику истраживања перцепције у оквиру филозофије и психологије, као и на физиолошки аспект изучавања перцепције.

¹⁰ Дати речник не садржи одредницу *перцепция*.

2.2. Перцепција у филозофији, психологији и физиологији

Перцепција у филозофији је од самих почетака била разматрана као део проблема везаних за спознају, структуру људске душе, суштину знања. Првобитно објекат филозофских истраживања, проблем чулног сазнања и сазнања уопште (перцепције и мишљења, менталних радњи, дистанце између перцепције и мишљења) постао је и објекат истраживања у психологији (психологија опажања, когнитивна психологија), будући да су њени корени у филозофији. И управо гносеологија повезује филозофију и психологију.

Перцепција човеку даје „један посебан интимни свет, које, опет, свако сматра заједничким светом јер верује да је и у других људи он сличан или истоветан нашем. А велико је питање да ли је то истина или илузија, или делимично истина, а делимично илузија”. И није се тешко сложити с претпоставком да је почетно интересовање за перцепцију почивало баш на илузијама, да је суочавање са илузијама унело „семе сумње у исправност сазнања”, те да је управо такав след збивања резултирао поделом „на варљиво чулно сазнање и поуздани разум”. А сумња у чулно сазнање, с једне стране, појачавала је веру у разум, с друге стране (OGNJEVIĆ 2007: 7–8, 16).

Штури еккурс у филозофске погледе који следи покушај је да се на сегментима различитих токова покаже сложеност изучавања перцепције. Избором тумачења жели се првенствено указати на кретања између материјализма и идеализма, емпиризма и рационализма у изучавању перцепције.

Према Демокриту, најзначајнијем представнику античког материјализма и атомизма, суштина објективне стварности може се схватити само разумом. Како бележи Секст Емпирик (MAJNARIĆ (Seksto Empirik) 1950: 54–55), он је сматрао да се ништа што се чулима опажа не заснива на истини: „Неки филозофи, као Демокрит и слѣдбеници његови, одричу истинитост свих осјетних опажања”. Тако је истинито

само оно што се може спознати умом, јер атоми (који чине све ствари) имају природу лишену сваког чулног квалитета.

У складу с тим, Демокрит (MAJNARIĆ (Demokritovi fragmenti) 1950: 85) разликује две врсте спознаје – праву и мрачну којој припадају вид, слух, њух, укус и опип. До праве спознаје долази се мишљењем јер захваљујући њему спознајемо атоме и празнину од којих је састављен свет: „Кад мрачна спознаја није више кадра ни да гледа на одвећ мален предмет, ни да слуша ни мирише ни куша нити да опипом замјећује, него ваља потање истраживати, тад прилази права, јер она има финије осјећало за спознавање”.

И за Платона (MAJNARIĆ (Seksto Empirik) 1950: 54) је истинито само оно што се може спознати умом јер оно што се опажа осетилима „непрестано бива, а нигда није”.

Свет идеја је једини и истински свет, а материјални свет је само његова несавршена копија. Спознаја света идеја је највиша по вредности спознаје, док чулни део душе уопште не досеже до неке спознаје. Тако се ни знање не може изједначити са перцепцијом јер се перцепције разликују од човека до човека. Човеку се чини да је све онако како он осећа да јесте: „Зар се ишта другоме човјеку чини једнако као и теби? Јеси ли сигурно у то увјерен или си, штовише, увјерен да се ни теби саме ништа не чини исто због тога јер ти сâм ниси никада једнак саме себи?” Живот без осетила је ипак немогућ, али се мора одредити њихов међусобни однос: „Било би зло, сине, ако би у нама као у дрвеним коњима имале сједиште многе перцепције, а не би се све спајало у један једини облик, била то душа или како је треба звати, којом кроз те перцепције као оруђе перципирамо што се може перципирати”. Душа је инструмент који нам омогућава да схватимо перципирано, она спаја све што се добија путем чулних органа, будући да се целина (спознаја) не може постићи појединачним чулима: „Хоћеш ли се сложити с тиме да оно што једном способношћу перципираш не можеш перципирати другом способношћу, као нпр. оно што перципираш кроз слух немогуће је перципирати кроз вид или оно што перципираш кроз

вид немогуће је перципирати кроз слух”. Тако се о боји и о тону не може заједно просуђивати кроз један или други орган „јер нити је кроз слух нити кроз вид могуће спознати оно што је њима заједничко”. Знање се, дакле, не изводи из перцепција јер оне, будући да не могу схватити битак, не могу изражавати ни знање, а „сама душа кроз себе разматрањем захваћа оно што је у свему заједничко” (PLATON 1979: 15–61).

Код Аристотела (АРИСТОТЕЉ 2020: 96–97, 100–102, 106, 121–122, 124–125, 158, 172), међутим, видљив је напор да се чулно сазнање и мишљење повежу, па су тако чула полазна тачка спознаје. Живо је оно што поседује неко обележје живота (способности душе): ум, опажање, жудња, просторно кретање и мировање, храњење, раст и смањивање. Али све што је живо нема исте способности: док биљкама припада само способност храњења (раста), животиње постоје пре свега захваљујући опажању (најсвојственије им је чуло додира). Ми живимо, опажамо и размишљамо захваљујући души која припада телу и не може постојати без њега. Различитим бићима својствене су различите способности душе, али је само мали број бића обдарен способношћу мишљења и разумом, а она поседују и све остале способности. У складу с тим, истраживање душе подразумева разматрање сваке појединачне способности. Биће се рађа са способношћу опажања, а оно што опажање чини делотворним је споља (оно што је видљиво, што се може чути, као и све друго опажајно) јер чулни органи не опажају без спољашње побуде. У поређењу са знањем, које се односи на опште, делотворно опажање односи се на појединачно. Због тога се мислити може кад год се пожели, док је за опажање неопходно да постоји нешто опажајно. Свако чуло има своје подручје, на пример, само се видом распознају боје, а слухом региструју звукови. Чула не греше у томе да је нешто боја или звук, али се могу преварити у вези с тим шта је обојено или шта звучи и где се оно налази. Она примају форме предмета без материје, као што восак прима отисак прстена без злата или гвозђа. Због тога у чулима остају представе о перципираним предметима и када се они уклоне.

Жива бића по природи имају способност чулне перцепције, али код једних та способност не рађа памћење, а код других рађа, због чега су ова друга „интелигентнија и способнија да науче него она која нису у стању да се сете”. Док се човек уздиже до уметности и расуђивања, живот свих других живих бића своди се на слике и сећања. Човеково искуство проистиче из памћења, тј. из мноштва сећања на исто ствара се једно једино искуство. Искуство је сазнање појединачног, а уметност општег па су знање и поимање ближи уметности него искуству: захваљујући искуству људи знају да нека ствар постоји, али не знају зашто, док људи са знањем знају и узрок постојања. Тако су чулне перцепције најодређеније спознаје појединачних ствари, али не одговарају на питање зашто је нешто (не кажу нпр. зашто је ватра топла, него само да је топла), па човек ни на једну од својих чулних перцепција не гледа као на мудрост. Људима је најтеже стећи најопштија знања, будући да су она најудаљенија од чулних запажања (чулно сазнање је заједничко свим људима и зато је лако). У складу с тим „познавање свих ствари нужно припада ономе који располаже у највећој мери знањем о општем, јер тај познаје, на изврстан начин, све посебне случајеве који потпадају под опште” (ARISTOTEL 1960: 3–7).

У историји филозофије смерове проучавања перцепције можда најбоље илуструје период нововековне филозофије у којем се појављују значајне идеје о опажању. Готово исти друштвени услови породили су наизглед потпуно супротстављене приступе пореклу и природи знања – емпиризам и рационализам.

Заокрет у науци тог времена допринео је да се у првом плану нађе искуство, док експеримент постаје најважнији метод његове анализе. Теоретичарем емпиријске филозофије и оснивачем спознајне теорије у историји филозофске мисли сматра се Џ. Лок који је први јасно и одлучно указао на чула као извор наше целокупне спознаје. Иако критикује Декартову теорију о урођеним идејама, Лок ипак не сматра да су чула једини извор спознаје (иако најважнији), јер је други извор са-

знања у мишљењу. У складу с тим, људска душа има две способности – пасивну и активну. Пасивна подразумева примање информација из спољашњег света путем чула, а активна повезивање тих информација путем мишљења.

„Све идеје појичу из осетља или рефлексије. – Претпоставимо дакле да је дух, како се каже, бео папир без иједног слова, без иједне идеје; на који начин се он испуњава? Одакле он стиче ону огромну залиху коју је марљива и неограничена људска машта исликала на њему, са готово бескрајном разноликошћу? Откуда му сав тај материјал ума и знања? На то ја одговарам једном речју: из искуства; на искуству је засновано, и из њега у крајњој линији произилази, све наше знање. Моћ запажања је та која прибавља нашем разуму сав материјал мишљења – било да се бави спољашњим чулним предметима, или да ми сами посматрамо унутрашње операције нашег духа, и размишљамо о њима. Та два начина запажања јесу извори знања, из њих проистичу све идеје које имамо, или које природно можемо имати” (Лок 1962/1: 94).

Сумњу у чула, с друге стране, изражава Лајбниц (LEIBNIZ 1986: 89), последњи изразити представник рационалистичког правца: „Чини ми се да нас чула не могу убедити без помоћи ума у *постојање* чулних ствари. Зато бих поверовао да идеја постојања долази из мишљења. Идеје моћи и јединства долазе из истог извора и чини ми се да су другачије врсте од опажаја задовољства и бола”.

По Лајбницу (LEIBNIZ 1980: 247–256) све се састоји од бескрајно много малих недељивих супстанција (монада) које немају делове, не могу бити ни уништене ни створене и не могу попримати никакав лик. Монаде се међусобно могу разликовати само по својим перцепцијама (представа састављених ствари и онога што је спољашње помоћу једноставног) и тежњама (да с једне перцепције пређу на другу). Тако се перцепције по закону тежње једна из друге рађају у монади. Перцепције које прати памћење својствене су животињама јер је њихова монада, у ствари, душа. Када се душа уздигне до ума, она је нешто узвишеније и убраја се у духове: „потребно је

разликовати између *перцепције* или унутрашњег стања монаде уколико представља вањске предмете, и аперцепције која је самосвијест или рефлексна спознаја тог унутарњег стања, а која нипошто није дана свим душама, штавише ни истој души у свако доба”. Аперцепција (свесно опажање) својствена је умом обдареним створењима.

Као што је већ поменуто, филозофија је утицала и на развој учења о перцепцији у психологији, које се кретало ка схватању да је знање резултат менталних процеса над подацима добијеним путем чула. Стављање тежишта на чулно или спознајно доводило је до противречности које су се морале превладати, што је и показао даљи развој психологије (у 19. веку већ као самосталне научне дисциплине). Другим речима, што се психологија више удаљавала од старих представа о способностима душе, које су делиле психичке појаве на издвојене класе (осећаје и опажања, памћење и мишљење, емоције и вољу), то се шире схватала перцепција (ЛЕОНТЬЕВ 1976: 3). Тако савремена психологија (у првом реду когнитивна) инсистира на нераскидивој вези перцепције с епистемичким процесима.

Психологија опажања (перцепције) има своју посебну историју унутар психологије као науке. Експериментација у психологији, која је довела до њеног одвајања од филозофије, започета је управо на проблемима опажања. Поред тога, развијање психологије опажања са израженим мултидисциплинарним интересовањем ову дисциплину издваја из опште психологије (ОГЊЕНОВИЋ 2007: 10).

Чулним сазнањем, тј. радом чула и њиховом функцијом бави се физиологија са којом се у овом делу у великој мери преклапа психологија перцепције: и физиологија и психологија траже везу међу различитим сегментима који чине човека.

Много је сведочанстава о томе да сензорно-перцептивни процеси, као регулатори активности и одраз стварности, представљају основни феномен функционисања човека, повезан с дубоким слојевима структуре људске личности. Човеку у целини (као индивидуи и личности) одговара управо сензорно-

перцептивна организација која је, са своје стране, укључена у општу структуру људског развоја (АНАНЬЕВ 1982: 8).

Достигнућа у области физиологије пружила су неке одговоре за којима се дуго трагало у оквиру других наука. Ти одговори заснивају се на доказивању повезаности чулне и менталне спознаје, што је резултат изучавања грађе и функционисања људског организма.

Осврт на грађу и функционисање чулних органа унутар лингвистичког истраживања треба да укаже на сличности и разлике између научно доказаних чињеница и онога што одсликава језик, јер „слика света запечаћена у језику по многим се суштинским детаљима разликује од научне слике света”¹¹ (АПРЕСЈАН 1995а: 629). Та разлика може се односити и на информације о броју чула или степену важности појединих чула за човека.¹²

На питања броја, важности, сазнајне моћи чула дуго се одговарало у оквиру различитих наука. Тако Аристотел (АРИСТОТЕЛЬ 2020: 165, 223, 225–226, 228–229) сматра да има само пет чула, те да ниједно биће не може постојати без чула додира, нити без њега могу постојати друга чула. То је једино чуло чији губитак доводи до пропасти бића. Остала чула не поседују сва бића, она су неопходна бићима која се крећу. И укус је нека врста додира јер се побуђује храном. Због тога укус, за разлику од боје, звука или мириса, доприниси храћењу и расту. У вези с тим, Аристотел (МАЈНАРИЋ (Aristotel) 1950: 48–49) полемисе са својим претходницима: „Демокрит и већи дио физиолога, који говоре о осјетном опажању, чине нешто врло неприкладно: све наиме, што се може опажати, сматрају опипљивим. Али ако је тако, очито је, да је и свако од осталих опажања неко дотицање”. С друге стране, Аристотел истиче сазнајну моћ чула вида.

¹¹ Овде и даље преводи цитата Д. П.

¹² Ј. Д. Апресян (АПРЕСЈАН 1995в: 363) наводи да хијерархијска уређеност подсистема перцепције у језику, по којој је вид најважнији подсистем, а следе слух, мирис, укус и додир (поредак последња три подсистема мање је очигледан од поретка прва два), није наметнута споља већ произилази непосредно из информација које пружа језик.

„Сви људи по природи теже да дођу до знања; доказ за то је радост изазвана доживљеним сазнањима: наиме, и поред њихове корисне стране она нам се свиђају сама по себи, и то визуелна сазнања више од свих других. Јер ми вид ценимо изнад свега, тако да кажем, не само зато да бисмо могли да радимо, него чак и под претпоставком да не желимо ништа да радимо. Узрок овоме је тај што, од свих наших чула, вид је оно чуло помоћу кога стичемо највише сазнања и откривамо мноштво разлика” (ARISTOTEL 1960: 3).

Међутим, човека чини јединство његовог сензорног система у којем визуелна перцепција ипак заузима посебно место (више од 80% утисака из спољашње средине човек добија путем чула вида).

„У том целовитом систему образују се узајамно функционалне сензорне структуре и богато разгранати ланци. Генетски почетак тих ланаца су тактилне функције, а њихов свеопшти ефекат чини визуелна перцепција. [...] Њена универзалност у интеграцији и преинтеграцији сигнала било којег модалитета је задивљујућа. У сваком чину визуелне перцепције може се наћи веома сложен полимодални механизам. Визуелни систем увек ради као интегратор и реорганизатор сигнала свих модалитета” (АНАНЬЕВ 1982: 16).

Лингвистичка истраживања полазе, по правилу, од схватања да човек поседује пет чула, док у физиологији и психологији питање броја чула није затворено. До краја 19. века сматрало се да човек има пет чула (чуло вида, слуха, мириса, укуса и осетљивости коже – углавном додир), потом је њихов списак почео да се проширује, а питање броја чула и даље је отворено (ОГЊЕНОВИЋ 2007: 69). Поред наведених, издвајају се нпр. чулни органи дубоке (мишићне) и унутрашње осетљивости, органи за равнотежу, а код коже се, осим органа за додир, издвајају и органи за притисак, топлоту, хладноћу и бол. Другим речима, у науци постоје различите поделе чула. Тако А. Гајтон (GUYTON 1985: 803) дели чула на специјална (вид, слух, мирис, укус, равнотежа) и соматска (нервни механизми – скупљачи чулних информација из тела), код ко-

јих се разликују три физиолошке врсте: 1) механорецептивна соматска чула (надражује их механичко помицање неког ткива у телу – чула за додир, притисак, вибрацију, шкакљање (тактилна чула) и чуло за положај, које региструје однос положаја и брзину покрета појединих делова тела); 2) терморецептивна чула (региструју топло и хладно); 3) чуло за бол (надражује га сваки чинилац који оштећује ткива).¹³ Од бројних подела чула П. Огњеновић (OGNJEVIĆ 2007: 73–176) посебно помиње ону на дистантна и контактна, а чула описује од „вероватно најстаријег чула – коже, ка специфичним и млађим”, а то су укус, мирис, слух, вид.

Сложеност грађе чулних органа и процеса који се у њима одвијају не може, наравно, бити потпуно одражена у језику, поготово ако се узме у обзир чињеница да везу људског организма са спољашњом средином и оријентацију у њој омогућавају и усклађују чула и нервни систем. Нервни систем заједно с ендокриним системом повезује органе, усклађује њихов рад и обавља контролу над активностима у телу. Он прима на хиљаде појединачних информација из различитих чулних органа и интегрише их да би одредио на који ће начин тело реаговати. Сваки чулни орган састоји се од рецептора (пријемника дражи), осећајног нерва који преноси надражај и нервни центар чула у централном нервном систему. Рецептори су строго специфични тј. реагују на дражи за које су предодређени.¹⁴ Јачина дражи мора бити одређеног

¹³ Аутор напомиње да постоји и друга подела соматских чула: 1) екстерорецептивна чула (долазе с површине тела); 2) проприоцептивна чула (односе се на физичко стање тела – чула за положај, тетивна и мишићна чула, чула за притисак на табане, чуло равнотеже, иако се према претходној подели сматра специјалним); 3) висцерална чула (потичу из унутрашњости тела; појам се обично односи на чула из унутрашњих органа); 4) дубока чула (потичу из дубоких ткива као што су кости, фасције и друга, а обухватају углавном „дубоки” притисак, бол и вибрацију) (GUYTON 1985: 803).

¹⁴ Наводећи да рецептори региструју чулне надражаје као што су додир, звук, бол, хладноћа, топлина итд., А. Гајтон (GUYTON 1985: 791–792) их дели на: 1) механорецепторе (кожна чула додир (епидермис и дермис), чула дубоких ткива, слух, равнотежа, артеријски притисак); 2) тер-

интензитета (праг дражи) да би изазвала надражај и омогућила нервни импулс који се преноси према нервном центру са периферије тела и из унутрашњих органа.

Чуло вида реагује на светлосне дражи, док коначна слика настаје захваљујући функцији мозга и искуству.

Помоћу чула слуха осећају се и чују све врсте звукова. Реч је о механорецептивном чулу које реагује на механичке титраје звучних таласа у ваздуху. Звучна треперења доводе до механичког надраживања чулних ћелија и стварања нервног импулса који слушни нерв проводи у центар за слух у мозгу где и настаје осећај звука.

Чуло укуса убраја се у хемијска чула, као и чуло мириса, које у великој мери доприноси чулу укуса.¹⁵ Рецептори за укус најприсутнији су у језику, главном органу чула укуса. Они примају дражи које се преносе до мозга где настаје осећај укуса.

Рецептори чула мириса смештени су у носу, тј. у слузокожи горњих делова носне шупљине, због чега је чуло мириса најмање проучено чуло. Претпоставља се да постоји око седам различитих врста примарних њушних надражаја: камфорни, мошусни, цветни, ментолни, етерски, јетки и гњили. Мириси доспевају до влажне слузокоже носне дупље, растварају се и надражују олфакторне ћелије. Мирисни нерв преноси надражај у центар за мирис у мозгу.

Кожа је највећи орган у телу човека и обавља различите сложене функције. Она нас истовремено одељује од околине и спаја с њом, омогућујући да додирнемо и осетимо свет око

морецепторе (региструју промену температуре – једни хладноћу, други топлину); 3) ноцицепторе (региструју оштећење ткива, тј. бол); 4) електромагнетске рецепторе (у мрежњачи ока региструју светло – вид); 5) хеморецепторе (у устима региструју укус, у носу мирис, у артеријској крви ниво кисеоника, осмоларност телесних текућина, концентрацију угљичног диоксида, а можда и друге факторе који се односе на хемијски састав тела).

¹⁵ Сматра се да мирис „у једнакој мјери као и окус, има афективна својства угодности или неугодности. Због тога је мирис једнако важан, ако не и важнији, од укуса при одабирању хране” (GUYTON 1985: 1052).

себе, а тим информацијама највише верујемо. Савремена наука сматра да се у кожи налази наше најстарије чуло „јер увек смо сигурни у свој доживљај када можемо да додирнемо ствар која нас интересује, да је испитамо у директном контакту са кожом” (OGNJENović 2007: 73). На сложеност грађе коже указује и чињеница да су у њој смештени рецептори за осећај додира, притиска, топлоте, хладноће, бола и неки други. Чулних органа за додир и притисак највише има на јагодицама прстију, на длановима и уснама. Адекватна драж осетљивости за додир „је свакако механичке природе, али ефекат који она постиже у ткиву није сасвим јасан. Једно време веровало се да је притисак адекватна драж за сензацију додира, али [...] и негативан притисак – усисавање, дакле померање коже навише, даје, такође, нормалан осећај. Бројна психофизичка мерења показала су да је наша кожа неједнако осетљива за механичко дражење на различитим местима тела” (OGNJENović 2007: 81, 83). Додир, притисак и вибрација често се сврставају у посебна чула, иако све њих региструје иста врста рецептора. Разлике између наведених чула су у томе што: 1) чуло додира генерално настаје због надраживања тактилних рецептора у кожи или у ткивима непосредно испод коже; 2) чуло притиска генерално настаје због деформације дубљих ткива; 3) чуло вибрације настаје због чулних сигнала који се брзо понављају; при томе се надражују неке врсте рецептора за додир и притисак, нарочито оне које се веома брзо адаптирају. Познато је најмање шест сасвим различитих врста тактилних рецептора, а има их и више, нпр. неки слободни нервни завршеци који се налазе посвуда у кожи и у многим другим ткивима могу регистровати додир и притисак (GUYTON 1985: 804).

Све наведено о перцепцији у филозофији, психологији и физиологији говори о сложености процеса које она подразумева. Остаје, међутим, питање на који начин се све то одражава у језику и које одговоре може да пружи лингвистичко истраживање перцепције.

2.3. Лингвистичка тумачења перцепције

Даље разматрање перцепције најпре захтева осврт на употребу термина *перцепција* и њој сродних термина у руској и домаћој лингвистичкој литератури. Према радовима обухваћеним овим истраживањем термин *перцепција* се, у складу с раније датим појмовним садржајем, широко употребљава у радовима на српском језику, док на руском предност има термин *восприятие*, уп.: *визуелна, аудијтивна перцепција* : *зрительное, слуховое восприятие*; *физичка перцепција* : *физическое восприятие*; *чулна перцепција* : *чувственное восприятие*; *сензорна перцепција* : *сенсорное восприятие*; *глаголи перцепције* : *глаголы восприятия*.

Ограниченост употребе термина *перцепция* у руској литератури потврђује мали број радова у којима се он појављује, нпр.: „глаголы перцепции” (БЕРЕЗИНА 2001a), „модусы перцепции” (РУЗИН 1994, 1995), „модус перцепции” (МУРАВЬЕВА 2005), „результаты перцепции” (МОИСЕЕВА 2005), „вид перцепции”, „вкусовая перцепция” (МАТВЕЕВА 2005), „семантический перенос *перцепция* – *когниция*”, „связь перцепции и познания” (КОЛЕСОВ 2009), „процесс перцепции”, „исследования процесса перцепции” (ГЕДИНА 2011).

Понекад термини *восприятие* и *перцепция* означавају појмове међу којима се прави разлика, па је тако за И. Ј. Колесова (2009: 8) *восприятие* сензорни процес, а *перцепция* сложени когнитивни процес стварања схематизованих менталних репрезентација. Ипак се најчешће ова два термина изједначавају, нпр.: „результаты процесса восприятия” / „результаты перцепции” (МОИСЕЕВА 2005), „ментальные действия и перцепция” / „восприятие и ментальные процессы” / „ментальные действия переплетены с перцепцией” (БЕРЕЗИНА 2001b).

Домаћи аутори, за разлику од руских, употребљавају и термин *перцепијент*.¹⁶ Датим термином се у радовима на срп-

¹⁶ Речници страних речи на српском (хрватском) језику садрже следеће дефиниције појма *перцепијент*: онај који прима (умом), приматељ,

ском језику именује онај „који прима” (ПЕТРОВИЋ 1991), „који опажа” (ПЕТРОВИЋ 1992), тј. означава један од семантичких аргумената визуелних предиката (МАРКОВИЋ 2011, 2012, 2014а; МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013). *Перципијент* се дефинише као „прималац подражаја” (АРСЕНИЈЕВИЋ 1992), а „перципијент подражаја” издваја се као „елемент сваке перцептивне радње” (ЦРЊАК 1999–2001). За наведени садржај руски аутори најчешће употребљавају термин *воспринимающий*.

У радовима домаћих аутора често се среће термин *перцептиван*¹⁷, нпр.: „перцептивни објекат”, „перцептивни орган”, „перцептивна радња”, „перцептивна компонента”, „перцептивна активност” (МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013), „перцептивни предикат”, „перцептивни глаголи” (МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013; МАРКОВИЋ 2014б), „перцептивни акт” (МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013; МАРКОВИЋ 2014а), „перцептивни агенс” (МАРКОВИЋ 2012), „класа перцептивних глагола” (РИСТИЋ 2011). Термини *перцепција* и *перцептиван* уносе исти садржај у спојеве у којима су употребљени, нпр.: „објекат перцепције” / „перцептивни објекат” (МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013), „глаголи перцепције” / „перцептивни глаголи” (АРСЕНИЈЕВИЋ 1992; МАРКОВИЋ 2012), „поткласа глагола визуелне перцепције” / „класа перцептивних глагола” (РИСТИЋ 2011).

У руској литератури у употреби је еквивалентни термин *перцептивный*, нпр.: „перцептивная категория вкуса”, „перцептивный и неперцептивный уровни информации” (МАТВЕЕ-

опажалац (КЛАЋ 1988); (лат. *percipiens*) – онај који чулима и умом запажа и прима утиске, прималац (КЛАЈН – ШИПКА 2006). У руским речницима (КРЫСИН 2005; ЖЕРЕБИЛО 2010) нема ове одреднице, док је према (МАС 1987/3) *перцепиент* – человек, воспринимающий мысленные сигналы, посылаемые при проведении телепатических опытов другим человеком.

¹⁷ Одреднице *перцептиван* углавном нема у консултованим речницима, а они у којима је она присутна садрже следеће дефиниције: (нлат. *percipivus*, в. перципирати) – који опажа и прима спољашње утиске (КЛАЈН – ШИПКА 2006); који се односи на перцепцију, опажајан; перцептивна функција – својство звуковних (и графичких) знакова, тј. да су објекти перцепције; функција довођења говора до перцепције (гласова ухом, слова оком) (СИМЕОН 1969/2); који се оснива на перцепцији: *перцептивни подаци* (РМС 1990 (1971)/4).

ва 2005), „перцептивный опыт” (КОЛЕСОВ 2009), „перцептивные глаголы” (АРУТЮНОВА 1998; БЕРЕЗИНА 2001а; МОИСЕЕВА 2005), „перцептивные действия”, „перцептивное состояние” (БАШКОВА 1995; ЛОМОНОСОВА 2004а), „перцептивные события”, „перцептивно-событийный класс”, „перцептивно-событийные значения” (КУСТОВА 1999), „перцептивный компонент” (КУСТОВА 1999; ИВАНОВА 2004), „перцептивные предикаты”, „перцептивная ситуация” (ИВАНОВА 2004; БАШКОВА 1995; КУСТОВА 1999), „перцептивные атрибуты”, „перцептивное восприятие”, „перцептивные признаки” (РУЗИН 1995), „перцептивный модус” (РУЗИН 1995; МУРАВЬЕВА 2008), „перцептивная семантика”, „перцептивная лексика”, „перцептивные образы”, „перцептивная информация”, „перцептивная деятельность”, „перцептивный процесс” (МОИСЕЕВА 2005), „перцептивная система человека” (БУДАНЦЕВА 2014), „перцептивная точка зрения” (ЛОМОНОСОВА 2004а, 2004б), „перцептивные системы” (БОРЕЙКО 2006). Употреба термина *перцептивный* може бити и резултат непостојања еквивалентног облика у руском језику: „перцептивные глаголы” / „глаголы восприятия” (МОИСЕЕВА 2005).

У радовима на руском језику присутан је и термин *перцептивность* којим се именује једна од семантичких категорија.¹⁸ Под перцептивношћу се има у виду употреба језичких средстава која указују на представу посматраних појава (ЛОМОНОСОВА 2004а: 8). Она повезује речник и граматику, тј. обу-

¹⁸ Изучавања у области типологије довела су до уочавања заједничких садржаја у различитим језицима – *појмовних категорија*, које и јесу семантичке категорије. Термин *појмовне категорије* први је употребио О. Јесперсен (ЕСПЕРСЕН 1958: 57–58) означавајући њиме ванјезичке категорије које, за разлику од синтаксичких категорија, не зависе од више или мање случајних факата постојећих језика. Реч је о универзалним категоријама које су применљиве на све језике, иако се оне у тим језицима ретко изражавају на јасан и недвосмислен начин. П. Пипер (1991: 56) овако дефинише појам *семантичка категорија*: „Семантичка категорија представља план садржаја функционално-семантичког поља, којем се такође даје категоријални статус, и чији изразитије граматикализовани израз чини језгро датог поља, наспрот чему стоји слабије граматикализована (односно јаче лексикализована) периферија функционално-семантичког поља”.

хвата распон од лексичких јединица са перцептивним значењем до реализације значења перцепције у тексту.

Термину *восприятие* у овом истраживању одговара термин *перцепција* (ојашање). На то се најчешће указује када се излажу подаци из радова руских аутора (у загради се наводи термин који је употребљен у оригиналу). За садржај који код домаћих аутора покрива термин *перцепцијенити* употребљаваће се термин *субјекатив перцепције*.

Већ на основу свега досад реченог о перцепцији може се увидети сложеност ове појаве. Она пружа могућност и за различито схватање перцепције у лингвистици, тј. различито гледање на њен садржај, који се не мора увек поклапати са научним. Најближе научном је, свакако, узимање у обзир и физиолошке и менталне компоненте перцепције, које дозвољава издвајање двеју етапа. Ако се као пример узме чуло вида, прва етапа обухвата појаву слике предмета или ситуације („зрительный образ предмета или ситуации”), укључујући облик, боју, величину, тј. све карактеристике које се могу регистровати очима, док се у другој етапи та слика подвргава менталној обради (ПАДУЧЕВА 2001а: 33). У истом правцу иде и повезивање процеса перцепције (добивања информација о ситуацијама из спољашњег света) са свим странама људске активности. Тако перцепција лежи у основу сложених менталних процеса који утичу на понашање, па од тога какве информације човек добија из спољашњег света (захваљујући чулима) зависи његова анализа и оцена одређене ситуације, закључци, одлуке и поступци, а с тим у вези и дугорочне стратегије понашања (КУСТОВА 2004: 173). Перцепција се сврстава у фундаменталне људске способности и дефинише као „карика која повезује стварност и човеково мишљење”. У вези с тим, истражује се човек као мисаоно биће, биће које говори, делује, перципира. Реч је о човеку као бићу које опажа захваљујући томе што поседује физиолошки систем перцепције састављен од пет чулних органа и човеку који опажа неки језички продукт, тј. декодира информације (МОИСЕЕВА 2005: 4). Перцепција се схвата као процес превођења објеката

стварности у унутрашњу сферу субјекта, при чему се полази од следеће структуре перцепције: субјекат перцепције је увек биће као целокупност својих физичких, физиолошких, психичких, интелектуалних, социјалних својстава, а објекат може бити предмет, лице, догађај, производ интелектуалне активности, факт социјалне активности. На тај начин перцепцијом се обухватају физичка, чулна, интелектуална и социјална перцепција (Башкова 1995: 6–7).¹⁹

На основу свега реченог о перцепцији, нарочито у физиологији и психологији, јасно је да реакцију чула на стварност прати спознаја перципираног. Процес формирања субјективне слике предмета на основу његових обележја креће од сензорних информација, добијених захваљујући чулима вида, слуха, мириса, укуса, додира. Чињеница је да целовита слика предмета не представља само резултат реакције чула већ подразумева и поимање. На тај начин је чулна перцепција, као полазна карика спознаје, нераскидиво повезана с епистемичким процесима. Са становишта физиологије перцепција, наравно, није ни једноставан ни независан процес. То је процес који првенствено зависи од централног нервног система, као и све што се у људском телу дешава. Међутим, реч је о јасно организованом систему који функционише по строго утврђеним правилима. С друге стране, језик, а нарочито област семантике, представља систем у којем се та правила морају откривати. Другим речима, систематизација у језику захтева проналажење одговарајућих принципа који ће чинити њен основ.

Дакле, истражујући перцепцију у области лингвистике, аутори се могу суочити не само с проблемима везаним за језик, већ и с проблемима везаним за науку чији је објекат пер-

¹⁹ Док руски аутори најчешће не праве разлику између термина *физическое восприятие*, *сенсорное восприятие* и *чувственное восприятие*, И. В. Башкова под физичком перцепцијом подразумева процес конзумирања и пробаве хране, текућине, а чулну перцепцију (*чувственное восприятие*) дели на реалну (*Она слушает музыку*) и иреалну (*Он видел страшный сон*), те интелектуалну (*Он понял условия задачи*) и социјалну (*Проект был принят с энтузиазмом*).

цепција. Ти проблеми појављују се већ приликом одређивања ширине истраживања, тј. елемената анализе и налажења њиховог места у одређеном језичком систему. Тако се перцепција у језику изучава и у односу на друге психичке процесе, који су међусобно повезани, и то унутар семантичког поља психичке активности²⁰ (Васиљев 1981), као један од типова модуса²¹ (Арутюнова 1998), у оквиру наивне слике човека (Апресјан 1995б, 1995в).

Бавећи се лексичком семантиком, проблему перцепције Ј. Д. Апресјан (Апресјан 1995а: 39–40, 42–43, 47; 1995в: 352, 355–356, 361, 364–365) прилази из угла наивне слике човека, те примећује да је у руској језичкој слици света (која може садржати много универзалних црта) човек динамичко, активно биће које испуњава физичке, интелектуалне и говорне радње. Њему су својствена и различита стања: перцепција („восприятие”), жеље, знања, мишљења, емоције и сл. А сваким видом активности и сваким типом стања управља одређени систем који се локализује у одговарајућем органу (понекад исти ор-

²⁰ У семантичко поље психичке активности („глаголы психической деятельности”) аутор сврстава класе као што су: *глаголы ощущения, глаголы желания, глаголы восприятия (глаголы с общим значением восприятия, глаголы зрительного восприятия, глаголы слухового восприятия, глаголы обоняния, глаголы осязания), глаголы внимания, глаголы эмоционального состояния (настроения), глаголы эмоционального переживания, глаголы эмоционального отношения, глаголы мышления (глаголы со значением мыслительного процесса, глаголы со значением результата мыслительного акта – глаголы с ядерным значением «представлять», глаголы с ядерным значением «полагать», глаголы с ядерным значением «решать», глаголы с ядерным значением «верить», глаголы с ядерным значением «понимать», глаголы с ядерным значением «ошибаться»), глаголы знания, глаголы памяти*. Првих седам класа повезују се с облашћу осећаја („чувства”), а последње три класе с облашћу мисли, мишљења. Глаголи перцепције (*глаголы восприятия*) дефинишу се као они који „означавају одраз спољашње средине, својстава и предмета спољашњег света у људској спознаји”. При томе неки од њих указују на перцепцију уопште (*глаголы с общим значением восприятия*), а неки само на перцепцију која се остварује помоћу одређених чула (Васиљев 1981: 43–180).

²¹ Значења експлицитног модуса деле се у односу на перцептивни (сензорни), ментални (когнитивни, епистемички), емотивни, волитивни план (Арутюнова 1998: 411).

ган може опслуживати више система). У већини случајева функционисање система може се описати семантичким примитивом или примитивима (ако се систем састоји од подсистема), а за физичку перцепцију је то ‘перципирати’ (‘восприимать’).²² Физичка перцепција („физическое восприятие”) локализује се у чулним органима (очи, уши, нос, језик, кожа), а чине је вид, слух, мирис, укус и додир.²³ Иако и у научној и у наивној слици света човек путем перцепције добија информације које се подвргавају менталној обради и које му омогућавају да осмисли стварност, добије знања и сл.²⁴ Физичка перцепција може се посматрати независно од активности других система што је чини најаутономнијим системом.

Будући да се систем физичке или сензорне перцепције заснива на реакцији чула, он представља једну од универзалних црта присутних у различитим језицима, а приступ по којем се перцепција може посматрати независно од активности других система омогућава јасно ограничавање опсега истраживања.

²² Овакво поимање појма *перципирати* разликује се од онога како га објашњава А. Вежбицка. В. фусноту 25.

²³ Поред физичке перцепције издваја се још седам система. Физиолошка стања локализују се у различитим деловима тела, а својствен им је семантички примитив ‘ощуцать’. Физиолошке реакције на различите спољашње и унутрашње утицаје немају семантички примитив. Физичке радње и активности обављају се екстремитетима и телом, а семантички примитив за њих је ‘делать’. Жеље се локализују у телу (примарне жеље, заједничке људима и животињама, везане за физиолошке потребе) или души (култивисане жеље, везане за задовољавање духовних потреба). Последње (чине безусловну већину жеља) се реализују помоћу воље чија се активност коригује савешћу. Семантички примитив је ‘хотеть’. За мишљење, тј. интелектуалну активност семантички примитиви су ‘знать’, ‘считать’; место локализације – свест (ум, глава). Емоције се деле на првобитне (заједничке за човека и животиње) и култивисане. Код човека се емоције локализују у души, срцу или грудима. Семантички примитив за емоције је ‘чувствовать’. Говор се реализује језиком (у секундарном значењу), а семантички примитив је ‘говорить (кому-то, что Р)’ (Апресјан 1995в: 355–356).

²⁴ Перцепција и мишљење (интелект) потврђују принцип парности телесних и духовних система који проистиче из дихотомије *тело – дух*, карактеристичне за наивну слику света (Апресјан 1995в: 364–365).

Без жеље да се улази у полемику око статуса појма ‘перципирати’ (‘восприимать’) као семантичког примитива²⁵, овде се полази од виђења да његов семантички садржај описује општу ситуацију перцепције, у односу на коју се даље могу дефинисати ситуације означене јединицама за изражавање различитих модалитета. Ту се мисли на садржај који се односи на улогу чулних органа уопште, тј. на чулну перцепцију уопште. Према консултованим речницима *перципира́ти* / *перципировать* претпоставља следећи садржај.

Перципира́ти

- Опазити, опажати, схваћати, примати утиске, примати, замјећивати (КЛАІС 1988).
- (лат. *percipere*, *perceptum*) – 1) Чулима и умом запажати и примати утиске, опазити, опажати; 2) Схватати, схватити, поимати (КЛАЈН – ШИПКА 2006).
- Примити, примати утиске, опазити, опажати, приметити, примећивати (РМС 1990 (1971)/4).

²⁵ Према А. Вежбицкој (1986: 336–345, 365–368) појам *восприимать* погрешно је сматрати простим (он и сам подлеже анализи), а тиме је неприхватљиво и дефинисање према којем нпр. *видеть* значи ‘восприимать зрением’. Покушавајући да издвоји одговарајући појам који би могао имати статус семантичког примитива, ауторка полази од дефиниција типа *What do you see?* ‘Что ты видишь?’ = *что твои глаза сообщают тебе о мире?*; *What do you hear?* ‘Что ты слышишь?’ = *что твои уши сообщают тебе о мире?*, те закључује да појам *сообщать* („telling”), иако семантички једноставнији од *восприимать* („perceiving”), није прост јер се може анализирати уз помоћ *сказать* и *причинность* (*Мои глаза сообщают мне нечто о данном месте = я могу сказать нечто о данном месте по причине чего-то происходящего у меня в глазах*). Истовремено се изражава доза сумње и у вези с елементарним статусом појмова *мир* и *место*, а као резултат предлаже се следећи начин тумачења глагола перцепције: *I (can) see something*. ‘Я вижу нечто’ = *нечто происходит у меня в глазах по причине чего-то, что может быть сказано об этом месте я могу сказать нечто об этом месте по этой причине*; *I (can) hear a dog*. ‘Я слышу собаку’ = *нечто происходит у меня в ушах по причине чего-то, что может быть сказано об этом месте я могу сказать нечто об этом месте по этой причине: в этом месте есть собака* (уз напомену да, иако нису у потпуности задовољавајућа, наведена тумачења указују на добар правац).

Перципировать

- (психол.) – Воспринимать (воспринять) органами чувств (КРЫСИН 2005).
- (лат. *percipere*) – Воспринимать (в психологии, философии) (ЖЕРЕБИЛО 2010).
- (спец.) – Воспринимать непосредственно действующие в данный момент на органы чувств предметы и явления реального мира (БАС 1959/9).
- (психол.) – Воспринять (воспринимать) (МАС 1985/1).

И овде долази до изражаја разлика у употреби термина у руској и домаћој лингвистичкој литератури. У управо наведеном значењу руски аутори, по правилу, употребљавају термин *воспринимать*. Приметно је да дефиниције појма *воспринимать* у дескриптивним речницима не указују увек експлицитно на улогу чула.

Воспринимать (воспринять)

- Усваивать, узнавать, ощущать что-либо; принимать (БАС 1951/2).
- 1) Принять, получить; 2) Понять, постичь, усвоить (МАС 1985/1).²⁶

Имајући у виду сложеност процеса перцепције и чињеницу да је опажање једна од когнитивних функција, при избору приступа датог проблематици пошло се од схватања да

²⁶ Н. Ј. Шведова (2004: 243–244) примећује да је глагол *воспринять* у савременом руском језику изгубио смисаону ширину која му је била својствена у ранијим периодима развоја језика. Тако се у 18. веку глагол *воспринять (воспринять)* још увек одликовао богатом, готово слободном семантичком спојивошћу, нпр. *воспринять полные стаканы, воспринять письмо от кого, воспринять в гости кого, воспринять награду, воспринять участие*. С тим у вези, ауторка закључује да је смисао ‘принять к себе, в себя’ код глагола *воспринять* – *воспринимать* присутан при означавању телесног (*воспринимать боль, тепло, холод*) и чулног осећаја (*воспринимать зрительно, на слух, осязать, обонять, ощущать на вкус*), као и при означавању откривања, разумевања, схватања перципираног: ‘воспринять умственно или эмоционально’, нпр.: *воспринять чьи-н. слова всерьез, увидеть в чьем-н. поведении недоброжелательство, услышать в чьих-н. словах намек*.

се у језичком истраживању могу раздвојити чулна и ментална компонента перцепције. Иако чула као део процеса перцепције учествују у стварању целовитог доживљаја, па се са становишта психологије и физиологије готово никада не може говорити о чистим чулима, у језику је то могуће. У језику се, дакле, сензорна (физичка, чулна) перцепција може издвојити као независан систем, будући да се он заснива на органима у којима се различити видови перцепције локализују. И заиста, када говоримо да нешто видимо или чујемо ми не размишљамо о процесима у нашем телу који нам омогућају да остваримо наведене радње. Таква поједностављена слика човека заиста је резултат информација које пружа језик, а када је у питању систем чулне перцепције тачније је рећи – језици. У складу с наведеним, у овом истраживању анализира се језичка реализација чулне перцепције.

3. Истраженост перцептивности у језику и термиолошки апарат за њено описивање

Преглед литературе који следи пружа податке о степену истражености перцепције (у домаћој и руској лингвистичкој средини), могућим аспектима њеног изучавања, али и различитим схватањима појмова важних за ово истраживање. О теоријским основима, у складу с анализираном проблематиком, биће речи и у даљем тексту.

Проучена литература показује да је различита проблематика из области перцепције у руској лингвистичкој средини изучавана у већој мери него у домаћој. Разлику показује већ однос броја прикупљених дисертација: КРЕТОВ 1980, 1993; ПУДОВКИНА 1981; ЛАСКАРЕВА 1983; ПРИМОВА 1983; ЗУБКОВА 1986; НАЗАРЕНКО 1987; РУЗИН 1995; БАШКОВА 1995; ЖИТКОВ 1999; ГЕЙКО 1999; АРХИПОВА 2000; КОНОВАЛОВА 2001; БЕРЕЗИНА 2001⁶; КОСИЦЫНА 2002; КАРАНДАШОВА 2003; КРЮКОВА 2003; ГЛИНКА 2003; БЫЗОВА 2004; ЛОМОНОСОВА 2004а, 2004б; ОДИНЦОВА 2008; ХАКИМОВА 2005; РЯБИНИНА 2005; ЖАРКОВА 2005; МАТВЕЕВА 2005; БОРЕЙКО 2006; МОИСЕЕВА 2006; СЛОБОДЯН 2007; ПАВЛОВА 2006; МАКАРОВА 2007; МУРАВЬЕВА 2008; САФОНОВА 2008; ЛЕЩИНСКАЯ 2008; КОЛЕСОВ 2009; МЕЩЕРЯКОВА 2009; ФИЛАТОВА 2009; БУБЫРЕВА 2011; ГЕДИНА 2011; БУДАНЦЕВА 2014 / BULATOVIĆ 1999²⁷; SVETKOVIĆ 2000; MARKOVIĆ 2011; SANKOVIĆ 2023).

Руски аутори се у дисертацијама нису бавили само анализом руског језика, већ су перцепцију истраживали у енглеском (ПУДОВКИНА 1981; ЗУБКОВА 1986) и немачком језику

²⁷ Библиографски податак односи се на студију *Визуелна перцепција у енглеском и српском језику (двострана контрастивна анализа глагола визуелне перцепције у енглеском и српском језику)* која представља ревидирану верзију магистарског рада *Контрастивна анализа глагола визуелне перцепције у енглеском и српском језику*, одбрањеног 1996. године на Филолошком факултету у Београду.

(МАТВЕЕВА 2005). Контрастивном анализом обухваћени су руски и шпански језик (НАЗАРЕНКО 1987), руски и енглески (БЫЗОВА 2004; ХАКИМОВА 2005; КОЛЕСОВ 2009; МЕЩЕРЯКОВА 2009), руски и немачки (КОНОВАЛОВА 2001), руски и француски (ФИЛАТОВА 2009), руски, француски и енглески (БУБЫРЕВА 2011), енглески и немачки (ГЕДИНА 2011), енглески и француски (БУДАНЦЕВА 2014), руски, пољски и енглески (СЛОБОДЯН 2007), француски, шпански и италијански (МОИСЕЕВА 2006). Српски језик анализиран је у поређењу с енглеским (VULATOVIĆ 1999; СВЕТКОВИЋ 2000) и словеначким (МАРКОВИЋ 2011). Анализи су подвргавани и староруски глаголи перцепције (САФОНОВА 2008).²⁸ Перцептивна лексика истраживана је заједно с јединицама других лексичко-семантичких група (ЗУБКОВА 1986; ГЛИНКА 2003; КАРАНДАШОВА 2003; ЖАРКОВА 2005). И код руских и код домаћих аутора највише су анализиране језичке појаве везане за визуелну перцепцију (КРЕТОВ 1980; ЛАСКАРЕВА 1983; VULATOVIĆ 1999; АРХИПОВА 2000; СВЕТКОВИЋ 2000; КОСИЦЫНА 2002; БЫЗОВА 2004; КОЛЕСОВ 2009; ФИЛАТОВА 2009; МАРКОВИЋ 2011; БУДАНЦЕВА 2014), а у мањој мери за аудитивну (ХАКИМОВА 2005; СЛОБОДЯН 2007), олфакторну (ГЕЙКО 1999; ЖИТКОВ 1999; ПАВЛОВА 2006; ОДИНЦОВА 2008), тактилну (БОРЕЙКО 2006; БУБЫРЕВА 2011), густативну (МАТВЕЕВА 2005; МАКАРОВА 2007), визуелну и аудитивну (ПРИМОВА 1983; КОНОВАЛОВА 2001), визуелну, аудитивну и олфакторну (КРЮКОВА 2003; РЯБИНИНА 2005; САНКОВИЋ 2023²⁹). Ана-

²⁸ В. и (САФОНОВА 2007). Домаћи аутори истраживали су глаголе визуелне перцепције у старословенском и грчком језику, глаголе аудитивне перцепције у старословенском преводу јеванђеља (ГРКОВИЋ-МЕЛДЖОР 2008, 2010), глаголе чулне перцепције у старословенском језику (ГРКОВИЋ-МЕЛДЖОР 2011), особине допуна глагола перцепције у српском и македонском преводу Јеванђеља по Марку и по Јовану (БОШЊАКОВИЋ 2006).

²⁹ Аутор истражује глаголе емитовања у српском језику (глаголе звука, светлости и мириса). Класификацијом српских глагола с компонентом одашиљања звука бави се и А. Тертична (2003: 137–138). Тачније, ауторка издваја поткласе лексичких јединица за означавање: 1) звука као физичке појаве (нпр. *шуйњава*, *шкрија*, *бука*, *зујање*); 2) звука као физичке активности, тј. као резултата покрета (нпр. *ударати*, *лудати*, *куцати*); 3) звука као појаве природе (нпр. *хучати*, *шрескати*, *трети*); 4) гласова живо-

лизом су ретко обухватани и сви видови перцепције (Ружин 1995³⁰; Ломоносова 2004а, 2004б; Моисеева 2006).

тиња и птица (нпр. *цвркуџаџи*, *јакаџи*, *кокодакаџи*); 5) гласова музичких инструмената (*свираџи*, *џудеџи*, *бубњаџи*); 6) човековог гласа (нпр. *џровоториџи*, *вриџиџаџи*, *шаџиџаџи*); 7) звукова предмета који су се појавили као резултат делатности човека (нпр. *брекџаџи*, *рондаџи*). Унутар дате лексике ауторка издваја и јединице „које означавају потпуно или делимично одсуство звука и дочаравају звучну слику тишине” (нпр. *ђуџаџи*, *љухођа*, *мук*, *џиџина*).

³⁰ Широком схватања перцептивног садржаја посебно се истиче истраживање И. Г. Рузина (1995: 2–21) у којем се креће од поделе атрибута према статичком (атрибути-придеви) и динамичком (атрибути-глаголи) обележју („характеризующий признак” и „проявляющийся признак”). Први се деле на објективне и субјективне, екстензионалне и интензионалне, материјалне и нематеријалне итд. Екстензионални атрибути се нпр. даље деле на аутореферентне (*лунный свет* – ‘свет луны’) и еталонске (*изумрудная ткань* – ‘ткань цвета изумруда’), а представљеност датих атрибута анализира се у различитим перцептивним модусима, тј. видовима перцепције (светлост, боја, облик, величина, звук, мирис, укус, тактилност). Аутор примећује да екстензионални атрибути код неких модуса могу представљати центар (боја: *красный* – ‘цвета крови’; облик: *квадратный* – ‘в форме квадрата’; укус: *сладкий* – ‘подобный вкусу сахара’), а код других периферију (величина: *гигантский*, *крошечный*; светлост: *лунный*, *фосфорический*; тактилност: *желеобразный*, *творожистый*; звук: *кошачий*, *хриплый*; мирис: *ландышевый*, *мятный*), те у вези с тим напомиње да се наведена неравномерност одражава и на представљеност модуса у језику. Тако периферни модуси (нпр. мирис и укус) садрже већу количину неунификованих јединица (уп. уобичајеније *он почувствовал на губах яблочный, свиной, кофейный вкус*). Модуси боје и облика су прототип еталоности, а прототип аутореферентности је светлост. Анализу атрибута-глагола аутор заснива на тврдњи да обележје не мора само „бити” у предмету, већ се може и манифестовати (*яблоко краснеет в листве, цветок пахнет, ворона каркает*), што се с лингвистичке тачке гледишта изражава глаголом. На основу односа статичког и динамичког обележја међусобно се пореде: 1) модуси код којих је примарна статика (боја, укус); 2) модуси код којих је примарна динамика (звук, светлост, мирис); 3) модуси код којих се већина њихових обележја не испољава (форма, величина, тактилност). Поред разматрања особености природе атрибута на нивоу речи, аутора занима и како се природа модуса испољава „унутар” речи, тј. по којем се принципу номинују перцептивни атрибути, и при томе закључује да су тип мотивних речи и значења атрибута насталих од њих каузирани концептуалном природом модуса, те да природа језичког перцептивног модуса (и шире – концептуална категорија у језику уопште) није монолитна.

У низу дисертација заступљен је когнитивни, тј. концептуални приступ проблематици перцепције у језику, а феномен перцепције истраживан је и у контексту језичке слике света (РУЗИН 1995; СВЕТКОВИЋ 2000; БЕРЕЗИНА 20016; ХАКИМОВА 2005; РЯБИНИНА 2005; МОИСЕЕВА 2006; МАКАРОВА 2007; КОЛЕСОВ 2009; ФИЛАТОВА 2009; БУБЫРЕВА 2011; ГЕДИНА 2011; БУДАНЦЕВА 2014). Комбинују се функционални и историјски приступ проучавању (СЛОБОДЯН 2007), изучава наивна слика света (МАТВЕЕВА 2005), категорија резултативности као једна од универзалних појмовних категорија (КОНОВАЛОВА 2001). Анализирају се синонимски низови и синтаксичка спојивост глагола (ЛАСКАРЕВА 1983; КАРАНДАШОВА 2003). Глаголи визуелне перцепције разматрају се и из угла теорије прогнозирања („прогностика”) (КРЕТОВ 1993). У сфери интересовања је манифестација перцептивности на различитим језичким нивоима (реч, реченица, текст), често заједно. Руски аутори баве се перцептивношћу на нивоу текста и елементима ситуације који у текст уносе перцептивно значење (БАШКОВА 1995; ЛОМОНОСОВА 2004; МУРАВЬЕВА 2008; МЕЩЕРЯКОВА 2009).

Диспропорција се уочава и код литературе која није обухваћена управо представљеном категоријом радова. Домаћи аутори најчешће се баве визуелном перцепцијом: метафоричким значењима, семантичким и синтаксичким обележјима, граматикализацијом семантичких обележја глагола визуелне перцепције у српском, српском и словеначком, српском и енглеском језику (ПЕТРОВИЋ 1991, 1992; СВЕТКОВИЋ 2003; МАРКОВИЋ 2007, 2012, 2013, 2014а, 2014б, 2023; РИСТИЋ 2011; МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013; АРСЕНИЈЕВИЋ 2021). Истраживана је употреба двофункционалних реченица уз глаголе визуелне и аудитивне перцепције (ПЕТРОВИЋ 1994; ВОЈНОВИЋ – ЛАТОВ-ПАПИЋ 2006), атрибуција објекта уз глаголе визуелне и аудитивне перцепције на дијахроном и синхронном плану (ПЕТРОВИЋ – СУБОТИЋ 2002), метафоричка концептуализација мириса (метафоричка значења глагола олфакторне перцепције) на материјалу српског и норвешког језика (RISTIVOJEVIĆ RAJKOVIĆ 2013), структура олфакторног доживљаја (MARKOVIĆ – VULIN 2008), глаголи

олфакторне (SAMARDŽIĆ 2018a), густативне (SAMARDŽIĆ 2018b) и чулне (SAMARDŽIĆ 2018c) перцепције у српском и румунском језику. Анализирана су семантичко-синтаксичка обележја глагола аудитивне перцепције (АРСЕНИЈЕВИЋ 1992) и семантичко-синтаксичка обележја глагола визуелне и аудитивне перцепције као носилаца предикације (ЦРЊАК 1999–2001). Разматрана је веза између лексичког значења базичних глагола визуелне и аудитивне перцепције и категорије вида (ПОПОВИЋ 2017), а истраживани су и значење и метафоризација глагола аудитивне перцепције у енглеском језику (STAMENKOVIĆ 2009).

Након упознавања с радовима руских аутора пада у очи разноврсност истраживаних јединица и језичких нивоа истраживања, те ширина приступа изучавању перцепције у језику / језицима (нпр. АРУТЈОНОВ – ИЗРАЙЛОВСКИЙ 1974; ПЛИСКИНА 1975; КРЕТОВ 1978, 1981a, 1981b, 1984, 1985, 1986, 1987a, 1992, 2001; СОЛОВЬЕВА 1978; ИБРАГИМОВА 1982; СВАТКО 1986; КИРИЛЛОВА – ПРИМАКОВА 1988; ЕРОФЕЕВА – СКИТОВА 1990, 1992; РУЗИН 1994; ПОПКОВА 1997; ЖИТКОВ 1998; ПАДУЧЕВА 1998b; СОБОЛЕВА 1998; ГРИГОРЬЕВА 2000; СИДОРОВА 2000; БЕЛЯЕВА 2001; КОСИЦЫНА 2003; ШИРЯЕВ 2004; МОИСЕЕВА 2005; МУРАВЬЕВА 2005). Поред тога, руски аутори предлажу и различите концепције везане за проблематику језичке интерпретације човекове перцепције света који га окружује, тј. за питање перцептивности у језику.

Унутар концепције Н. Д. Арутјунове (АРУТЈОНОВА 1998: 1–4, 11–12, 408–428) истражују се: веза између језичке идентификације и идентификације човековог окружења путем процеса перцепције, принципи утврђивања идентичности и њихова повезаност с формирањем (у говору) значења онога што се идентификује („идентифицирующее значение”), веза између функције идентификације и функције предикације. Човек идентификује објекте око себе пре свега по обележјима који се визуелно перципирају. Чином идентификације установљава се идентичност објекта са самим собом путем поређења својстава, обележја, чињеница и сл. (добитених непосредним посматрањем („наблюдение”) или путем информационих канала) са знањима или ути-

сцима произашлим из ранијег искуства.³¹ У оквиру датог система предикати, а тиме и предикати перцепције, доводе се у везу с типовима модуса (издвајање типова модуса истовремено значи и издвајање предиката, будући да се они најчешће подударају са семантиком модуса – пропозиционалног односа³²). Експлицитни модуси³³ деле се у односу на перцептивни (сензорни), ментални (когнитивни, епистемички), емотивни и волитивни план. У први улазе модуси чулне перцепције: *видеть, слышать, чувствовать, замечать, ощущать, слышно, видно* и др. Разматрање перцептивних глагола своди се првенствено на визуелну перцепцију, њене перцептивне и менталне компоненте (епистемичка значења перцептивних глагола) што је у вези с могућношћу инверзије модуса и пропозиција, која и зависи од семантике глагола. Будући да су оријентисани на актуелно стање (човек перципира индивидуалне објекте који непосредно улазе у његову перцептивну зону), предикати перцепције нису пропозиционално усмерени, али ипак на различите начине и у различитом степену развијају епистемичке смислове, а заједно с њима и спо-

³¹ У складу с наведеним, основне комуникативне функције реченице су идентификација предмета и предикација. Тако значење речи испуњава једну од наведених улога, што је у складу с логичко-комуникативним приступом значењу по којем се семантички садржај речи формира под утицајем њене улоге у реченици. Разликујући се по првобитној синтаксичкој функцији, речи (класе речи) се разликују и по општим семантичким обележјима. Захваљујући речима са функцијом идентификације (дектичке речи, властите и заједничке именице) адресат може да изабере потребну ствар из поља непосредне или посредне перцепције. Међу семантичким предикатима издвајају се: 1) речи које имају само појмовни садржај (сигнификат) и немају могућност денотације (нереферентне речи) – придеви и глаголи (монофункционални знакови), 2) речи које могу имати и сигнификативни и денотативни садржај – заједничке именице (бифункционални знакови) (Арутюнова 1998: 1–4; 1976: 326–329).

³² Ауторка ипак прави разлику између ових категорија. Основна особина пропозиционалног односа је његова способност да установи везу између говорног лица (субјекта) и пропозиције, а модус преноси тежиште на однос садржаја исказа према стварности, који постулира говорно лице (Арутюнова 1998: 408; 1988: 106).

³³ Термин *експлицитни модус* ауторка преузима од Ш. Балија и употребљава га у значењу модуса одвојеног од диктума (пропозиције) (Арутюнова 1998: 409; 1988: 106).

собност увођења пропозиције, преузимајући тако функцију глагола пропозиционалног односа чије је значење непосредно повезано с менталним модусом. Когнитивни циклус код предиката перцепције развија се од перцепције ка знању: когнитивна компонента је за глаголе перцепције другостепена, она произлази из перцептивних смислова и мотивисана је њима. Као епистемички најактивнији издваја се глагол *видеть* који показује да се перцептивни модус може непосредно преображавати у епистемички, тј. да глаголи перцепције имају могућност да уводе зависну реченицу. У складу с тим, реченице визуелне перцепције деле се на перцептивну и епистемичку пропозицију. Осим информација о боји, светлости, форми, раздаљини, чврстини, у вид су укључене и процедуре препознавања, класификације, интерпретације, установљавања каузалних и других веза. Епистемички смислови тако одвлаче виђење („видение”) од спољашњег света и усмеравају га на унутрашњи свет, па означавајући „унутрашњи вид”, глагол *видеть* долази у синонимски однос с глаголима *понимать* и *сознавать* (*осознавать*, *осознать*). Лични субјекат перцептивног глагола је синкретичан, у њему су смештене две улоге – улога субјекта искуства, тј. перцепције (*experienter*) и улога субјекта менталне активности, агенса. У вези с наведеним, издвајају се следеће менталне операције које прате визуелну перцепцију: 1) таксономија, 2) идентификација (препознавање), 3) интерпретација, 4) откривање импликација.

Перцептивност се у руском језику истражује у вези са просторним и временским односима, деиктичким језичким јединицама, наивном сликом света, категоријама вида и времена, комуникативним регистрима, кроз однос између варијаната временске оријентације и варијаната перцептивности у књижевним текстовима, тј. везано за начине представљања ситуација перцепције у тексту (нпр. АПРЕСЯН 1980, 1995в, 1997, 2006а; ГЛОВИНСКАЯ 1982, 2001; ЗОЛотова 1982; ПАДУЧЕВА 1997, 1998а, 2004, 2008; ЗОЛотова и др. 1998; БОНДАРКО 1999, 2002, 2004; БОЛДЫРЕВ 2000; ЛОМОНОСОВА 2004а, 2004б; МУРАВЬЕВА 2008; МЕЩЕРЯКОВА 2009). У тим концепцијама језичке појаве описују се метајезиком чији су елементи важни и за

ово истраживање. Реч је о појмовима којима се означавају семантичке компоненте јединица за изражавање сензорне перцепције: *йерцейтйор*³⁴ (*наблюдатель, фигура наблюдателя*), *ексйеријентй* изван кадра (*эксперидент за кадром*), *измењена дијатйеза, дијатйеза с йерцейтйором* или *дијатйеза с ексйеријентйом* изван кадра (*диатетический сдвиг, мена диатезы, диатеза с наблюдателем, диатеза с эксперидентом за кадром*).

У речнику *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* појам *йерцейтйор* (*наблюдатель*) Ј. Д. Апријсан (Апријсан 2003а: XLIII) дефинише унутар чланака с одредницом *оквир йосматйрања / йерцейције* (*рамка наблюдения*).³⁵ Оквир посматрања део је значења лексеме (или друге језичке јединице) у којој се фиксира положај лица у односу на реалне актанте.³⁶ Перцептор (*наблюдатель*) је онај ко перципира чул-

³⁴ Термин *йерцейтйор* (преузет из Бондарко 2002: 273) употребљаваће се за означавање садржаја који подразумева појам *наблюдатель*, иако би у својству превода са руског језика више одговарао термин *йосматйрач*. Посматрач, међутим, имплицира првенствено визуелно запажање. Будући да се у овом истраживању језичке појаве које подразумевају посматрача вежу и за друге видове перцепције, сврсисходнија је употреба термина *йерцейтйор*. Истовремено се жели направити разлика између термина *йерцейцијентй*, којим се у домаћој литератури именује реалан субјекат перцепције, и појма који обухвата термин *наблюдатель*. Термин и појам *йосматйрач* употребљава Ј. Поповић (2009), бавећи се концептуализацијом просторних односа у српском и украјинском језику (на материјалу глагола кретања). Учесника ситуације са улогом посматрача помиње С. Ристић (2007) у вези с речима „експерименталне семантике”.

³⁵ Оквир посматрања представља део тумачења језичких јединица. Тумачење се може састојати од пет делова, од којих ниједан није обавезан: асерција (део значења језичке јединице који се може негирати), пресупозиција (део значења језичке јединице који се не може негирати), модални оквир („модална рамка”), оквир посматрања и мотивација (део значења језичке јединице у којој се објашњава зашто је била предузета њоме означена радња). Аналитичко значење одређене језичке јединице (лексичке, граматичке) или заједничког дела значења неколико језичких јединица дефинише се на специјалном семантичком метајезику (нпр. *X требует P от Y-a* = ‘X хочет, чтобы Y сделал P; X считает, что Y должен сделать P; X говорит Y-у, чтобы Y сделал P; X говорит это потому, что считает, что Y должен сделать P’). Реч је о упрошћеном подјезику руског језика чији се основни лексикон састоји од релативно малог броја семантичких примитива (Апријсан 2003а: XXXV, XLII, XLIX).

³⁶ Актант лексичке јединице X је реч (група речи или реченица) која

ним органима или мисаоно посматра одређену ситуацију. То је лице које се претпоставља код сваког исказа, јер чак и најједноставнији исказ типа *Идет дождь* подразумева постојање некога ко перципира (види, чује кишу). Овај тип перцептора Ј. Д. Апресян назива тривијалним. Будући да је он увек присутан, нема потребе да се посебно помиње.³⁷ Фигура перцептора (*фигура наблюдателя*) постаје нетривијална када је лексикализована или граматикализована, тј. када представља део значења неке језичке јединице, а не целог исказа. При томе је потребно разликовати спољашњег (онај ко посматра ситуацију са стране) и унутрашњег (онај кога говорно лице замишља као учесника ситуације) перцептора. Унутрашњи перцептор може се назвати фиктивним актантом ситуације.³⁸

За Ј. В. Падучеву (1998а: 24) перцептор (*наблюдатель*) је учесник ситуације (означене глаголом) са семантичком улогом³⁹ експеријента (*Экспериент* = субјекат перцепције, а

означава обавезног учесника ситуације чији назив и представља Х (Апресян 2003а: XXII). Више о томе в. ниже.

³⁷ Према А. В. Бондарку (2002: 273) перцептор обухвата адресанта и адресата, а у писаном језику „аутора, наратора, јунаке, неодређено мноштво реалних и потенцијано могућих лица која перципирају означену ситуацију”.

³⁸ За Н. Ј. Муравјову (МУРАВЬЕВА 2008: 7–10) појам *перцептор* (*наблюдатель*), како га схватају у оквиру лексичке семантике, често не означава позицију субјекта модуса утеловљеног у одређени текст, већ начин добијања информације као резултата властитог менталног искуства. Ауторка сматра да појам лексикализованог или граматикализованог перцептора не треба супротстављати текстуалном (тривијалном) јер је перцептивни модус, утеловљен у контекст, услов за реализацију лексикализоване или граматикализоване перцептивности. Подела на тривијалног и нетривијалног перцептора у оквирима фрагмента текста је према ауторки вештачка, а критеријум за уврштавање глагола у поље перцептивности је могућност његове употребе у репродуктивном регистру, тј. у актуелно-процесном временском значењу (уп. *В углу он рассматривает фотографии* и **В углу он распознавал фотографии* или **Он сидел и распознавал*). В. и (Иванова 2004: 104–117). Истражујући перцептивност у номинативним реченицама ауторка примећује да се фигура перцептора (*фигура наблюдателя*) донекле разликује од субјекта перцепције који се у наведеним реченицама издваја традиционалним лингвистичким методама.

³⁹ Појам *семантичка улога* (*семантическая роль*) води порекло од појма *падешки оквир* (*падежная рамка*). Семантичка улога карактерише

шире и било којег унутрашњег стања)⁴⁰ у комуникативном рангу *изван кадра*.

Термин *комуникативни ранг*⁴¹ Ј. В. Падучева (1997: 18, 21–22) уводи при одређивању појма дијатезе⁴² (подударање се-

учесника ситуације на денотативном нивоу, тј. с тачке гледишта места одговарајућег објекта у ситуацији означеној глаголом. Улоге су нпр. Агенс, Инструмент, Адресат, Место (Падучева 1997: 18, 21). Називи улога често се пишу великим почетним словом да би се указало на разлику у односу на уобичајене семантичко-синтаксичке појмове. Овде ће се називи улога писати малим словима, осим у ситуацијама када се разматрају радови у којима се дати називи друкчије означавају.

⁴⁰ *Эксперидент*, као и *экспериенцер* (Кустова 1998), руски је облик за термин *experienter*, који се у српски језик преноси или преводи на следеће начине: *доживљавач*, *експериенсер* (Суботић – Бјелаковић 2005), *доживљавач* (Ристић 2007), *експеријент* (Марковић 2011, 2012). Под овим терминима аутори подразумевају субјекат предиката који описују ситуације његовог унутрашњег света (нпр. *видеть*, *слышать*) (Кустова 1998: 31) или доживљавача неког стања, насталог без учешћа његове воље (Суботић – Бјелаковић 2005: 63). Дати семантички тип М. Алановић (2005: 163, 165–167) разматра унутар агентивног семантичког поља, те га именује рецептивним агенсом или рецептором („појам који је захваћен неким унутрашњим збивањем које може бити иницирано споља”). Реч је о најнижем степену агентивности.

⁴¹ Комуникативне рангове ауторка први пут издваја у (Падучева 1997, 1998а). В. и (Падучева 1998б, 2000, 2001б, 2004).

⁴² Дијатезу Ј. Д. Аפרесјан (Апресян 2006а) дефинише полазећи од прототипског односа између семантичких и синтаксичких актаната унутар глаголских лексема. Реч је о односу који подразумева да сваком семантичком актанту одређене лексеме одговара један синтаксички актант и обрнуто (уп. класу глагола *прибиваџь*, *привинчиваџь*, *приклепываџь*, *пришиваџь* с пет семантичких и пет синтаксичких актаната: агенс, пацијенс, пацијенс / место, инструмент, средство. Дијатеза је, дакле, подударност семантичких и синтаксичких актаната лексеме. При томе је речничка дијатеза глагола она која му је својствена у најједноставнијој личној форми (нпр. дијатеза агенс ↔ субјекат, пацијенс ↔ директни објекат, пацијенс / место ↔ предлошки објекат, инструмент ↔ индиректни објекат, средство ↔ индиректни објекат за глаголе типа *прибиваџь*. Код низа глаголских лексема могућа је промена дијатезе (*мена диатезы*), тј. неподударање семантичких и синтаксичких улога актаната лексеме. Тумачења дијатезе у домаћој литератури в. нпр. у (Белић 1969: 200–209; Станојчић – Поповић 2008: 108–110). Ситуација неподударања семантичких и синтаксичких актаната најчешће се веже за пасив. У пасивној конструкцији радњу врши други актант. Са структурне тачке гледишта он представља дру-

мантичких улога учесника ситуације и синтаксичких позиција). Комуникативни ранг одражава степене тематског издвајања учесника ситуације коју означава одређени глагол. Он карактерише учесника с прагматичке тачке гледишта, тј. у односу на фокус пажње говорног лица. Субјекат и (директни) Објекат су учесници који се налазе у Центру (фокусу зоне пажње), док остали учесници улазе у Периферију те зоне. Међутим, учесник ситуације не мора бити синтаксички изражен (ранг Нула) јер се може налазити изван граница Периферије – учесник-перцептор (*участник-Наблюдатель*), тј. перцептор (*Наблюдатель*) или експеријент (*Экспериент*) који има ранг Нула.⁴³ Циљ увођења појма комуникативног ранга је да се постигне контраст између Субјекта и Објекта, с једне стране, и других формалних чланова реченице. Тај контраст има комуникативну важност јер испуњава одређену прагматичку функцију.⁴⁴

Дати преглед показује могућу ширину изучавања перцептивности у језику: од јединица са очитим перцептивним значењем до јединица чији семантички садржај претпоставља присуство субјекта перцепције, од перцептивног значења на

ги актант пасива, а са семантичке контрасубјект (традиционално – допуна пасива или агентивна допуна), будући да стоји наспрот субјекту, као што пасив стоји наспрот активу (ТЕНЬЕР 1988 (TESNIÈRE 1959): 122–124).

⁴³ Исто што и ранг *изван кадра* (*За кадром*). Ранг *изван кадра* имају учесници ситуације који не могу бити изражени помоћу синтаксичког актанта глагола, као што је то случај с перцептором (*Наблюдатель*) који је део деиктичког оквира (*дейктическая рамка*, тј. *рамка наблюдения* према Ј. Д. Апресјану) (ПАДУЧЕВА 1998а: 24, нап. 3). Исто означавају и термини *дијатаза с перцептором* (*диатаза с Наблюдателем*) и *дијатаза с експеријентом изван кадра* (*диатаза с Экспериентом за кадром*). В. и (ПАДУЧЕВА 2007). Истражујући класу експеријенцијалних предиката (*экспериенцијалные предикаты*), истоветну ситуацију Г. И. Кустова (1998: 31–32) описује терминима правилности и неправилности: у правилним структурама експеријент (*экспериенцер*) има функцију субјекта (нпр. *Х видит*), док у неправилним он има нижи синтаксички статус или га уопште нема (нпр. у конструкцијама типа *показалась луна*).

⁴⁴ О томе в. и у (ПАДУЧЕВА 2000, 2004, 2006, 2009а). Термине *нулта позиција* или *позиција за кадром* код нас употребљава С. Ристић (2007) при анализи семантичког пасива у деривираним метонимијским значењима глагола типа *сйезајти*, *сйискати*, *йријискати*, *давјити* (глаголи са улогом доживљавача).

лексичком нивоу до перцептивности у тексту. Иако се на сваком нивоу откривају нове могућности изражавања перцептивног значења, и ситуацију перцепције означену перцептивним глаголом и ситуацију перцепције у тексту повезује субјекат перцепције – реалан или претпостављен. Он је обавезни део ситуације перцепције, па тако и семантичког садржаја перцептивних глаголских лексема, али му статус није увек исти.

Разматрање ситуација које описују глаголи перцепције захтева додатни осврт на садржај и употребу (у лингвистичкој литератури и у овом истраживању) појмова *валентности* (*својивости*, *реакција*, *дојунa*), *семантичка улога* (*учесници ситуације*), *лексема* с којима је уско повезано и питање лексичког значења.

У лингвистици се валентност (од лат. *valentia* – снага) дефинише као способност речи да улази у синтаксичке везе с другим елементима. Овај појам први је у лингвистику увео С. Д. Кацнелсон 1948. године. У западноевропској лингвистици он се појавио захваљујући Л. Тенијеру 1959. године. Док је Л. Тенијер дати појам употребљавао само у односу на глаголе и дефинисао га као број актаната који им се могу припајати, С. Д. Кацнелсон заступао је шире схватање валентности (ЈРЦЕВА 1990: 79–80).

Првобитно С. Д. Кацнелсон (КАЦНЕЛСОН 1948: 132) валентност дефинише као својство речи да се на одређени начин реализује у реченици и улази у комбинације с другим речима. Одређујући валентност као синтаксичку потенцију која произилази из лексичког значења речи, тј. као могућност речи да припоји другу реч, аутор (КАЦНЕЛСОН 1987: 20–21, 25) напомиње да је валентност ипак више од способности речи да улази у синтаксичке односе. Он додаје да валентност поседују само речи чије значење садржи „празна места” која траже да буду попуњена у реченици. Такви су првенствено глаголи (предикати) чија се валентност и одређује бројем места која они отварају и која могу попуњавати субјекат, објекат, а у низу случајева и прилошка одредба. Аутор дели валентност на формалну и садржинску, која зависи искључиво од значења речи.

Резултати истраживања Л. Тенијера (ТЕНЬЕР 1988 (TESNIÈRE 1959): 117–118, 122–124) у области синтаксичке валентности и термилошки апарат који је он представио и даље су актуелни. Аутор полази од схватања да центар реченице чини глаголски чвор који подразумева радњу, учеснике и околности, што на плану структурне синтаксе представљају глагол и њему директно подређени актанти (именице или њихови еквиваленти) и сирконстанти (прилози или њихови еквиваленти). Док глагол изражава процес, актанти су жива бића или предмети који учествују у процесу, па тако глаголи са два актанта изражавају процес у којем учествују два лица или предмета. При томе различити актанти врше различите функције у односу на глагол којем су потчињени. Актанти се означавају редним бројевима, а редни број актанта никада не може бити већи од броја актаната потчињених глаголу. Са семантичке тачке гледишта први актант је вршилац радње (субјекат у традиционалној граматичкој), док је други актант онај ко на себи осећа радњу, тј. објекат (директни објекат или објекатска допуна у традиционалној граматичкој). Независно од тога да ли се ради о првом или другом актанту (субјекту или објекту), са структурне тачке гледишта потчињени елемент увек представља допуну речи којој се потчињава.

Валентност се одређује као „особина глагола (и других речи непредметног значења) да у реченици отварају или не отварају одређени број синтаксичких позиција”. Глаголи могу бити невалентни (нпр. *раздањивајти се*), једновалентни (нпр. *Она сјоји* – само субјекат), двовалентни (нпр. *Она чииа новине* – субјекат и објекат), тровалентни (нпр. *йоклањати књиу браиу* – субјекат, директни објекат и индиректни објекат), четворовалентни (нпр. *Он йреводи књиу са чешкој на словачки* – субјекат, објекат и две допуне) (ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 188).

Важном синтаксичком особином речи, из угла теоријске семантике и лексикографије, Ј. Д. Апријан (АПРЕСЯН 1995б: 119–120) сматра активне семантичке валентности, будући да свакој валентности речи одговара променљива у тумачењу њеног значења. Аутор указује на то да семантичке валентно-

сти произилазе из лексичког значења речи, те да је карактеришу као конкретну јединицу, различиту од других лексичких јединица. Валентности подразумевају одређени садржај или улоге (према Ч. Филмору)⁴⁵, као што су субјекат, објекат, инструмент и др.⁴⁶

⁴⁵ О теорији дубинских падежа, падешком оквиру (*frame*), тј. приписивању семантичко-синтаксичких улога конкретним учесницима ситуације која је приказана реченицом (нпр. агенс, инструмент) в. у (Филлмор 1981а (Fillmore 1968), 1981б (Fillmore 1977). В. и (Fillmore 1972, Филлмор 1983 (Fillmore 1977)). О падешкој теорији Ч. Филмора в. у (Кацнелсон 1988). О потреби да се поред броја актаната (аргумента) указује и њихова улога (семантички садржај) в. у (Апресјан 1968, 1969а, 1969б).

⁴⁶ Ј. Д. Апресјан (Апресјан 1995б: 125–126) предлаже следеће типове валентности: субјекат (*Поезд ← движется*), контраагент (*покупать → у кого*), глава (*вина <ходатайство> → перед коллективом*), објекат (*гладить → руку*), садржај (*знать → об отъезде*), адресат (*сообщать → собравшимся*), прималац (*давать → детям*), посредник (*передавать → через секретаря*), извор (*брать → в кассе взаимопомощи*), место (*жить → там*), почетна тачка (*идти → оттуда*), крајња тачка (*идти → туда*), маршрута (*идти → по дороге*), средство (*клеить → клеем*), инструмент (*печатать → на машинке*), начин (*относиться → с почтением*), услов (*соглашаться → если Р*), мотивација (*награждать → за храбрость*), узрок (*радоваться → подарку*), резултат (*красить → в красный цвет*), циљ (*стремиться → к общему благу*), аспект (*превосходить → по количеству*), количина (*увеличиваться → в три раза*), рок (*арендовать → на год*), време (*начаться → в полночь*). Како наводи аутор, значења субјекта, објекта, главе, контраагента, садржаја, адресата и примаоца увек су део значења одговарајуће предикатске речи. Значења почетне тачке, крајње тачке, инструмента и средства чешће су садржај семантичке валентности него чисто граматичке зависности, за разлику од осталих значења која су чешће садржај чисто граматичке зависности. Сматра се да не постоји јединствен списак семантичких валентности и да се оне не могу произвољно издвајати јер је реч о општим и појединачним семантичким категоријама језика, хијерархијски повезаним. У складу с тим, тврди се да у сваком природном језику постоји граница њиховог издвајања, коју говорно лице интуитивно осећа (Васильев 1981: 38, 1982: 12). Напомиње се и да се не може увек са сигурношћу одредити семантичка улога актаната. Приписивање улоге другом учеснику ситуације (другом актанту) најчешће не представља проблем, јер је улога јасно одређена значењем глагола, нпр. пацијенс – *мыть посуду*; креатив – *шить платье*; елиминатив – *вывести пятно*; стимул – *слышать музыку*. С друге стране, у реченици *Художник нарисовал сына* није тако очигледно који је учесник ситуације изражен формом директног објекта: креатив или пацијенс (Муравенко 1998: 71–72).

Семантичке улоге, као што су агенс, инструмент, место, представљају функције учесника ситуације означене предикатом (садржи информацију о могућим семантичким улогама учесника у одређеном ситуативном односу). Семантичке улоге су, према томе, врло опште (категоријалне) природе, те у конкретним реченицама добијају одређени лексички и граматички облик: „Другим речима, избор предиката истовремено је и избор категоријалне информације о функцијама учесника у односу означеном предикатом. То категоријално значење, у зависности од типа предиката, у неким случајевима може, а у неким случајевима мора бити конкретизовано лексичким значењима речи које носе непредикатски делови реченице” (Пипер и др. 2005: 303).⁴⁷

Појму *валентности* веома је близак појам *спојивости* (*сочетаемости*). У речнику спојивости руског језика (*Словарь сочетаемости слов русского языка*, у даљем тексту СССРЯ) валентност се дефинише као својство значења речи захваљујући којем она може поседовати одређени број синтаксичко-семантичких позиција чија укупност чини синтаксичку спојивост речи. Синтаксичко-семантичка позиција представља могућност употребе одређене речи с другим јединицама (реч, слободна или везана синтагма, зависна реченица) које проширују њено значење, одређују га, допуњавају и прецизирају. Скуп тих јединица чини лексичку спојивост речи (СССРЯ 1983: 3).

Спојивост (*сочетаемость*) је својство језичких јединица да се међусобно повезују и тако формирају јединице вишег

⁴⁷ Семантичке функције актаната (аргумената) М. Л. Васиљев (Васиљев 1981: 28, 38) назива и виртуелним синтагматским семама предиката чији број зависи од прага дељивости. Уједно аутор указује на важност поделе значења на предикатска (тичу се својстава и односа између предмета) и непредикатска (одражавају саме предмете као носиоце својстава и односа). Реч је, у ствари, о садржајима својственим предикатима и актантима (аргументима). Док први најчешће чине конструктивно језгро реченице, те садрже парадигматске и синтагматске компоненте, други као обавезне имају само парадигматске структурне компоненте. Због тога су актанти семантички зависне променљиве величине које конкретизују виртуелне синтагматске семе предиката. Другим речима, предикати су језгра апстрактних семантичких синтагми, а актанти конкретизатори њихових семантичких сема (семантичких валентности).

нивоа, тј. спојивост показује синтагматске односе између језичких јединица. На спојивост речи утичу граматички, лексички и семантички фактори. Граматичка спојивост одређује се припадношћу речи одређеној врсти речи. На лексичком нивоу спојивост се манифестује у селективности лексема (уп. *оказати услугу, внимание* и *не оказати заботу, интерес*). Семантичка спојивост подразумева да компоненте неке синтагме не смеју поседовати семе које се међусобно искључују. На пример, глаголи који означавају радње живих бића спајају се с аниматним именицама, у супротном се нарушава норма или се преосмишљава једна од компонената, уп. *люди разговаривают* и *Весь дом говорил об этом* (ЯРЦЕВА 1990: 483).⁴⁸

Сличан приступ овом питању има и Р. Драгићевић (2007: 215): „Лексичка спојивост је термин којим се означава однос између две лексеме у линеарном низу, али се употребом овог термина указује на то да постоји одређена законитост у синтагматском повезивању лексема и да се подразумева како је овај однос не само синтаксички већ и семантички, па се, због тога, две лексеме могу спајати са различитим степеном примерености тог споја”.

Ј. Д. Апресјан (АПРЕСЯН 1995б: 56, 60–61) на спојивост гледа из угла основних обележја језичког знака. Тако је поред имена (денотата) и значења (сигнификата, семантике) језичком знаку својствена и спојивост (синтакса). При томе семантика језичког знака одражава наивну представу о ствари, својству, процесу и сл. Под синтаксом знака подразумева се информација о правилима спајања датог знака с другим знаковима у тексту. У складу с тим, указујући на важност разликовања лексичког значења речи и њене спојивости (семантике и синтаксе знака), аутор говори о морфосинтаксичкој, лексичкој и семантичкој спојивости.

Са садржајем појмова *валентности* и *спојивости* пресецају се појмови *рекција* и *дојуна*. Под рекцијом се подразумева за-

⁴⁸ И М. Л. Васиљев (ВАСИЛЬЕВ 1981: 23) разликује семантичку спојивост језичких јединица (условљена синтагматским компонентама значења јединица) и њихову формалну (лексичку и граматичку) спојивост (уп. *прекратил работу* и **перестал работу*).

висна веза при којој доминантна компонента у синтагми захтева да зависна компонента буде у одређеној граматичкој форми. Најшири систем рекцијских веза има глагол (ЈРЦЕВА 1990: 537).

Рекција се сматра видом испољавања синтаксичке валентности и дефинише као „особина глаголске лексеме да тражи да именица која је уз тај глагол употребљена буде у одређеном падежном облику или у одређеној предлошко-падежној конструкцији, нпр. *заборавиџи некоџа, оџросџиџи некоме, оџросџиџи се с неким*” (ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 187–188).

Према (МРАЗОВИЋ – ВУКАДИНОВИЋ 2009: 38) термин *рекција* употребљава се „за означавање опште способности неког елемента да за себе веже неки други елемент”. Тако глагол може да управља свим врстама речи. Истовремено се валентност дефинише као „посебна врста рекције која важи само за једну подгрупу једне одређене врсте речи” (нпр. неки глаголи вежу за себе именичку фразу у акузативу – *учиџи некоџа / неџиџо*, а неки инфинитив или зависну реченицу – *даџи се џреварџиџи; одлучиџи да...*). Наведена „супкласна специфична рекција” представља валентност коју имају све пунозначне речи (нпр. именице: *чежња за неким / нечим*; придеви: *сџреман да...*; заменице: *они са села*; прилози: *лево од враџиџа*).⁴⁹

Ј. Д. Апресјан (АПРЕСЈАН 2007: 49–50) разматра рекцију на семантичком, синтаксичком и лексичко-морфолошком нивоу што подразумева утврђивање: броја и садржаја семантичких актаната (аргумената) одређене лексеме, подударности семантичких и синтаксичких актаната, подударности семантичких актаната и начина њиховог спољашњег лексичко-морфолошког изражавања.⁵⁰

⁴⁹ Унутар класификација допуна наводи се да се валентношћу глагола назива његова способност „да за себе веже одређен број и одређен облик допуне”. У складу с тим, валентност глагола (управног самосталног глагола) одређује у реченици број, врсту и облик допуна (МРАЗОВИЋ – ВУКАДИНОВИЋ 2009: 523, 539).

⁵⁰ У оквиру речничког чланка глагола *видеть* под ознаком *рекција (управление)* аутор (АПРЕСЈАН 2009: 475–485) наводи форме у којима могу бити актанти лексема датог глагола (укључујући изражавање објекта реченицама). За примарну лексему *видеть* ‘воспринимать глазами’ то су фор-

У (Петровић – Дудић 1989: 5, 11, 17)⁵¹ под рекцијом или глаголском допуном подразумева се свака „семантичко-синтаксичка категорија у виду именске лексеме, синтагме или реченице чија је реализација условљена значењем глагола”. У складу с тим, уз примарну лексему глагола *видети* ‘уочити, опазити кога, шта чулом вида’ дају се следеће информације: а) *А* [акузатив] (ж, н [живо, неживо]): ~ некога, нешто, ~ орла, торањ, пирамиде; б) *А* [акузатив] (ж [живо]) + *Дети* (сит.) [детерминатор ситуативног типа]: ~ некога у каквој ситуацији, ~ дечака насмејаног, милиционера како се приближава, ученика како седи за писаћим столом; в) *Р* [реченица]: Видео је *ићи* су *написали*; Видео је *како се отиварају врати*; Видећемо *кад ће уићи свети*.

И употреба термина *реч* и *лексема* предмет је дискусије у лингвистици. Дајући увид у употребу ових термина код нас, Р. Драгићевић (2007: 35–39) указује на неопходност успостављања дистинкције између *лексеми* и *речи*. Ауторка се опре-

ме: А1, ИМ = семантички субјекат у форми номинатива; А2.1, ВИН = објекат у форми акузатива (*Открыв глаза, он увидел склоненное над ним лицо матери*); А2.2, что ПРЕДЛ = зависна реченица у функцији објекта (*А я и не видел, что он подглядывает*); А3, ТВОР = инструмент у форми инструментала (*Левым глазом он уже ничего не видел*). Под ознаком *сојивости* (*сочетаемость*) дају се спојеви с речима које пружају информације о: квалитету перцепције (*Ясно (отчетливо) видеть (летающую тарелку)*), условима перцепције (*видеть в темноте*), објекту кроз који се остварује перцепција (*видеть в окно, видеть сквозь прозрачную занавеску*), месту на којем се налази субјекат (*видеть издалека, с крыльца, с берега*), месту на којем се налази објекат (*видеть что-л. вдалеке, на берегу*), инструменту који повећава могућности визуелне перцепције (*увидеть в сверхмощный телескоп (новую галактику), В микроскоп (под микроскопом) можно видеть мельчайшие микроорганизмы*), површини на којој се одражава објекат перцепције (*увидеть себя в зеркале, увидеть свое отражение в пруду*), артефакту на који је нанесен објекат А2 (*увидеть на снимке, на картине (своего брата), увидеть на своем чертеже чужую подпись*).

⁵¹ Речник је првенствено оријентисан на граматичке допуне прелазних глагола (регистар падежа реализованих уз поједине глаголе), али пружа и неке информације које излазе из наведеног оквира. Ту се мисли и на детерминаторе – прилоге, предложно-падежне и поредбене конструкције, зависне реченице. Аутори речника разликују детерминаторе месног типа, темпоралне, квантификативне у ужем смислу и у временском смислу, модалне и ситуативне (Петровић – Дудић 1989: 5, 8).

дељује за дефиницију лексеме као језичке јединице „под којом се подразумевају сви граматички облици и сва значења једне речи”, те напомиње да се за конкретну реализацију одређеног значења у домаћој лингвистичкој средини најчешће употребљава термин *реч*, иако су у употреби и други термини (*морфосинтаксичка реч*, *лексикална реч*, *сублексема*, *алолекса* / *алолекс*). Указује се и на потребу да се утврди термин за „реч у једном значењу са свим облицима”.

Унутар Московске семантичке школе термином *лексема* означава се јединица мања од речи, тј. једно од њених значења. Будући да се вишезначна реч у конкретном исказу реализује у једном од својих значења, реалном лексичком јединицом сматра се управо лексема. Она се, за разлику од значења, разматра као вишестрана језичка јединица која има денотат, сигнификат и синтаксу, тј. фонетску опну, значење и особености спојивости (Апресјан 2003а: XXXIII). Према томе, лексема, у складу с правилима одређеног језика, обухвата сва обележја која неком значењу припадају (семантичка, прагматичка, комуникативно-прозодијска, синтагматска, синтаксичка, морфолошка, фонетска).

У овом истраживању за садржај који подразумевају термини *наблюдатель*, тј. *експертиент за кадром* употребљава се термин *перцептор*. Неподударане семантичких и синтаксичких актаната лексеме назива се измењеном дијатезом, а ситуација у којој субјекат перцепције има ранг нула – дијатезом с перцептором.

За опште именовање учесника ситуације изражене глаголом углавном се употребљава термин *актант* (*семантичка валентност*), ако није реч о цитирању или парафразирању аутора који се користе другим терминима (нпр. *аргумент*).

Под валентношћу се подразумева способност глагола да отвара одређени број семантичко-синтаксичких позиција, тј. да поседује одређени број актаната и њима одговарајућих семантичких улога. За именовање семантичког садржаја првог и другог актанта анализираних глагола употребљавају се термини *субјекат* и *објекат перцепције*. Садржај субјекта перцепције додатно се прецизира у односу на присуство или од-

суство елемента агентивности у њему, па се у складу с тим субјекат разматра као агенс или експеријент.

Под појмом *сјојивост* подразумева се општа способност глагола да се појављује с другим језичким јединицама које одређују, допуњују, прецизирају његово значење.

На семантички садржај глагола перцепције гледа се у складу са схватањем да се глаголом описује одређена ситуација коју чине њени учесници. Ситуација је део реалне или замишљене стварности у којој су неки објекти (учесници ситуације) у неком тренутку на неком месту међусобно повезани одређеним односима (Апресјан 2003а: XLVI). Учесници ситуације у овом истраживању посматрају се као део семантичког садржаја глаголских лексема и инструмент њиховог описивања. Тако одређивање учесника ситуација, тј. одређивање актантне структуре анализираних глагола перцепције, резултира њиховим дефинисањем. Иако истраживање није усмерено на утврђивање могућих допуна анализираних јединица (конкретних реализација семантичких валентности), има се у виду да свакој валентности одговара променљива у тумачењу њеног значења, што отвара нове могућности анализе овде истраживаних јединица.

Термин *наивна слика светла (човека)* употребљава се у сврху указивања на разлику између научног стања ствари и стања представљеног у језику. При томе се има у виду сложеност система који човеку омогућава перципирање, с једне стране, и системност коју омогућава језик кроз изражавање перцептивног значења одговарајућим лексемама, с друге стране. Систематизовање овако сложене појаве у језику и јесте могуће само захваљујући наивној слици коју он одражава.

Термини *реч* и *лексема* (глаголска лексема) употребљавају се према схватању својственом Московској семантичкој школи.

У истраживању се има у виду двојност природе појмова *семантика знака* и *лексичко значење*, при чему се у ситуацијама када је неопходно на то посебно указује. Реч је о томе да се лексичка значења, осим на денотативном, могу разликовати и на сигнификативном нивоу, па је могућа денотативна идентичност знакова при њиховој сигнификативној разлици (Апресјан 1995б: 60).

4. Системност перцептивне глаголске лексике и теоријски основ истраживања

Будући да човек путем чулних органа реагује на свет око себе, логично је да ће се и организација перцептивних лексичких јединица заснивати на основним видовима перцепције (визуелна, аудитивна, тактилна, олфакторна, густативна), који су резултат активности одговарајућих сензорних канала, тј. чула (очи, уши, кожа, нос, језик). То се односи и на глаголску лексику у оба језика, нпр.⁵²

– визуелна перцепција

*Неделю тому назад они косили в ближнем от нас лесу, и я **видел**, проезжая верхом, как они заходили на работу, пополуножавши [...].*

*Пре недељу дана, косили су у оближњој шуми и, јашући **тјуда**, **видех** како су се после ручка враћали на рад [...].*
(Буњин)

*Старуха стояла перед ним молча и вопросительно на него **глядела**.*

*Старица је сјајала пред њим **ћуиетћи** и **іледала** ја уиийним **поіледом**. (Достојевски 6)*

*Наконец он прямо **посмотрел** на Раскольникову и громко и твердо проговорил: [...].*

⁵² Примери употребе анализиране глаголске лексике нису ограничени само на њене финитне облике, а нису искључени ни примери у којима је она део сложених глаголских предиката (допунски део предиката). Поред примера с потврђним, понекад се наводе и примери с одричним облицима глагола.

Најзад је погледао право у Раскољникова и проговорио јасно и одлучно. (Достојевски 6)

– аудитивна перцепција

*Вдруг он **услышал**, что студент говорит офицеру про процентщицу, Алену Ивановну, коллежскую секретаршу, и сообщает ему ее адрес.*

***Чуо је** одједном како сјуденїи говори офицеру о зеленашици Аљони Ивановној, удови колевшкој секретара, и казује му њену адресу. (Достојевски 6)*

*А Егорушка уж всей душой ненавидел его русую голову, чистое лицо и силу, с отвращением и страхом **слушал** его смех и придумывал, какое бы бранное слово сказать ему в отместку.*

*А Јегорушка је већ свом душом мрзео његову плавокошу главу, белолико лице и снају; он **је** са страхом и жадећи се **слушао** смех и смишљао какву би увредљиву реч казао да му се освети. (Чехов 3)*

– олфакторна перцепција

*Сунул он руку в карман и достал оттуда комоч бурой, липкой замазки. Как эта замазка попала ему в карман? Он подумал, **понюхал**: **пахнет** медом.*

*Зайим турну руку у џеј и извади ојџуд мрк, лейљив јрумен неке смеише. Како му је ша смеша досјела у џеј? Он размисли, **помириса** је: **мирише** на мед. (Чехов 3)*

*И сладко, лесом, цветами, травами, **пахнет** легкий холодок зари.*

*Прохладан и лајан суйон сладуњаво **мирише** на шуму, цвеће и шраве. (Буњин)*

– густативна перцепција

*Молча обошел генерал казармы, заглянул и на кухню, кажется, **попробовал** щей.*

Генерал је ћуџке обишао касарне, навратио и у кухињу и, изледа, **џрбао** чорбу. (Достојевски 5)

Во время обеда Фальберг **почувствовал** сладкий вкус во рту. (НКРЯ)

Јаков се лајано сјусџи на јасџуке, џрихвџи џосуду с џи-ћем. Никада **није осеџио** укус сличан џомер. (КССЈ)

— тактилна перцепција

На лавке в прихожей, растянувшись, выкинув передние лапки вперед, а задние назад, лежит уже выбелившийся русак. Гляжу на него, **трогаю** его и с изумлением и с восторгом.

На клуџи, на веранди, истџеџнуџи целом дужином, најред истџружених џредњих шаџа, а назад задњих, лежи већ џобелео сиви сџеџски зеџ. Гледам џа, **догируџем**, зачуђен и узбуђен. (Буџин)

Он плюнул, **наџупал** спички и, не открывая глаз, зажег свечу.

Он оџџџуну, **наџџџа** шибиџе, и не оџџвараџуџи очи, уџали свеџу. (Чехов 1)

Дакле, функционисање чулних органа у језичком сазнању оваплоћено је одговарајућом лексичком диференцијацијом у виду пет подсистема. Из тога произилази да је број чула очигледан параметар и чврст основ класификације у оквиру језичког изучавања перцепције.⁵³ Међутим, даља класификација (унутар сваког модалитета) може се вршити по различитим параметрима. Један од њих свакако је сâмо перцептивно значење и начин његовог изражавања. То показују и управо

⁵³ Иако већина аутора види дати систем као петочлани, има и одступања од наведеног. Тако Л. М. Васиљев (Васиљев 1981: 57–68) унутар семантичке класе глагола перцепције (*глаголы восприятия*) издваја поткласе с глаголима за чула вида, слуха, мириса и додира (*глаголы зрительного восприятия, глаголы слухового восприятия, глаголы обоняния, глаголы осязания*), али не и за чуло укуса.

представљени примери с глаголима код којих је перцептивно значење примарно (*видеть / видеџи, глядеть / їледатџи, посмотреть / їоїледатџи, услышать / чуџи, слушать / слушаџи, понюхать / їомирисаџи, пахнуть / мирисаџи, трогать / додириваџи, нащупать / найиџаџи*), секундарно (*пробовать / їробаџи*) или конкретизовано у споју с другом речју (*почувствовать вкус / осеџиџи укусу*). Чињеница да се у оба језика сви видови перцепције могу изражавати спојевима различитих глагола и речи с перцептивним значењем још више шири круг могућих јединица анализе.

• Руски језик

– визуелна перцепција

*Секретарь перестал записывать и исподтишка **бросил** удивленный взгляд, но не на арестованного, а на прокуратора.* (Булгаков)

*Он **остановил** свой взор на верхних этажах, ослепительно отражающих в стеклах изломанное и навсегда уходящее от Михаила Александровича солнце, затем **перевел его** [взор] вниз [...].* (Булгаков)

*Вспухшее веко приподнялось, подернутый дымкой страдания глаз **установился** на арестованного.* (Булгаков)

*А иностранец **окинул** взглядом высокие дома, квадратом окаймлявшие пруд [...].* (Пастернак)

*Тут он оглянулся, **окинул** взором видимый ему мир и удивился происшедшей перемене.* (Булгаков)

*Испуганными, расширенными от страха зрачками глаз **впилась** она в него неподвижно.* (Достоевски 2)

– Охотно, – отозвался незнакомец. Он **смерил** Берлиоза взглядом, как будто собирался сшить ему костюм [...]. (Булгаков)

И все, кроме неподвижного прокуратора, **проводили** взглядом Марка Крысобоя, который махнул рукою арестованному, показывая, что тот должен следовать за ним. (Булгаков)

Пилат **поднял** мученические глаза на арестанта и увидел, что солнце уже довольно высоко стоит над гипподромом [...]. (Булгаков)

Потом у случайного посетителя Грибоедова **начинали разбегаться** глаза от надписей, пестревших на ореховых теткинских дверях [...]. (Булгаков)

– аудитивна перцепција

Бернардито приложил к трещине ухо и **уловил** шум струящейся воды. (НКРЯ)

[...] острым слухом **уловил** прокуратор далеко и внизу, там, где каменная стена отделяла нижние террасы дворцового сада от городской площади, низкое ворчание [...]. (Булгаков)

Екатерина Петровна даже не дрогнула, а только внимательно **насторожила** уши. (НКРЯ)

Секретарь думал теперь только об одном, **верить** ли ему ушам своим или не верить. (Булгаков)

– ольфакторна, густативна, тактилна перцепција

Он слышал ее голос, негромкий смех, **чувствовал** запах фиалки – ее любимых духов. (НКРЯ)

Раздеваясь, он все **чувствовал** вкус ржавчины во рту и безрадостную пустоту в голове. (НКРЯ)

Рыжик **ощущал** вкус и запах этих соблазнительных кушаний и мучительно страдал. (НКРЯ)

Он **чувствовал** под пальцами плоть, везде свою, живую плоть, только кожа была немножко попачкана глиной. (НКРЯ)

Алеша **ощутил** касание. (НКРЯ)

- Српски језик

– визуелна перцепција

Пилаџи **подиже** мученички пољед према ухайшеном и виде да се сунце налази већ досџа високо над хийодромом [...]. (Булгаков)

А сџранаџ **баџи** пољед на високе зџраде које су у виду квадџаџа оџкољавале рибњак [...]. (Пастернак)

[...] показа лицем да је више неџо задовољан и кад исџи, он **добаџи** Гаври Ђаковићу један љубазан пољед. (КССЈ)

– Драџе воље – одџовори сџранаџ. **Одмери** Берлиоза пољедом као да се сџремао да му саиџје одело [...]. (Булгаков)

Паџоловца су уоџиџије сви **пџраџили** пољедима, ма џде да се појавио [...]. (Булгаков)

И сви, осим неџокреџноџ пџрокураџџора, **исџпџраџиџије** пољедом Марка Паџоловца, коџи је ухайџенику махнуо руком, показујуџи му да крене за њим. (Булгаков)

[...] и нисам се, на брзину одлучујући шћа да прегузем, окренуо према њој, већ сам сћао и ућро поглед на су-
прошну сћрану. (КССЈ)

Уилашеним, раширеним од сћраха зеницама ућила се у
њећа нећремице. (Достојевски 2)

– аудитивна перцепција

[...] својим префињеним слухом прокураћор улови неће
исход себе, шамо ће је камени зид одвајао доње шерасе
дворској врћа од градској шрћа, некакво поћмуло брун-
дање [...]. (Булгаков)

[...] јер морам да ослушкујем онај звук, ону убисћвену
једноличну зуку авионских моћора коју сам малојре ухом
уловио. (КССЈ)

Секретар је мислио само на једно: да ли да верује соћ-
сћвеним ућима или не. (Булгаков)

Шћимање је завршено, шрла овлажена, а народ избечио
очи, наћулио ући, обрисао усћа, зинуо, ћа не дише.
(КССЈ)

– олфакторна, густативна, тактилна перцепција

Можемо прећосћавићи да је у последњим секундама
осећао мирис влажне шраве. (КССЈ)

Сада је војник у усћима осећао укус олова; једва да и
шримећи да је након следеће шуцња ћала и друћа шћица.
(КССЈ)

Трћнуо сам се шек кад сам осећио додир руке на свом ра-
мену. (КССЈ)

Перцептивна глаголска лексика руског и српског језика
може се класификовати и према стилској припадности, која

се (у зависности од језика) протеже од високог (застарелог) и књишког, преко неутралног и разговорног, до народског стила и жаргона. Богатство стилски обојене лексики, вероватно, најбоље илуструју примери за изражавање визуелне перцепције.⁵⁴

- **Руски језик**

*Он **взирал** на нее удивленно и не мигая.* (НКРЯ)

*И он **созерцал** это чудище действительно в испуге, холодею от испуга.* (Достојевски 2)

*Поминутно вбегала Дуняша, чего-то хватала, приносила, **таращицалась** на барина.* (НКРЯ)

*Секретарь **вытаращил** глаза на арестанта и не дописал слова.* (Булгаков)

*Он **выпучил** глаза на капитана.* (НКРЯ)

*Волей-неволей, с притупленным вниманием думающего о другом человека, он **глазел** на идущих и едущих по этой стороне и никого не пропускал.* (Пастернак)

*Петька долго потом лежал у себя на сеновале, **пялился** на синие дыры в прохудившейся крыше [...].* (НКРЯ)

*– Что ты **вылупился** на меня, словно рак вареный?* (НКРЯ)

*Прекрасными оклемавшимися очами **зырила** то в окно, то в телевизор.* (НКРЯ)

⁵⁴ В. (КРЕТОВ 2001; МАРКОВИЋ 2015).

- Српски језик

Сџазио сам је њек кад сам је био њрошао [...]. (КССЈ)

*Сегела сам дуџо њамо и **зурила** у слике, размишљајући у себи: „Боже, њџа је сад ово?” (КССЈ)*

*Сегео је на обали и **буљио** у њаласе. (КССЈ)*

*Петџар је сав среџан **џиљио** у жену. (КССЈ)*

*Секретџар **избечи** очи на ухажџеника и не доџиса реч коју је џочео да џише. (Булгаков)*

*Изаџао сам из ауџиомобила и **избечио** на возача [...]. (КССЈ)*

***Разроџачила се** у мене с крофнама умесџио очију [...]. (КССЈ)*

*Кад сам била на метџар од ваџе, џродавачиџа која је била џу **исколачи** очи на мене и џродера се [...]. (ivsovisa.com)*

*Сеџам се како **је** бесно **звџрао** око себе [...]. (Достојеџски 5)*

*Уџживео сам се у џај нови џозив, обуџтавио џок мисли, и, са џуџим изразом на лиџу, **бленуо** џред себе. (КССЈ)*

*[...] јџдино се из кафана чула бука и свирка џамбуриџа, џокоји џијанаџ би исџџџурао да мокри уз банџеру и **зијао** у мене [...]. (КССЈ)*

Прецизност у анализи, а тиме и у било каквој класификацији, могућа је само ако се крене од семантичког садржаја истраживаних јединица. Ту се првенствено мисли на њихову могућу вишезначност, тј. преображај перцептивног значења.

Како је већ помињано, епистемички најактивнији је глагол *видеть* / *видеџи* чије се перцептивно значење креће од физичког ‘перципирати очима’ до менталног (епистемичког) ‘увидети, схватити’, уп.

*Несколько раз я просыпался и каждый раз **видел** склонившееся надо мной сострадательное, заботливое личико Елены.*

*Неколико љуџа сам се будио и сваки љуџ **сам видео** изнад себе Јеленино саосећајно и брижно лице. (Достојевски 8)*

– Ах, Настенька, – отвечал я, – я хоть и никогда не был советником, и тем более умным советником, но теперь **вижу**, что если мы всегда будем так жить, то это будет как-то очень умно и каждый друг другу надает премного умных советов!

– Ах, Насџењка – одџоворих – мада никад никоме нисам био савеџник, а џоџоџово не мудар, сада **видим** да ћемо, ако увек буде овако, живеџи некако џамеџино и да ћемо једно друџом даџи мноџџиво џамеџних савеџа! (Достојевски 1)

– Да, – прибавила она, развеселившись, – я сама теперь **вижу**, что он придет только завтра.

– Да – џрихваџи она, обрадоваџи се – сад и сама **видим** да ће доџи џек суџра. (Достојевски 1)

Страх охватил и меня; я **видел**, что она теперь только вполне почувствовала весь ужас своего поступка.

Сџрах обузе и мене; **видео** сам да је она џек сад џоџџуно осеџила сву сџрахоџу своџа џосџуџка. (Достојевски 8)

Ах, какие мы все требовательные, Ваня, какие капризные деспоты! Только теперь **вижу**!

Ах, како смо сви ми сџроџи, Вања, какви смо кайриџиозни десџоџи! Тек сад **видим**! (Достојевски 8)

Са становишта језичке слике света, може се рећи да се код овог глагола примарно перцептивно значење (чулно, сензорно) развило до когнитивног, што је резултирало појавом различитих лексема вишезначног глагола. Значење '(не) срести (се) / (не) сретати (се)', вероватно, се може сместити између ова два пола, чисто чулног и когнитивног.

– *Я вчера его **видела**. Вызывался проводить меня на самолет.* (НКРЯ)

– *Последњи **йуџи сам** ја **видела** **йре** четири, **йети** дана [...].* (КССЈ)

– *Ах, как мне хотелось тебя **видеть**!* – продолжала она, подавив свои слезы.

– *Ах, како сам желела да **йје видим**!* – **настави** она, уздржавајући сузе. (Достојевски 8)

Важан фактор у одређивању јединица анализе и могућих параметара њихове класификације представља деривациони потенцијал перцептивне глаголске лексике, који умногоме доприноси њеном богатству. То се нарочито односи на руски језик. Квантитативна разлика уочава се већ при погледу на садржај творбених гнезда најфреквентнијих⁵⁵ руских глагола за изражавање визуелне (*видеть*; Тихонов 1990/1) и аудитивне (*слышать*; Тихонов 1990/2) перцепције. Творбена анализа такође пружа различите могућности одређивања и класификовања грађе. Руски и српски деривати глагола перцепције могу се класификовати и поредити у односу на начине творбе и компоненте значења које у њих уносе различите морфеме. Ту се одмах отвара и питање адекватног превођења анализираних јединица, што је још један од могућих аспеката истраживања. Основни проблем представља поменута несразмерност у творбеном потенцијалу руских и српских глагола. Ако

⁵⁵ Подаци о фреквентности темеље се на анализираном материјалу, као и на подацима из фреквенцијских речника руског језика (Засорина 1977; Ляшевская – Шаров 2009).

се узму у обзир само творбена гнезда с доминантама *видеть* и *слышать*, може се уочити да она садрже стилски разнородне деривате (настале различитим начинима творбе). С друге стране, српски језик располаже сиромашнијим инвентаром, што потврђују и примери превода, нпр.

видать – видеџи

- *Вы **видали** Стрельникова?! – живо переспросила она.*
- ***Видели сџе** Стрельникова?! – живо ја уџиџа она.* (Пастернак)

повидать – видеџи

*И уж этак перед сумерками такая тоска на меня напала; вышел я; беспрерменно Луизу **повидать** захотелось. Пред вече ме обузела сџираина џуџа. Изџем. Хџео сам обавезно да **видим** Луџу.* (Достојевски 5)

увидать – видеџи

*Пожить бы мне еще, маменьку, маменьку свою еще один разочек **увидать**.
Још бих мало џоживео – и мамиџу, моју мамиџу, само још једном да **видим**.* (Пастернак)

свидеться – сресџи се

*Конечно, я сам не понимал вполне того чувства, с которым вспоминал о ней; но когда мы вновь **свиделись**, я скоро догадался, что она суждена мне судьбою.
Наравно, нисам џоџиџуно схваџао осеџање с којим сам се сеџао Наџаше; али кад **смо се оџеџи сресли**, убрзо сам увидео да ми је џу судбина доделила.* (Достојевски 8)

перевидать – видеџи

*Много я их **перевидал**, иногда уже слишком битых, и почти ни один из них не стонал!
Видео сам мноџе, џонекад сџираино ишибане, али скоро ниједан од њих није јаукао!* (Достојевски 5)

завидеть – уїледаїи

Завидит издали и визжит, визжит болезненно и слезливо.
Угледа ме издалека, па скичи, скичи, болно и плачно. (Достојевски 5)

навидаться – наїледаїи се

– Преувеличивают. Но, правда, всего **навидались**.
– Претерују. Али истина је да **смо се свега наїледали**.
(Пастернак)

слыхать – чуїи

– **Слышал** про Саньку Пафнуткина?
– **Слышал**. Будто правда это такая зараза?
– Јеси ли **чуо** за Сањку Пафнуїкина?
– **Чуо сам**. Је ли *їио сїварно їаква* зараза? (Пастернак)

заслышать – чуїи

Он прошел не с крыльца, а с черной лестницы, через кухню и коридор, и одна мама из всех нас **заслышала** шаги его.
Није ушао кроз їавни улаз неїо сїоредним сїїейениїїем, кроз кухињу и ходник, и од свих нас једино је мама **чула** *њеїове кораке*. (Достојевски 4)

расслышать – чуїи

– Подслушивала! – раздражительно прошептал он про себя, но Алеша **расслышал**.
– Прислушивала је! – *љуїиїїио је їрошаїуїїао у себи, али је* Аљоша **чуо**. (Достојевски 2)

Аспектуалност је још једно обележје глагола перцепције руског и српског језика које може да буде предмет анализе. Од ње зависи место глагола у семантичкој класификацији предиката, а тиме и њихово синтаксичко понашање. Анализа глаголског вида истовремено је повезана с творбеним аспектом изучавања глаголске лексике. Поређење руских и срп-

ских перцептивных глагола захвата и питање двоаспектності, којом се одликују глаголи *видејџи* и *чујџи*.⁵⁶ На структурном плану то се опет огледа у већој бројности руских глагола визуелне и аудитивне перцепције с истим кореном, нпр.

увидеть – видејџи

*Они шли вместе, толкуя о новоприбывшем артисте, как вдруг, на повороте одной улицы, Б. **увидел** моего отца [...].*

*Ишли су заједно, разговарајући о њприсџелом умејџнику, кад одједном, на ујлу улице, Б. **је видео** моја оца [...]. (Достојевски 7)*

увидеться – видејџи се

*С подсудимым Митей он, однако же, **увиделся** тоже в первый день своего прибытия [...].*

*Са ојџуженим Миџџјом он **се, ијџак, ијџакође видео** њрвој дана њосле свој доласка [...]. (Достојевски 2)*

увидать – видејџи

*Три раза повторял; уж на четвертый только подняли головку и как будто впервые меня **увидали**.*

*Триџџџи сам њонављао; иџџџом на чејџврџџи џџџџи су диџџџи џлавицу и као да **су** ме џџек онда џрви џџџџи **видели**. (Достојевски 9)*

увидаться – видејџи се

*– Только у меня и радости, как вздумаю про смерть: придется же на том свете **увидаться** с Петром... (НКРЯ)*

*– Једина ми је радџџџи кад џомислим на смрџџџи: ојџџџи **џу се видејџи** с Пејџџџџом на оном свејџџџџи... (КССЈ)*

услышать – чујџи

*Выбиваясь из-под шинели своей, господин Голядкин-старший ясно **услышал** смех двух лакеев.*

⁵⁶ В. (Поповиџ 2017).

ђења. Могуће је, дакле, анализирати и поредити јединице које на различите начине изражавају перцептивно значење, стилски неутралну и стилски маркирану перцептивну глаголску лексику, деривациони потенцијал глагола перцепције, проблематику вишезначности код перцептивних глагола, аспектуалност код глагола перцепције и др. Оно што је свим овим правцима заједничко јесте описивање анализираних јединица и уочавање одређених законитости у њиховим међусобним односима, које би биле и добар основ за њихову систематизацију.

Код истраживања перцептивности у језику оправдано је поћи од садржаја појма *перцепција* који дозвољава да се чулна (сензорна, физичка) перцепција издвоји као основна. Из тога произилази да је и у семантичком садржају перцептивних глагола компонента чулне перцепције примарна. Могућа секундарна значења се у мањој или већој мери удаљују од исходишног, али се оно у њима подразумева, нпр.

*Знаете, Lise, это ужасно, как тяжело для обиженного человека, когда все на него **станут смотреть** его благодетелями... я это **слышал**, мне это старец говорил. Я не знаю, как это выразить, но я это часто и сам **видел**. Знаете, Lise, уврежденном человеку је *страшно тешко* када сви на њега *почну гледати* као добротвори... *то сам чуо*, *старац* ми је *то говорио*. Не знам како да *то* изразим, али *то сам* и сам често **видео**. (Достојевски 2)*

– Ну, простите, если не так... Я может быть ужасно глупо... Вы сказали, что я холоден, я взял и поцеловал... Только я **вижу**, что вышло глупо...

– Па, ойроситије, ако није уместо... Ја сам, можда, *страшно глупо*... Казали *сте* да сам *хладан*, и ја сам се *усудио* и *пољубио* вас... Само **видим** да је *испало глупо*... (Достојевски 2)

Иако је јасно да је перцептивно значење које се односи на функцију чулних органа примарно, остаје питање основних глаголских лексема за његово изражавање унутар сваког

модалитета (вида перцепције) у два језика. На пример, најочитији кандидати за статус основних у сфери визуелне и аудитивне перцепције јесу глаголи *видеть* / *видејџи*, *слышать* / *чујџи* и *смотреть* / *їдегајџи*, *слушать* / *слушајџи*. Одмах се примећује да се оба модалитета темеље на истим семантичким односима: глаголи *смотреть* / *їдегајџи* и *слушать* / *слушајџи* подразумевају ангажованост субјекта перцепције, док семантика глагола *видеть* / *видејџи* и *слышать* / *чујџи* указује на стање онога ко опажа или на резултат процеса перцепције. Тиме се отвара питање које је од ових значења изходно и којим глаголима се оно изражава.

Перцептивно значење присутно је и у ситуацијама које се описују језичким јединицама у чијем је семантичком садржају подразумевани субјекат перцепције. Он се синтаксички не реализује, али контекст може садржати информацију о њему, нпр.

• Руски језик

– визуелна перцепција

Она **выглядела** помолодевшей и немного таинственной. (НКРЯ)

Виднелись фигуры в халатах и совершенно нараспашку [...]. (Достојевски 6)

Дверь отворилась настежь, и на пороге **показался** отец Ферапонт. (Достојевски 2)

Тут вблизи в саду стояла банька, но с забора **видны были** и освещенные окна дома. (Достојевски 2)

Все это **видно** из окна кельи фра Петара. (Андрић)

– аудитивна перцепција

Слышался плач ребенка. (НКРЯ)

– Пиши дальше, – **слышится** грубый голос старого монаха [...]. (Андрић)

Стали даже входить в комнату; **послышался**, наконец, злоеющий визг: это продиралась вперед сама Амалия Липпехель [...]. (Достоевски 6)

Из-за закрытой двери кабинета **доносился** грозный голос [...]. (Булгаков)

Тогда **раздался** сорванный, хриловатый голос прокуратора [...]. (Булгаков)

Слышно было, как она отперла комод. (Достоевски 6)

Там **было шумно и криливо**. (Достоевски 6)

– олфакторна перцепција

В номерке было прибрано, светло, уютно и **пахло** о. Христофором, который всегда **издавал** запах кипариса и сухих васильков [...]. (Чехов 3)

В нем **запахло** лиственной сыростью [...]. (Пастернак)

Здесь, в закрытом помещении, от его гимнастерки особенно сильно **чувствовался** запах дыма, пожарища. (НКРЯ)

Прошел майский дождь и даже в машине **ощущался** запах мокрой земли и молодой зелени регара. (НКРЯ)

Из кухни **доносился** запах еды [...]. (НКРЯ)

– густативна перцепција

Ореховый привкус еще **чувствовался** во рту [...]. (НКРЯ)

Кофе **был вкусный**. (НКРЯ)

Коньяк **имел** вкус мыла и шоколада. (НКРЯ)

– тактилна перцепција

*Предмет, завернутый в тряпку и крепко обвязанный бечевой, **был на ощупь** похож на пистолет.* (НКРЯ)

*Под пальцами, сквозь пушистую теплую шерсть, **ощущался** гибкий сиротливый скелет.* (НКРЯ)

• Српски језик

– визуелна перцепција

*Узвикујући ово јосиођа Хохлакова **је изгледала** озбиљно ушлашена.* (Достојевски 2)

*Све **се** то **види** са јрозора фра-Петрове ћелије.* (Андрић)

***Вигеле су се** људске јрилике у кућним хаљинама и сасвим раздрљене [...].* (Достојевски 6)

*Уојишије **је имао** неки чудно измучен изгледа.* (Достојевски 2)

*Враића су се широм оићворила и на јраћу **се јојавио** оићац Ферайонић.* (Достојевски 2)

– аудитивна перцепција

*Чак јочеше да улазе у собу; најослејћу **се чула** злослућна цика – то се јробијала најред лично Амалија Лије-вексел [...].* (Достојевски 6)

***Чуло се** само како коњи фркћу и мљашћу и како хрчу сја-вачи [...].* (Чехов 3)

*Највише **се чује** онај аићлејски развијени човек са јромуклим басовским јласом.* (Андрић)

*Пиши даље – **чује се** ојори јлас сјарој фрајира [...].* (Андрић)

*Кроз зајћворена враића **огјекивао је** јрозан јлас [...].* (Булгаков)

У шом часу **одјекну** изнемоћао, ѝромукао ѝрокурайћоров
їлас [...]. (Булгаков)

У завршној сцени **разлеїао се** оїшїїи аїлауз. (КССЈ)

– ольфакторна перцепција

У собици је било расїремљено, светїло, удобно и **мириса-**
ло на оца Христїофора, од коїа **је** увек **вејао дах** кийариса
и сувої босиљка [...]. (Чехов 3)

Прохладан и лаїан суїїон сладуњаво **мирише** на шуму,
цвеће и їраве. (Буњин)

Замириса на влажно лииће [...]. (Пастернак)

Осећао се ошїїар, сув и фини мирис [...]. (Буњин)

[...] из їїої друїїої дела **ширио се** їријаїїан мирис коже и
каїїрана. (Чехов 3)

Прокурайћору се чинило да ружин мирис **луче** кийариси и
їалме [...]. (Булгаков)

[...] од Уне ударао лак вјеїїар и **доносио** ошїїар и јак ми-
рис воде [...]. (КССЈ)

– густативна перцепција

Суїїа **је била укусна**. (КССЈ)

Течностї **је имала** чудан укус нейїознаїїих миришљавих
їїрава [...]. (КССЈ)

[...] и заистїа, у усїїима **се осећала со** [...]. (Чехов 2)

– тактилна перцепција

Зрео їїлод **је їїврд на догир**, али му је месо мекано и сочно
[...]. (КССЈ)

[...] *велика чворуѣ, још ѿойла, **осећала се** ѿод ѿрсѣима*
[...]. (КССЈ)

Наведени примери сведоче о разноврсности начина изражавања перцептивног значења у ситуацијама с подразумеваним или претпостављеним субјектом перцепције. Употребљена језичка средства указују на неко својство перципираног објекта (нпр. *выглядеть / изіледати, иметь вид / имати изілед, быть каким-либо на ошупь / бити некакав на додир*), које може подразумевати и његову способност да узрокује процес перцепције путем производње звука, испуштањем мириса, изазивањем укуса (нпр. *иметь вкус / имати вкус, чувствоваться* (вкус, запах) / *осећати се* (укус, мирис), *пахнуть / мирисати, слышаться, быть слышимым / чути се, раздаваться / разлејати се*), или је реч о регистровању објекта перцепције у одређеном простору (нпр. *виднеться, быть видным / видети се, показаться / ѿјавити се*).

Дакле, семантички садржај анализираних јединица руског и српског језика указује на одређену системност њихових међусобних односа. А за правилну семантичку анализу веома је важно налажење места речи у систему. Тако је нпр. разлику између глагола *обонять* (‘воспринимать обонянием’) и *нюхать* (‘вдыхать через нос для восприятия запаха’) лакше обухватити и описати, ако се они разматрају на фону истоветно устројених парова *видеть* (‘воспринимать зрением’) – *смотреть* (‘направлять взгляд на что-л., чтобы увидеть’) и *слышать* (‘воспринимать слухом’) – *слушать* (‘направлять слух на что-л., чтобы услышать’) (Апресян 1995б: 103).

Чињеница да чула човеку (и животињама) омогућавају везу са спољашњим светом, морала је наћи одраз у свим језицима па се може говорити о универзалности изучавање лексике. То потврђују и бројна истраживања посвећена датој проблематици. И помињани општи елементи значења уочавани су у различитим језицима, а пре свега у енглеском (Leech 2004 (1971)), у којем се глаголи перцепције, с једне стране, деле у односу на инертност или активност субјекта перцеп-

ције, а с друге стране, у односу на неподударност семантичких и синтаксичких улога актаната.⁵⁷

Глаголи за означавање ситуација перцепције и општи елементи значења као део њиховог семантичког садржаја били су предмет и вишејезичких типолошких истраживања (SCOVEL 1971, VIBERG 1984). Језичка типологија усмерена је на „утврђивање језичких појава које су према неком критеријуму типичне, тј. такве да су заступљене у великим скуповима језичких јединица, или читавих језика, и да се према њима ти језички скупови уочљиво разликују” (ПИПЕР 2000: 18). Међутим, док се граматичка типологија бави лакше уочљивим системима у

⁵⁷ У књизи *Meaning and the English Verb* Џ. Лич (ЛЕЕСН 2004 (1971): 25, 28–29) унутар поделе енглеских глагола издваја *verbs of inert perception* (*feel, hear, see, smell, taste*). Дати термин треба да укаже на разлику између перцепције означене нпр. глаголом *see* (субјекат перцепције (*perceiver*) је пасивни прималац) и глаголом *look at* који подразумева активно усмеравање пажње према објекту. Аутор наводи да глаголи *feel, taste* и *smell*, осим на инертну, могу указивати и на активну перцепцију (*active perception*):

Inert

I (*can*) *smell* the gas.

I (*can*) *feel* the heat here.

I (*can*) *taste* the spices in it.

Active

I'm *smelling* the perfume. It's splendid!

I'm *feeling* the ground (with my foot).

I'm *tasting* the broth (to see if it's spicy enough).

У првој реченици сваког пара ради се о перцепцији која се некоме „једноставно дешава”, док је у другој реч о намерном фокусирању пажње на неки објекат. С друге стране, глаголи *see* и *hear* не употребљавају се у активном значењу, а за ту функцију на располагању су глаголи *look at* и *listen to*:

Inert

I *can see* a bus in the distance.

I *can't hear* what he's saying.

Agentive

I'm *looking at* a bus in the distance.

You're *not listening to* what he's saying.

Аутор сматра да је термин *inert perception* прикладнији од термина *passive perception*, будући да је овде реч само о одсуству активности које подразумева употреба глагола у левој колони. Истовремено термине *agentive verb* или *doing verb* он оцењује као прикладније за значења представљена глаголима *look at* и *listen to*. За трећу класу глагола перцепције Џ. Лич користи се термином *passive*, јер у њу улазе глаголи чији је граматички субјекат предмет перцепције: *That SOUNDS like Martha's voice*; *You LOOK tired*. За *see* и *hear* употребљавају се посебни глаголи (*look* и *sound*), док глаголи *smell, taste* и *feel* садрже додатни смисао. Пасивно значење ови глаголи имају у реченицама попут: *This mango feels / smells / tastes good*.

језику и опозицијама на којима се они заснивају, откривање лексичких опозиција је сложеније јер оне немају специјалне формалне показатеље (РАХИЛИНА – ПЛУНГЈАН 2007: 9). Да је перцептивна глаголска лексика подложна типолошкој анализи најбоље показује истраживање О. Виберга, којим су обухваћена 53 језика. Дато истраживање базирано је на анкети у виду реченица на енглеском језику које представљају основну парадигму глагола перцепције тог језика (в. табелу 1) – *The basic paradigm of the verbs of perception* (VIBERG 1984: 125).

Табела 1.

Base selection:	Experiencer-based		Source-based
Dynamic system:	Activity	Experience (state / inchoative)	Copulative (state)
Sense modality			
Sight	Peter { looked was looking } at the birds.	Peter saw the birds.	Peter looked happy.
Hearing	Peter { listened was listening } to the birds.	Peter heard the birds.	Peter sounded happy.
Touch	Peter { felt was feeling /to see how soft it was/ } the cloth.	Peter felt a stone under his foot.	The cloth felt soft.
Taste	Peter { tasted was tasting /to see if he could eat it/ } the food.	Peter tasted garlic in the food.	The food tasted < good/bad. of garlic.
Smell	Peter { smelled was smelling /to see if he could smoke it/ } the cigar.	Peter smelled cigars in the room.	Peter smelled < good / bad. of cigars.

Као најважније специфичне компоненте семантичког поља перцепције О. Виберг (VIBERG 1984: 123–124, 128) издваја пет модалитета (вид, слух, додир, укус, мирис), док најважније заједничке компоненте именује на следећи начин: *activity*, *experience*, *copulative*.⁵⁸ На пример, разлику између *activity* и *experience* илуструју парови попут *look at* vs. *see* и *listen to* vs. *hear*. Група *activity* односи се на процес који контролише живо биће (агенс), док се група *experience* односи на неконтролисано стање или инхоативно достигнуће (*state / inchoative achievement*). *Activity* и *experience* (experienter-based), с једне стране, и *copulative* (source-based, phenomenon-based), с друге стране, разликују се на нивоу базичне селек-

⁵⁸ Т. Сковел (SCOVEL 1971: 79, 81–83) употребљава следеће термине: *state / states* (*stative verbs*), *activity / activities* (*active verbs*), *resultative* (*resultative verbs*) / *copular verbs*. Аутор даје две табеле с енглеским глаголима перцепције. У првој су представљени активни и стативни глаголи за означавање свих модалитета (*activities* – *look at, listen to, smell (sniff at), taste (savor), feel (touch)*; *states* – *see, hear, smell, taste, feel*), док друга садржи и категорију *resultative* (*state* – *see, hear, smell, taste, feel*; *activity* – *look at, listen to, smell, taste, feel*; *resultative* – *look, sound, smell, taste, feel*). За шпански, француски, тајландски и кинески језик аутор наводи само стативне и активне перцептивне глаголе јер у овим језицима није истраживао глаголе треће категорије. Примећујући да у енглеском језику има петнаест глагола физичке перцепције који су системски повезани, Е. Роџерс (ROGERS 1971: 206) их дели на три типа: *cognitive verbs*, *active verbs*, *descriptive verbs*. За последњу групу глагола аутор (ROGERS 1972, 1974) употребљава и преузети термин *flip perception verbs*. У својој дисертацији Е. Роџерс (ROGERS 1974: 4) издваја четири класе глагола за сваки модалитет: *cognitive-stative* – *hear, see, taste, smell, feel*; *cognitive-inchoative* – *hear, see, taste, smell, feel*; *active* – *listen, watch, taste, smell, feel*; *flip* – *sound, look, taste, smell, feel*. В. Купер такође употребљава термине *active verbs*, *flip verbs* (COOPER 1974a), *active verbs*, *cognitive verbs*, *descriptive verbs* (COOPER 1974b). Термине *флиј-глаголи* и *флиј-конструкције* Ж. Марковић (2013: 61–67) употребљава при анализи јединица семантичког поља визуелне перцепције српског и словеначког језика. Приликом анализе глагола олфакторне перцепције у српском и норвешком језику Н. Ристивојевић Рајковић (RISTIVOJEVIĆ RAJKOVIĆ 2013: 445) позива се на већ поменути рад О. Виберга, а његове термине овако преводи на српски језик: *активност*, *искуство*, *копулативни глаголи*. Више о неким приступима изучавању глагола (визуелне) перцепције на енглеском, немачком и полском говорном подручју в. у (МАРКОВИЋ 2006: 191–206).

ције (base selection) која подразумева избор граматичког субјекта у односу на семантичке улоге својствене одређеном глаголу. У првом случају (*activity* и *experience*) у улози субјекта је живо биће с одређеним искуством, док је у другом случају у својству субјекта доживљени објекат (нпр. *A looks funny*). Како наводи аутор, у енглеском језику присутна је потпуна лексичка диференцијација у односу на пет видова перцепције. Што се тиче динамичких значења, код чула вида и слуха постоје различити глаголи за *activity*, *experience* и *copulative*, али то није случај код преосталих модалитета где је реч о семантичкој деривацији (в. табелу 2).

Табела 2.

	Activity	Experience	Copulative
Sight	look at	see	look
Hearing	listen to	hear	sound
Touch		feel	
Taste		taste	
Smell		smell	

На ситуацију у енглеском језику позивају се и руски аутори при одређивању семантичке парадигме руских глагола перцепције. Ј. Д. Априсјан (Априсјан 1995а: 43–44; 1995в: 356–358) то чини у жељи да нагласи својеврсност стања у руском језику, а полазећи од тога да би у принципу семантичка парадигма требало да се састоји само од глагола. Физичку перцепцију, као један од система који чине човека (из угла наивне слике света), аутор заснива на пет подсистема (вид, слух, мирис, укус, додир) и тернарном односу (смисаоној опозицији) ‘перципирати’ – ‘перципирати се’ – ‘користити се способношћу перцепције’ (‘воспринимать’ – ‘восприниматься’ – ‘использовать способность восприятия’), што значи да она може бити приказана у виду табеле $3 \times 5 = 15$. Дата парадигма уједно представља основни лексикографски тип у сфери перцептивне лексике. Аутор закључује да се на теме-

љу примарне ситуације перцепције, коју чине два основна учесника (онај ко перципира и оно што се перципира), може предвидети постојање двеју серија глагола или других предикатских речи за именовање стања првог и другог актанта (учесника) дате ситуације. Код једне серије реч је о глаголима чија је прва семантичка валентност попуњена називом субјекта перцепције, а код друге – називом објекта који се перципира, нпр. *Из траншеи мы видели узкую полосу берега*. Посебну серију, према Ј. Д. Апресјану, чине њихови конверзиви⁵⁹, тј. глаголи или глаголски изрази чија је прва семантичка валентност попуњена називом објекта који се перципира, а друга називом субјекта перцепције, нпр. *Из траншеи нам была видна узкая полоска берега*). Издвајање серије глагола типа *смотреть* темељи се на чињеници да субјекат перцепције може и активно употребљавати одређени чулни орган, с циљем да дође до одређене информације о свету који га окружује. Приказујући парадигму енглеских глагола перцепције, Ј. Д. Апресјан примећује да се у енглеском језику изостанак лексичке диференцијације најчешће компензује вишезначношћу глагола.

⁵⁹ Овде је реч о идентичности на денотативном (референцијалном) нивоу и различитости на сигнификативном. Конверзиви изражавају семантичке разлике које су повезане искључиво с начином на који говорно лице осмишљава неку ситуацију; сама ситуација при томе остаје непромењена. Тако ће предикати X и Y имати обрнуте структуре семантичких улога или обрнуте актантне структуре у случају да поседују најмање две семантичке валентности које имају исте семантичке улоге или актанте (нпр. ако су код X-а то улоге субјекта и објекта или актанти A и B, онда и код Y-а морају бити задовољени исти услови). При томе валентностима с истим бројем код X-а и Y-а одговарају различите улоге (Апресјан 1995б: 258–259). Исто што и измењена дијатеза (*мена диатезы* или *диатетический сдвиг*).

Табела 3.

	‘воспринимать’	‘восприниматься’	‘использовать способность восприятия’
Зрение	to see	to be visible	to look
Слух	to hear	to sound	to listen
Обоняние	to smell (<i>I can smell apples</i>)	to smell (<i>Apples smell good</i>)	to smell (<i>He bent over to smell a flower</i>)
Вкус	to taste (<i>I can taste something very spicy in the food</i>)	to taste (<i>The meat tastes delicious</i>)	to taste (<i>He raised the glass to his mouth to taste the wine</i>)
Осязание	to feel (<i>I could feel the rough surface of the table</i>)	to feel (<i>The water feels warm</i>)	to feel (<i>Feel the bump on my head</i>)

Глаголе перцепције Ј. В. Падучева (2004: 14, 202–204) разматра у оквиру динамичког приступа лексичкој семантици, који подразумева усмереност на установљавање регуларних семантичких веза између различитих значења речи. Има се у виду мотивисаност једног значења другим, тј. прелаз примарног значења у значење које је њиме мотивисано. У вези с тим, ауторка истиче да се за глаголе којима се изражавају основни видови перцепције може дати парадигма семантичких деривата исходишне лексеме. Полази се од претпоставке да је ова парадигма заједничка за многе језике, те да се разлике међу њима огледају само у јединицама којима су поља у парадигми попуњена, а то могу бити: 1) прави семантички деривати исходишне лексеме, нпр. *smell* (‘пахнути’ / ‘мирисати’) од *smell* (‘обонјати’ / ‘осећати мирис’); 2) морфемски деривати (творбено мотивисане јединице), нпр. *выглядеть* од *глядеть*; 3) друга реч или синтагма – *смотреть* за *видеть*. Разврставајући глаголе енглеског, а потом и руског језика, Ј. В. Падучева полази од терминологије Џ. Лича, те предлаже следеће термине: *инертино сјћање* (*инертное состояние*), *активност* (*деятельность*), *дијатеза с перцептором* (*диатеза с Наблюдателем, диатеза с Экспериентом за*

кадром).⁶⁰ Издвојена значења ауторка сматра категоријалним јер је реч о подели глагола перцепције у односу на таксономску категорију којој они припадају, али истовремено наглашава да се не ради о чисто категоријалној већ о категоријално-дијатетичкој парадигми, будући да је значење типа III у опозицији према значењу типа II по категорији, а према значењу типа I по дијатези.

Табела 4.

I. Инертно состояние	II. Действие ⁶⁰	III. Диатеза с Наблюдателем
I could see / saw X	I was looking at X	X looks well
I could hear / heard X	I am listening to X	X sounds
I could feel / felt X	I am feeling X	X feels
I could smell / smelt X	I was smelling X	X smells
I could taste / tasted X	I was tasting X	X tastes well

Тако енглески глаголи перцепције *see, hear, feel, smell, taste*, закључује Ј. В. Падучева, поред исходишног значења *инертиної сѣања (инертное состояние)* имају два мотивисана: *активностѣ (деятельность)* и *дијатеза с ѣерцеѣиѣором (диатеза с Наблюдателем, диатеза с Экспериентом за кадром)*.⁶² Значења типа II и III су (на семантичком плану) изве-

⁶⁰ У односу на Личову терминологију ауторка износи мишљење да није најтачније глаголе трећег типа називати пасивним, будући да код пасива објекат (учесник) постаје субјекат (прелази у ранг субјекта), а субјекат одлази на периферију, док овде субјекат перцепције (*экспериент*) прелази у перцептора (*наблюдатель*), тј. не налази се на периферији већ изван кадра. В. и (Падучева 2000: 189–190).

⁶¹ Иако анализирајући парадигматске односе глагола перцепције енглеског језика, Ј. В. Падучева (2004: 203–204) за глаголе другог типа употребљава термин *деятельность*, у табелу за исто значење уноси термин *действие*. При анализи глагола руског језика у оба случаја ауторка се користи термином *деятельность*. Реч је само о различитом именовању истог значења. У питању су глаголи који имају сва обележја процесуалности и агентивности. В. и (Падучева 1996: 143).

⁶² Како је раније већ помињано, дијатеза се дефинише као усклађеност семантичких улога учесника и њихових синтаксичких позиција.

дена из првог значења, па је код глагола *feel*, *smell* и *taste* реч о правој семантичкој деривацији, будући да се сва три значења изражавају истим глаголом. Међутим, то се односи и на ситуацију када се у својству формалне основе за семантичку деривацију узима глагол са значењем типа II, нпр. *I'm looking at the door* и *You look tired* (иако се исходишно значење изражава глаголом *see*). Глаголи *see* и *hear* немају акционалну употребу, па одговарајућа места у парадигми заузимају глаголи *look* и *listen*.

Наведена значења глагола *see*, *hear*, *feel*, *smell*, *taste* J. B. Падучева (1997: 29) приказује и кроз семантичке улоге. Тако код исходишног значења – *инертино сћање* (*I see a house*; *I hear the noise*) – глагол има дијатезу {Експеријент-Сб, Садржај-Об}.⁶³ Будући да значење активности (*деятельность*) подразумева да актант-субјекат свесно усмерава своју пажњу на објекат, субјекат овде има улогу агенса: *I'm feeling the ground*. За глаголе *see*, *hear* одговарајуће измене изражавају се специјалним глаголима *look at* и *listen*. Треће значење (*This cheese smells well*) је својство с дијатезом {Садржај-Сб, Експеријент-Нула}. Таква дијатеза могућа је само код глагола *feel*, *smell*, *taste*. За *see* то место попуњава се одговарајућом дијатезом глагола *to look at* (*The house looks attractive*), а за *hear* глаголом *to sound* (*This sounds like Martha's voice*).

Дакле, парадигму енглеских глагола перцепције аутори заснивају на њиховим идентичним општим семантичким обележјима (која различито именују), те долазе до готово истих резултата. Једину разлику представља одсуство просте глаголске лексеме за чуло вида серије 'перципирати се' (*to be visible*) у парадигми J. Д. Апресјана.

Општа семантичка обележја, својствена глаголима перцепције, уочавали су и други истраживачи у разним језицима, те их именовали на различите начине или примењивали у

Промена синтаксичких позиција учесника са задатим улогама (*диаметрически сдвиг*) представља измену комуникативног (синтаксичког) ранга учесника (Падучева 2004: 51–52). В. и (Падучева 2000, 2001б).

⁶³ Сб = субјекат; Об = објекат.

својим анализама већ постојеће моделе и термине, уз евентуалну модификацију. Најчешће није реч о анализама које обухватају све видове чулне перцепције, али је јасно да ће однос уочен нпр. код пара *видеть – смотреть / видеџи – љедаџи* бити својствен и одговарајућим паровима глагола којима се означавају други модалитети. Основна разилажења темеље се на питању да ли су односи својствени глаголима перцепције представљени двома или трима лексемама унутар сваког подсистема (модалитета).

Тако се у вези с односом на којем се заснивају парови типа *смотреть – видеть / љедаџи – видеџи* издвајају нпр. следеће опозиције: *џроцес џерцеџиџе – резулџаџи џерцеџиџе* (Пешковский 2001); *џџеличностџ⁶⁴ – резулџаџиџивностџ* (Конова-лова 2001); *џџеличностџ, динамичностџ – резулџаџи џерцеџиџе* (Примова 1983); *акџивна џерцеџиџа – џасивна џерцеџиџа* (Урысон 1998); *инџџенционалностџ, акџивностџ – џасивностџ* (Петровић 1992; Stamenković 2009).

Издавање наведених опозиција резултат је различитих запажања у вези с понашањем перцептивних глагола. Тако се опозиција *процес перцепције – резулџаџи џерцеџиџе* у руском језику доводи у везу с разликовањем слабе и јаке рекције. Сматра се да ако глагол *вижу* управља акузативом и не може бити у споју с предлогом *на* (уп. *вижу что* и **вижу на что*), а глагол *смотрю* управља претежно предлогом *на* (*смотрю на что*) и много ређе акузативом без предлога (*смотрю* (‘осматриваю’) *картины*), онда није случајно што *смотрю* означава процес визуелне перцепције, а *вижу* резултат тог процеса (уп. *слушаю* и *слышу*; познато је да је могуће *љедаџи* и *не видеџи*, *слушаџи* и *не чуџи*). Изводи се закључак да је потпуно природно да је назив предмета који је већ перципиран и већ ушао у свест у непосредној вези с глаголом (*вижу что*), а да се назив предмета на који је само усмерен процес доводи у везу с изразом за ту усмереност (*смотрю на что*). Поред тога, напомиње се да се у конструкције типа *смотрю выставку, смо-*

⁶⁴ Термин *џџеличностџ* овде се употребљава за руске термине *целенаправленность* или *целенаправленное восприятие*.

трю картини заједно с акузативом без предлога прокрада и резултативно значење глагола: глагол не означава само чисти процес већ процес с резултатом (Пешковский 2001: 285–286).

Износи се мишљење да језици, независно од своје структуре, теже к изражавању процеса (физичке) перцепције помоћу двеју лексема од којих једна означава опажање усмерено на циљ (*целенаправленное восприятие*), а друга опажање као резултат (*результативное восприятие*), нпр. *смотреть* – *видеть*, *слушать* – *слышать*. При томе се одбацује подела датих глагола по обележју *активностии* – *пассивностии* уз аргументацију да је перцепција активност, а свака активност треба да буде усмерена на достизање резултата (Коновалова 2001: 8–11).

Однос ситуација које означавају перцептивни глаголи доводи се у везу с понашањем субјекта перцепције, будући да он одређени објекат може једноставно перципирати (нпр. *Я вижу лису; Я слышу музыку*), а може и чинити нешто посебно да би га перципирао (нпр. *Я смотрю на лису; Я слушаю музыку*) (Урысон 1998: 4).

Пасивност или активност субјекта (*перципијентиа*) повезује се с извором перцепције, према којем се он може односити као пасивни пријемник светлосних надражаја или као активни учесник визуелног опажања. У складу с тим, основном значењском компонентом семантичког потенцијала глагола *лєдагати* сматра се интенционалност (Петровић 1992: 162).

Издвајање интенционалности као диференцијалне компоненте код глагола аудитивне перцепције образлаже се активношћу субјекта код *слушати* и изостанком активности или намере код *чути*: звук се може чути и када се не жели „док је слушање увек активно и најчешће намерно” (Stamenković 2009: 70).

Заступање тернарног карактера односа код глагола перцепције подразумева издвајање додатних елемената значења, нпр.: *интенционалности*, *активности* – *резултативности* – *еизистенцијалности* (Корутко 1990а); *шеличности* – *резултативности* – *перципирано својство* (Ломоносова 2004а).

Тако се енглески и пољски глаголи сензорне спознаје (*verbs of sensory cognition*), у складу с њима својственим обележјима, сврставају у групе *resultative* (нпр. I have never seen her smiling / Nigdy nie widziałem żeby się uśmiechała), *intentional* (нпр. She was fond of looking at the sun-set / Lubiała patrzeć na zachody słońca), *existential* (нпр. After finishing the work they looked tired / Po skończeniu pracy wyglądali na zmęczonych).⁶⁵ При томе се за перцептивне глаголе који се употребљавају у реченицама типа I saw a house и I looked at a house као диференцијална издваја и компонента активности, па тако глагол *see* одликују [- intent], [- active], [+ result], а глагол *look* [+ intent], [+ active], [- result] (КОРУТКО 1990а: 58–69).⁶⁶

У односу на начин означавања опажајног процеса глаголи перцепције деле се и на оне који означавају: 1) перцептивну теличку активност; 2) резултативно перцептивно стање; 3) перципирано својство средине (ЛОМОНОСОВА 2004а).

Постоје и други погледи на разматрану проблематику. Тако Л. М. Васиљев (ВАСИЉЕВ 1981: 57–68) глаголима *смотреть* и *слушать* (кого-что) даје статус доминанти групе глагола са значењем циљног процеса визуелне (*смотреть*), односно аудитивне (*слушать*) перцепције, повезаног с активним радом органа вида, тј. слуха. Глаголу *видеть* додељује се челно место у групи глагола за означавање резултата циљног процеса визуелне перцепције, а глаголу *слышать* – у групи за означавање резултата активне циљне аудитивне перцепције, при чему се оба карактеришу сесом неусмерености на циљ. Код олфакторне перцепције првенство се даје глаголима *нюхать* – активна циљна перцепција мириса и *обонять* (стилски маркиран) – резултат перцепције, а код тактилне глаголу *осязать* (*Мы осязаем температуру посредством кожи*) и његовим корелатима усмереним на остварење циља *щупать* и *ощупывать*

⁶⁵ Енглеске и пољске глаголе сензорне спознаје Р. Копитко разматра у односу на следеће параметре: [+/- specific], [+/- result], [+/- intent], [+/- state], [+/- negative], [+/- direct], [+/- intensive], [+/- furtive], [+/- active], [+/- momentary].

⁶⁶ В. и (КОРУТКО 1990b).

ть. На периферији поља визуелне перцепције издвајају се семантичке групе повезане с идејом „доступности (некога, нечега) визуелној перцепцији”. Као идентификациона из тог круга издвајају се значења ‘бити видљив’ / ‘бити доступан виду, погледу’ (‘быть видимым, видным’ / ‘быть доступным зрению, взору’) – *виднеться* – и ‘чути се’ / ‘бити доступан аудитивној перцепцији’ (‘быть слышным’ / ‘быть доступным для слухового восприятия’) – *слышаться*. Тако се глаголи визуелне и аудитивне перцепције доводе у опозиције по семама *нейтеличности* – *теличности* (*нецеленаправленности* – *целенаправленности*) и *активности* – *пасивности* (*активности* – *пассивности*): *видеть* – *смотреть*, *слышать* – *слушать*; *видеть* – *виднеться*, *слышать* – *слышаться*.⁶⁷ Код глагола олфакторне и тактилне перцепције издваја се само опозиција по семама *нейтеличности* – *теличности* (*нецеленаправленности* – *целенаправленности*): *обонять* – *нюхать*, *осязать* – *цупать*.⁶⁸

Слично томе, однос глагола *видеть* и *смотреть* посматра се кроз опозицију *факти*, *резултативности* – *теличности* (*целенаправленности*), а однос глагола *видеть* и *виднеться* кроз опозицију *процес активне перцепције* (*видит* кто?) – *процес пасивне перцепције* (*виднеется* кто? что?), којом су обухваћени и глаголи са значењем ‘видети се у некој боји’ (‘быть видимым в каком цвете’), нпр. *белеться* (ПРИМОВА 1983: 5–7).⁶⁹

⁶⁷ Аутор издваја и опозиције по семама *нерезультативности* – *результативности* (нпр. *смотреть* – *усматривать*), *бытийности* – *становления* (нпр. *виднеться* – *показываться*), *некаузативности* – *каузативности* (нпр. *воспринимать* – *показывать*), *положительной модальности* – *отрицательной модальности* (нпр. *слушать* – *прослушивать*) (ВАСИЛЬЕВ 1981: 68).

⁶⁸ Наводи се само да се глаголи за означавање чула мириса по семи ‘мирис’ (‘запах’) укрштају с глаголима са значењем ‘испуштати, ширити мирис’ (‘издавать запах’), нпр. *пахнуть* (ВАСИЛЬЕВ 1981: 67).

⁶⁹ Ауторка напомиње да се, захваљујући наведеним компонентама значења, глаголи типа *смотреть*, *слушать* могу употребљавати при означавању динамике у ситуацији перцепције (нпр. *начать*, *продолжать*, *кончить слушать* или *смотреть*). С друге стране, глаголима *видеть* и *слышать* може се означавати процес перцепције који се одвија при не-

У семантичким односима глагола перцепције не тражи се увек оштра граница, па се разлика између глагола типа *видеть*, *слышать* и *смотреть*, *слушать* објашњава помоћу термина *сензорни процес* и *сензорно-моћорни процес* (пored саме чулне перцепције претпоставља још и неку „покретачку реакцију субјекта”). У складу с тим, глаголи типа *видеть*, *слышать* одражавају сензорни део процеса перцепције и при томе наглашавају резултативност у интеракцији субјекта и објекта. Глаголи типа *смотреть*, *слушать* сједињују у себи сензорни и покретачки део процеса перцепције, па у неким ситуацијама предност има покретачка активност (нпр. *Она опять смотрела в окно, но мало что видела*), а некада дати глаголи самостално означавају резултативну перцепцију, нпр.: *Они слушали его рассказы...; Я смотрел [...] как в щели шевелится звезда; Запах! Муся и я нюхаем воздух* (КУЗНЕЦОВА Т. В. 1982: 87).

Како је већ помињано, различита значења перцептивних глагола, која указују на семантичке везе између тематски повезаних речи, посматрају се и као категоријална, будући да дати глаголи припадају одређеним класама предиката (таксономским категоријама). Сматра се да је за истраживања у области класификације предиката од суштинске важности Вендлерова класификација.⁷⁰ Као резултат њеног прецизира-

вољном учествовању субјекта (*нечаянно слышать, видеть*) и независно од његових намера (*внезапно услышать, увидеть*). В. и (ПРИМОВА 1984).

⁷⁰ З. Вендлер (VENDLER 1967: 102-103) издваја четири класе (катеорије) глагола: *activity terms* (*running, pushing a cart*); *accomplishment terms* (*running mile, drawing a circle*); *achievement terms* (*reaching the top*); *state terms* (*loving*). Класификација се темељи на разликама у синтаксичком понашању глагола датих класа. Називи класа на различите се начине преводe на руски језик, нпр.: *activities* = *деятельности*; *accomplishments* = *предельные действия*; *achievements* = *достижения, действия с акцентом на результате*; *states* = *состояния* (ПАДУЧЕВА 2004: 31); *activities* = *деятельности*; *accomplishments* = *глаголы исполнения*; *achievements* = *достижения*; *states* = *состояния* (ГЛОВИНСКАЯ 2001: 25). На српском језику предлажу се следећа термилошка решења: *state* = *сћање*; *activity* = *активност*; *accomplishment* = *осћварење*; *achievement* = *достїиїнуће* (НОВАКОВ 2005: 26–30). Она ће се употребљавати и у овом истраживању. У руској лингвистичкој средини, а и шире, исту важност има класификација Ј. С.

ња настала је таксономска класификација Ј. В. Падучеве (1996: 105–108, 110), која се заснива на хијерархијским односима. У њој се таксономске категорије деле на примарне и секундарне, а потреба за разликовањем исходишних и мотивисаних таксономских категорија образлаже се чињеницом да се при покушају примене Вендлерове класификације на словенски материјал словенска аспектологија суочила с низом проблема. Ауторка, на пример, истиче очигледност припадности глагола *построить* (дом) Вендлеровој класи *accomplishments*, али и изражава несигурност при одабиру класе за његов видски корелат.⁷¹ Решење се проналази у осмочлавној класификацији насталој дељењем категорија *activities*, *achievements* и *accomplishments* (од сваке су настале две категорије), те разликовањем привремених стања и ванвремен-

Маслова. Полазећи од везе између глаголског вида и лексичког значења глагола руског језика, аутор (Маслов 1948: 303–316) истиче да подела глагола у односу на категорију вида захтева увођење синтаксичког критеријума (валентности према Кацнелсону), што резултира издвајањем следећих класа: 1) једновидски глаголи несвршеног вида; 2) једновидски глаголи свршеног вида; 3) парови глагола несвршеног и свршеног вида. При томе се последња класа дели на три групе представљене глаголима: 1) *ловить* / *поймать*, *умирать* / *умереть*; 2) *видеть* / *увидеть*, *говорить* / *сказать*; 3) *приходить* / *прийти*, *колоть* / *колоть*. Прва група одликује се могућношћу реализације опозиције *покушај – успех* (*ловил и поймал*), док је у преостале две групе таква видска опозиција најчешће немогућа. О односу између класификације Ј. С. Маслова и Вендлерове класификације в. у (Падучева 2009б). Представљајући своју фундаменталну класификацију предиката, Ј. Д. Апресян (Апресян 2009: 13, 27) истиче да је класификација предиката један од најважнијих инструмената теоријског апарата системске лексикографије. Аутор наглашава да класификација предиката представља основ лексичко-семантичког система језика и теоријске семантике, те да унутар предикатске лексике нема делова чија организација не зависи од њене класификације. В. и (Апресян 2003б, 2006б, 2007).

⁷¹ Т. В. Булигина (Бульгина 1982: 41–42) подржава мишљење о лингвистичкој ограничености класификације З. Вендлера, која се, између осталог, огледа у игнорисању појава везаних за категорију вида (нарочито појава изучаваних у славистици). Ауторка примећује да је, с друге стране, у русистици сасвим обрнута ситуација: детаљно су истражена својства везана за различите видске и временске форме глагола, а много мање њихова својства проистекла из припадности одређеној семантичкој класи.

ских својстава.⁷² Истовремено је могуће, с једне стране, уопштавање категорија, а с друге стране, њихово рашчлањивање. И у видском пару један глагол је увек семантички исходишни, а други мотивисан (има мотивисану таксономску категорију).

⁷² Полазећи од Вендлерове класификације, П. Новаков (NOVAKOV 2005: 26–30) тражи решење овог питања у разграничавању глаголског вида и типа глаголске ситуације кроз дефинисање типа глаголске ситуације и поделу глагола по типу глаголске ситуације. Тако су *активност* „глаголске ситуације које подразумевају структуру са сукцесивним сегментима, при чему су сви сегменти једнаки по квалитету” (сваки појединачни сегмент може да значи квалитет целе ситуације, нпр. *шрчаџи, хогати, илваџи*). *Стана* су „ситуације без развоја и динамичних сегмената, па означавају само постојање одређене особине или ситуације у времену” (не подразумевају процес „већ само трајање упоредо с током времена”, нпр. *знаџи, вероваџи, волеџи*). *Остварења* представљају „тип глаголске ситуације који нема хомогену структуру, будући да постоје сегменти који обухватају ток ситуације, али и сегмент који означава крајњу тачку у којој се ситуација природно завршава” (трају одређено време и имају крај, нпр. *прешрчаџи миљу, нацртаџи круи, насликаџи слику*). *Достигнућа* обухватају „само један тренутак у којем се цела ситуација и реализује” (нпр. *наџи, шућинуџи, изгубиџи*). Будући да је реч о класификацији која се заснива на одређеним општим компонентама семантичке структуре глагола, аутор узима у обзир и приступ Л. Бринтон (L. Brinton, *Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart*) која Вендлерове типове глагола дефинише на основу четири дистинктивна обележја: *стајивност* (*stative*), *трајање* (*durative*), *циљ* (*telic*), *вољност* (*voluntary*). Како је *вољност* већ одређена обележјем *стајивности* („ставивне ситуације не подразумевају свесно, вољно учешће субјекта па су истовремено - *вољне*, а све динамичне ситуације + *вољне*”), тип глаголске ситуације аутор одређује помоћу обележја +/- *стајивности*, +/- *трајање*, +/- *циљ*. В. и (NOVAKOV 2009). За именовање ситуационих типова Ж. Марковић (2011, 2007) користи се терминолошким решењем Ј. Орешника (J. Orešnik, *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*) по којем је *state* = *стање* (*stanje*), *activity* = *нетилично догађање* (*netelično dogajanje*), *achievement* = *теличко догађање* (*telično dogajanje*), *achievement* = *телички догађај* (*telični dogodek*), *semelfactive* = *нетилички догађај* (*netelični dogodek*). Тако термини *догађај* и *догађање* указују на динамичност у односу на статичност коју подразумева термин *стање*, а изражавају и дистинкцију *тренутности* – *трајности*. Терминима *телички* и *нетилички* „раздвајају се догађаји и догађања који су усмерени ка неком циљу, одн. непосредном резултату, од оних са којима то није случај”. Дистинктивна обележја [+/- статично], [+/- трајно], [+/- теличко] аутор издваја према С. S. Smith, *The Parameter of Aspect*.

У вези с тим, Ј. В. Падучева (2004: 30–35) истиче да је таксономска категорија један од параметара лексичког значења, поред тематске класе, дијатезе и таксономске класе учесника.⁷³ Глагол може мењати таксономску категорију (уп. *действие* и *происшествие*: *Машинист увеличил скорость* – *Возникшее чувство вины увеличило ее страдания*). Будући да је код многих глагола таксономска категорија променљива, она често није обележје речи већ параметар који поприма различито значење код различитих лексема. Из таксономске категорије глагола произилази низ последица на аспектском плану, тј. категорија предодређује присуство видског корелата и његов семантички тип, потпуност или непотпуност парадигме видских значења, способност мотивисања маркираних начина радње, а у корелацији је и с актантном структуром и синтаксичким понашањем речи. Ауторка наглашава да је таксономска категорија независна од тематске класе. На пример, стања могу бити физичка, физиолошка, ментална, емоционална, па глаголи исте таксономске категорије могу припадати различитим тематским класама и обрнуто.

Дакле, осим с тематском класом, значење и тумачење глаголске лексеме повезано је и са семантичком класом предиката којој она припада. Суштина се састоји у томе да је припадност тематској класи или семантичкој класи предиката резултат садржаја глаголске лексеме. Тај садржај подразумева установљавање одређених односа унутар тематских класа или између семантичких класа предиката, али из њега произилазе и одређена граматичка и структурна обележја, својствена члановима различитих класа.⁷⁴

⁷³ Ауторка сматра да у метајезику лексичке семантике треба да нађу место следећи параметри лексичког значења, који конституишу лексички систем језика: 1) тематска класа (семантичко поље); 2) таксономска категорија; 3) актантна структура и дијатеза; 4) таксономска класа актанта, тј. учесника ситуације (ПАДУЧЕВА 2009а: 361–362).

⁷⁴ Посматрајући глаголе *видеть*, *слышать*, *обонять* и *осязать* као основне у сфери перцептивне лексике, која представља организовани систем, а тиме и лексикографски тип, Ј. Д. Аפרесјан (АПРЕСЯН 1995в: 358) наводи да они припадају класи статива (стања), те да се понашају у скла-

Гледано из угла могућих чланова парадигме глагола перцепције, све речено наводи на закључак да се они могу посматрати као основни представници семантичких односа на којима се та парадигма заснива, али и као резултат семантичке деривације једног (исходишног) значења. У том случају, према Ј. В. Падучевој, реч је о категоријалној (категоријално-дијатетичкој) парадигми која се темељи на основној опозицији семантичке класификације предиката *стање* (*стайивности*) – *активности* (*ајенйивности*, *акционалности*) и у којој функцију исходишних имају глаголи стања.⁷⁵

Без обзира на приступ изучаваним семантичким односима, потребно је утврдити њихову лексичку реализацију на базичном нивоу, јер ће се на тај начин добити одговор како на питање структуре руске и српске семантичке парадигме тако и на питање унутрашњих смерова семантичке деривације у њој. Тако се, с једне стране, говори о основним глаголима перцепције, а с друге стране, допушта могућност хијерархијских односа међу њима. У складу с реченим, припадност чланова парадигми одређеним таксономским категоријама сматра се важним параметром њиховог семантичког садржаја. Другим речима, могућност разликовања мотивних и мотивисаних значења унутар парадигми види се као важан инструмент при дефинисању њихових чланова. Посматрање глагола перцепције из угла универзалне семантичке класификације предиката омогућава и да се превазиђу разлике између руског и српског језика, с једне стране, и енглеског као језика етало-на, с друге стране, везане за проблематику глаголског вида.

Дакле, овим истраживањем покушава се одговорити на питање структуре семантичких парадигми основних глагола

ду са семантичким, морфолошким и синтаксичким обележјима својственим датој класи, што све треба да буде одражено у речнику.

⁷⁵ Ауторка истиче да глаголи перцепције имају својеврстан положај на категоријалној оси. Реч је о томе да, иако се прототипским сматрају глаголи активности, унутар перцептививног глаголског система статус базичних имају глаголи стања (нпр. *видеть*, *слышать*), док акционални глаголи (нпр. *смотреть*, *слушать*) чине периферију, тј. представљају семантички мотивисану зону (ПАДУЧЕВА 2004: 205).

перцепције у руском и српском језику. Одговор на то питање повезан је с утврђивањем састава датих парадигми. У анализу се при томе улази с претпоставком да је реч о тернарним односима јер је у оба језика код изучаваних јединица потврђено присуство обележја (елемената значења) која ће се даље називати (*йерцейтивнo*) *сћање*, (*йерцейтивна*) *активност*, *дијатеза с йерцейтивором*. Првим двама називима повезује се тематска и категоријална припадност чланова парадигми. Иако се постојање поменутих тернарних семантичких односа у различитим језицима не доводи у питање, не може се очекивати идентично понашање различитих језика када је реч о начину реализације обележја која их обједињују, а могуће је и када је реч о самој структури парадигме. Чланови парадигми издвајају се по одређеним критеријумима, о којима ће бити речи касније. При утврђивању инвентара парадигми за руски и српски језик полази се од имперфективног вида као исходног. На семантички садржај глагола перцепције гледа се у складу са схватањем да се глаголом описује одређена ситуација коју чине њени учесници. Глагол заузима централно место у структури реченице, а у „предикатску синтагму (предикатски израз) као основна структурна компонента реченице, осим глаголског предиката, улазе његови аргументи (према другим – више или мање синонимичним – терминима: актанти, партиципанти, дубински падежи, семантичке валентности, предикандуми” (ВАСИЉЕВ 1981: 38). Број учесника ситуације која се глаголом описује (актанти или семантичке валентности) и њихове улоге произилазе директно из семантике глагола. Када је реч о перцептивним глаголима, код стања субјекат перцепције наступа као експеријент, а код активности као агенс, што се одражава и на синтаксичка својства глагола. Одређивање ситуација које се описују перцептивним глаголима важно је и за њихово речничко дефинисање. При дефинисању руских и српских глагола перцепције (чланова парадигми) полази се од исходне ситуације перцепције: *X воспринимает / йерцийира Y* или *A1 воспринима-*

ет / *йерцийира* A2.⁷⁶ На тај начин *воспринимать* / *йерцийира-йи* представља хипероним за све видове перцепције. Будући да је одређивање семантичких валентности речи исто што и одређивање броја учесника ситуације која је том речју означена (АПРЕСЯН 1995б: 121), основна ситуација перцепције подразумева два учесника или семантичка актанта – субјекат и објекат: X/A1 (= субјекат ситуације перцепције) *воспринимает* / *йерцийира* Y/A2 (= објекат ситуације перцепције). Имајући у виду све наведено, издвајање чланова семантичких парадигми треба да пружи и одговор на питање које глаголске лексеме за означавање визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције у руском и српском језику заузимају место предиката *воспринимать* / *йерцийира-йи*, што је основ за одређивање обележја обавезних учесника датих ситуација (субјекта и објекта перцепције), одређивање додатних елемената значења и тумачење издвојених лексема руског и српског језика.

Састав и структура парадигми треба да покажу евентуалне регуларности везане за њихове чланове, а анализа једног језика на фону другог увек може открити појаве које без тог фона нису уочљиве. Утврђивање основних представника сваког од модалитета показате и степен њихове лексичке издиференцираности у оба језика. Из угла наивне слике света добијени резултат може указивати на место које руски и српски језик дају сваком од чула.

⁷⁶ Поред променљивих типа X, Y, Z овде се при описивању предиката употребљавају и променљиве типа A1, A2, ..., Ai, где је A = актант. В. (АПРЕСЯН 2009: 20–21).

5. Семантичке парадигме руских и српских глагола перцепције

5.1. Критеријуми за издвајање чланова семантичких парадигми

У утврђивање садржаја парадигми у руском и српском језику, као што је већ помињано, полази се од претпоставке да се оне заснивају на тернарним семантичким односима, тј. да су састављене од три типа глагола (нпр. *видеть* – *глядеть* – *выглядеть* / *видеѣти* – *іледати* – *изіледати*). Материјал је показао да по учесталости употребе глагола за изражавање различитих видова перцепције у руском и српском језику предњаче они за означавање чула вида, а затим слуха. Реч је о глаголима *видеть* / *видеѣти*, *смотреть* / *іледати*, *слышать* / *чуѣти*, *слушать* / *слушати* и члановима њихових творбених гнезда (нарочито када је у питању руски језик). Такве очигледности нема код изражавања осталих видова перцепције ни када је у питању учесталост употребе јединица за њихово означавање, ни када је реч о конкретним лексемама којима се одређени модалитети изражавају. Будући да нема једнозначног одговора на питање структуре парадигме глагола перцепције, а материјал је показао и постојање јединица чији семантички садржај претпоставља присуство субјекта перцепције, оправдано је да у анализу буду укључене све три групе глагола. У складу с наведеним, за значења прве и друге групе употребљавање се називи (*йерцейѣивно*) *стање* и (*йерцейѣивна*) *акѣивностѣ*, а за трећу – *дијаѣеза с йерцейѣитором* (у случају када се износе виђења других аутора могу се наводити оригинални називи или превод и оригинални назив). Понекад ће се указивати само број групе којој лексема припада.

Према анализираном материјалу, ако се у обзир узму само глаголске лексеме код којих је физичка перцептивност део њиховог семантичког садржаја, место у парадигмама за руски и српски језик могле би заузети нпр. следеће лексеме⁷⁷:

- **Руски језик**

- визуелна перцепција

- I (перцептивно стање)

- ВИДЕТЬ* ‘воспринимать зрением, наблюдать, замечать глазами’⁷⁸

- II (перцептивна активност)

- СМОТРЕТЬ* ‘направлять, устремлять взгляд на кого-, что-либо или куда-либо’

- ГЛЯДЕТЬ* ‘устремлять, направлять взор на кого-, что-либо; смотреть’

- III (дијатеза с перцептором)

- ВЫГЛЯДЕТЬ* ‘иметь вид, казаться на взгляд; представляться кем-, чем-либо’

- ВИДНЕТЬСЯ* ‘быть видимым, видным, быть доступным взору’

- аудитивна перцепција

- I (перцептивно стање)

- СЛЫШАТЬ* ‘воспринимать слухом какие-либо звуки’

- II (перцептивна активност)

- СЛУШАТЬ* ‘воспринимать слухом какие-либо звуки; обращаться, направлять слух на какие-либо звуки, чтобы услышать’

⁷⁷ Као извор послужили су *Словарь современного русского литературного языка* (БАС) и *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РСМ).

⁷⁸ У неким речницима као примарна наводи се лексема *ВИДЕТЬ* ‘иметь зрение, обладать способностью зрения’ – *Я хочу видеть – понимаешь? хочу видеть и не могу освободиться от этого желания* (МАС); *видеть* ‘иметь зрение; обладать каким-л. зрением’ – *Совы видят ночью* (БТС).

III (дијатеза с перцептором)

СЛЫШАТЬСЯ 'быть слышным, звучать, раздаваться'

– олфакторна перцепција

I (перцептивно стање)

ОБОНЯТЬ 'воспринимать обонянием, ощущать запах, запахи; нюхать'

ЧУЯТЬ 'обонять, ощущать запах, слышать звуки; о человеке'

ЧУВСТВОВАТЬ 'воспринимать органами чувств, ощущать'

ОЩУЩАТЬ 'воспринимать органами чувств; чувствовать'

II (перцептивна активност)

НЮХАТЬ 'обонять, вдыхать через нос (для распознавания запаха)'

III (дијатеза с перцептором)

ПАХНУТЬ 'издавать какой-либо запах'

ЧУВСТВОВАТЬСЯ 'ощущаться, восприниматься чувствами'

ОЩУЩАТЬСЯ 'чувствоваться, замечаться'

– густативна перцепција

I (перцептивно стање)

ЧУВСТВОВАТЬ 'воспринимать органами чувств, ощущать'

ОЩУЩАТЬ 'воспринимать органами чувств; чувствовать'

II (перцептивна активност)

ПРОБОВАТЬ 'отведывать, брать на пробу; пить или есть что-либо; пробовать на вкус'

III (дијатеза с перцептором)

ЧУВСТВОВАТЬСЯ 'ощущаться, восприниматься чувствами'

ОЩУЩАТЬСЯ 'чувствоваться, замечаться'

– тактилна перцепција

I (перцептивно стање)

ОСЯЗАТЬ 'воспринимать на ощупь, органами осязания'
ЧУВСТВОВАТЬ 'воспринимать органами чувств, ощущать'
ОЩУЩАТЬ 'воспринимать органами чувств; чувствовать'
 II (перцептивна активност)
ТРОГАТЬ 'прикасаться к кому-, чему-либо, слегка надавливать на что-либо; дотрагиваться'
КАСАТЬСЯ 'дотрагиваться до кого-, чего-либо, прикасаться к кому-, чему-либо'
ДОТРАГИВАТЬСЯ 'касаться чего, прикасаться к чему-либо'
ПРИКАСАТЬСЯ 'слегка задевать кого-, что-либо, дотрагиваться до кого-, чего-либо'
ЩУПАТЬ 'прикасаться, трогать (рукой, пальцами) с целью осмотра, исследования'
ОЩУПЫВАТЬ 'щупать со всех сторон (с целью исследовать, осмотреть)'
 III (дијатеза с перцептором)
ЧУВСТВОВАТЬСЯ 'ощущаться, восприниматься чувствами'
ОЩУЩАТЬСЯ 'чувствоваться, замечаться'

• Српски језик

– визуелна перцепција

I (перцептивно стање)

ВИДЕТИ 'имати способност вида; запазити, запажати очима'⁷⁹

II (перцептивна активност)

ГЛЕДАТИ 'имати поглед, очи управљене на некога или на нешто, посматрати'

III (дијатеза с перцептором)

ИЗГЛЕДАТИ 'имати какав лик, облик, вањштину'

ВИДЕТИ СЕ 'показати се, разабирати се'

⁷⁹ У значењу 'запазити, запажати очима' глагол *видети* је двовидски. Двоаспектни су и глаголи *чути* и *пробити*.

– аудитивна перцепција

I (перцептивно стање)

ЧУТИ ‘опазити, опажати слухом, примити, примати звукове чулом слуха’

II (перцептивна активност)

СЛУШАТИ ‘примати слухом што, пратити слухом нечији говор, излагање’

III (дијатеза с перцептором)

ЧУТИ СЕ ‘допрети, допирати до слуха, разлећи се, разлегати се (о звуку, гласу и сл.); одјекнути, одјекивати, огласити се, оглашавати се (о ономе што производи звук)’

– олфакторна перцепција

I (перцептивно стање)

ОСЕЋАТИ (несвр. од *осећати*) ‘добити утисак преко чула, примити у свест (додиром, слухом и сл.)’

II (перцептивна активност)

МИРИСАТИ ‘чулом мириса примати, осећати мирис, удисати’

III (дијатеза с перцептором)

МИРИСАТИ ‘издавати, одавати из себе мирис (обично пријатан)’

ОСЕЋАТИ СЕ ‘одавати од себе мирис (обично непријатан)’

– густативна перцепција

I (перцептивно стање)

ОСЕЋАТИ (несвр. од *осећати*) ‘добити утисак преко чула, примити у свест (додиром, слухом и сл.)’

II (перцептивна активност)

ПРОБАТИ ‘(по)јести, (по)пити мало чега ради проверавања каквоће, окусити, (о)кушати’

III (дијатеза с перцептором)

*ОСЕЋАТИ СЕ*⁸⁰

⁸⁰ Глагол *осећати се* у РМС дефинише се у оквиру чланка глагола *осећати*. Под 1 се упућује на значења глагола *осећати се*, а под 2 даје дефиниција ‘одавати од себе мирис (обично непријатан)’. За глагол *осећати се* наводе се следећа значења: 1. ‘показати извесно расположење

– тактилна перцепција

I (перцептивно стање)

ОСЕЋАТИ (несвр. од *осећити*) ‘добити утисак преко чула, примити у свест (додиром, слухом и сл.)’

II (перцептивна активност)

ДИРАТИ ‘додиривати, тицати што, дотицати се чега’

ДОДИРИВАТИ (несвр. од *додирнути*) ‘дотаћи, дотакнути’

ПИПАТИ ‘додиривати што, дотицати се чега ради упознавања, испитивања, истраживања и др.’

ОПИПАВАТИ ‘сазнати чулом пипања, додиром, пипањем испитати, утврдити (присуство, стање чега)’

III (дијатеза с перцептором)

*ОСЕЋАТИ СЕ*⁸¹

Друго питање на које треба да се одговори јесте састав семантичких парадигми у руском и српском језику. У складу с мишљењем да у идеалној ситуацији сва места у парадигми треба да буду попуњена глаголима, траже се основни глаголи перцепције у руском и српском језику. Да би се до њих дошло, потребно је најпре издвојити ужи круг јединица међу којима ће се вршити избор. Логично је да се у ту потрагу крене од еталона, који у овом случају представља парадигма енглеских глагола перцепције.

Имајући у виду универзалност истраживане појаве, О. Виберг претпоставља да ће превођење реченица с енглеским глаголима перцепције (в. табелу 1) омогућити утврђивање парадигми основних глагола перцепције и у другим језицима. У датом истраживању представљени су резултати за срп-

изазвано неким поступком, неком ситуацијом; бити прожет неким осећањем’; 2. ‘доспети у извесно здравствено стање’; 3. ‘оживети у сећању, сетити се; схватити смисао нечега, протумачити нечију намеру, досетити се’; 4. ‘доспети у неку ситуацију, обрести се, наћи се’; 5. ‘приметити на себи знаке бременитости, постати бременита, затруднети’. Дакле, речнички чланак с одредницом *осећити се* не садржи значења, тј. лексеме које се односе на рад чула мириса, додира и укуса.

⁸¹ В. претходну фусноту.

скохрватски / хрватскосрпски језик (табела 5) (VIBERG 1984: 144), док се за руски језик они не наводе.⁸²

Табела 5.

	Activity	Experience	Copulative
Sight	gledati	vidjeti	<u>iz</u> gledati
Hearing	slušati	čuti	zvučati
Touch	pipati	osjetiti	biti...na opip be...at touch
Taste	kušati	osjetiti okus feel taste (N)	imati okus (po) have taste (of)
Smell	<u>p</u> omirisati	osjetiti miris feel smell (N)	mirisati (po)

Материјал добијен превођењем на руски језик реченица из Вибергове базичне парадигме анализира Н. В. Мојсејева (МОИСЕЕВА 1998: 87) која у свом раду даје преглед употребљених еквивалената енглеских глагола перцепције.⁸³

ВИД

Peter **looked** / **was looking** at the birds: (но)смотреть, (но)смотреть

Peter **saw** the birds: (у)видеть

Peter **looked** happy: выглядеть, казаться

⁸² Руски језик помиње се (као и српскохрватски) у вези с полисемијом која се осликава у употреби истог глагола при означавању чула додира, мириса и укуса (VIBERG 1984: 143, 148–149). Детаљније податке о употреби глагола (но)чувствовать и (у)слышать аутор је преузео из рукописа Е. Роџерса *A Problem in the Semantic Analysis of Certain Russian Perception Verbs*: глаголом (но)чувствовать у руском језику могу се лексички реализовати чула додира, укуса и мириса, док глагол (у)слышать колоквијално може означавати чуло мириса, а крајње колоквијално и укуса. О поменутој употреби глагола слышать в. у (Кузнецова 1983).

⁸³ Задатак је подразумевао да се напишу све варијанте превода, а у обзир нису узимани глаголи који су се ретко појављивали (нпр. *лицезреть*, *осязать*) (МОИСЕЕВА 1998: 86–87). Материјал за оба језика биће представљен у складу с оригиналном парадигмом (в. табелу 1). Употребљени глаголи дају се у форми инфинитива.

СЛУХ

Peter **listened** / **was listening** to the birds: (no)слушать

Peter **heard** the birds: (у)слышать

Peter **sounded** happy: ???, издавать звук, звучать

ДОДИР

Peter **felt** / **was feeling** the cloth /to see how soft it was/: (no)трогать, тронуть, дотронуться / дотрагиваться, притронуться / притрагиваться, (при)коснуться / (при)касаться, (no)щупать

Peter **felt** a stone under his foot: ???, [случайно] (при)коснуться / дотронуться; почувствовать, что + дотронуться / прикоснуться

The cloth **felt** soft: придев, быть на ощупь + придев

УКУС

Peter **tasted** / **was tasting** the food /to see if he could eat it/: (no)-пробовать

Peter **tasted** garlic in the food: почувствовать / ощутить вкус

The food **tasted** good / bad / of garlic: быть на вкус + придев, быть + придев; отдавать + придев или именица у инстр.

МИРИС

Peter **smelled** / **was smelling** the cigar /to see if he could smoke it/: (no)нюхать

Peter **smelled** cigars in the room: почувствовать / ощутить запах, почуять

Peter **smelled** good / bad / of cigars: пахнуть

Следе резултати добијени превођењем истих реченица на српски језик.⁸⁴

ВИД

Peter **looked** / **was looking** at the birds: (по)ілеґаїти, поѕмаїтраїти

⁸⁴ Анкетирано је 40 испитаника међу којима су већину чинили студенти Одсека за енглески језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду.

Peter **saw** the birds: *видети*
Peter **looked** happy: *излегаџи*

СЛУХ

Peter **listened** / **was listening** to the birds: *слушаџи*
Peter **heard** the birds: *чуџи*
Peter **sounded** happy: *звучаџи*

ДОДИР

Peter **felt** / **was feeling** the cloth /to see how soft it was/: *(о)џиџаџи, оџиџаваџи*
Peter **felt** a stone under his foot: *осеџиџи*
The cloth **felt** soft: бити + придев, бити на додир + придев

УКУС

Peter **tasted** / **was tasting** the food /to see if he could eat it/: *џробаџи*
Peter **tasted** garlic in the food: *осеџиџи*
The food **tasted** good / bad / of garlic: бити + придев; *имаџи* + придев + именица; *имаџи укус* + именица; *осеџаџи се* (на); бити + придев + именица

МИРИС

Peter **smelled** / **was smelling** the cigar /to see if he could smoke it/: *мирисаџи, џомирисаџи, омирисаџи*
Peter **smelled** cigars in the room: *осеџиџи*
Peter **smelled** good / bad / of cigars: *мирисаџи; мирисаџи на; осеџаџи се*

Одмах се примећује да се у преводима на руски и српски језик на месту енглеских глагола перцепције не налазе увек глаголи, тј. присутни су различити типови предиката. Поред тога, уочава се разлика у начину изражавања категорије глаголског вида у енглеском језику, с једне стране, и руском и српском, с друге стране. Поредџи у овом сегменту српски и енглески језик, П. Новаков (НОВАКОВ 2005: 24, 32) напомиње да су видска значења у српском језику обележена већ на лексичком нивоу,

док је у енглеском језику глаголски вид граматикализован у глаголској фрази (прогресивни / непрогресивни облик, перфекатски / перфекатски облик). Другим речима, у српском језику су и глаголски вид и тип глаголске ситуације одређени већ на нивоу лексема. Исто се може рећи и за руски језик.

Све ово указује на чињеницу да се до садржаја основних парадигми за руски и српски језик може доћи тек након утврђивања критеријума по којим ће се вршити избор њихових чланова. Није тешко закључити да су глаголи *видеть* / *виде-ти* и *слушать* / *слуша-ти* основни за изражавање одговарајућих значења у сфери визуелне и аудитивне перцепције у два анализирана језика. Међутим, није све тако очигледно када је реч о другим видовима перцепције.

На већ помињаним семантичким односима темељи се и парадигма (основни лексикографски тип) за руски језик коју предлаже Ј. Д. Аפרесјан (АПРЕСЯН 1995а: 44; 1995в: 357–358).

Табела 6.

	‘воспринимать’	‘восприниматься’	‘использовать способность восприятия’
Зрение	видеть	быть видным (кому-л.)	смотреть
Слух	слышать	быть слышным (кому-л.)	слушать
Обоняние	обонять (чуть)	пахнуть	нюхать
Вкус	ощущать вкус	быть на вкус	пробовать
Осязание	осязать	быть на ощупь	ощупывать ⁸⁵

Аутор напомиње да три представника у виду глагола има само чуло мириса, уз напомену да нема стилски неутралног глагола за значење ‘перципирати носом’ (‘воспринимать носом’) – *обонять* припада научном стилу, *чуть* народском, а

⁸⁵ Садржај пола за чуло додир а аутор илуструје реченицом *Когда же мальчик оцупывал его лицо, то оцупывал своими чуткими пальцами его глубокие морщины* која садржи глаголе *ощупывать* и *ощущать*, међутим, глагол *ощущать* не уврштава у парадигму (АПРЕСЯН 1995в: 358).

најсиромашнија је серија ‘перципирати се’ (‘воспринимать-ся’) која садржи само један глагол (*пахнуть*).⁸⁶

Ослањајући се на исте семантичке односе у енглеском и руском језику, Ј. В. Падучева (2004: 204) представља категоријално-дијатетичку парадигму (у духу Џ. Лича) с руским глаголима перцепције. У њој је за чуло укуса попуњена само колона *активности* (*деятельность*).

Табела 7.

І. Инертное состояние	ІІ. Деятельность	ІІІ. Диатеза с Наблюдателем
Я вижу / увидел X	Я смотрю / глажу на X	X выглядит (хорошо)
Я слышу / услышал X	Я слушаю X	X звучит / слышится
Я осязаю X	Я ошупываю X	(X чувствуется)
Я обоняю (чую) X	Я нюхаю X	X пахнет
(Я ощущаю / ощутил X на вкус)	Я пробую X	(X имеет вкус)

Ауторка примећује да се у руском језику може говорити само о три класе глагола јер нема правих семантичких деривата, а нерегуларни су чак и творбени односи. У руском језику разлика коју Џ. Лич уноси раздвајајући глаголе инертне перцепције на стативе и догађаје реализује се кроз облике не-свршеног и свршеног вида.⁸⁷ У вези с овим Ј. В. Падучева напомиње да перфективни глаголи у првој колони руске пара-

⁸⁶ Ј. Д. Аפרесјан (Апресян 1995а: 44; 1995в: 357) додаје да би се могла издвојити и четврта серија – глаголи који означавају активни утицај објекта на чулни орган, нпр *бросаться в глаза* за вид, *доноситься* за слух, *шибать (в нос)* за њух – али је она у сваком погледу мање регуларна од претходних трију.

⁸⁷ Према Џ. Личу (ЛЕЕСН 2004 (1971): 25) разлика између конструкција с *could* и без *could* је у томе што прве означавају стање (*state*), а друге догађај (*event*), уп. *I could hear a door slamming (all night)* и (*At that moment*) *I heard a door slam*. То се односи на изражавање свих видова перцепције: *I could feel / felt something hard under my foot*; *I could hear / heard a knocking at the door*; *I could see / saw someone through the window*; *I could smell / smelt onions cooking*; *I could taste / tasted sugar in the tea*.

дигме не изражавају стање већ догађај, те да се у руском језику опозиција *дођађај – сџање* (*событие – состояние*) изражава категоријом вида (уп. с енглеским језиком: *I saw* пре означава ‘Ја увидел’, а стативно значење у форми прошлог времена изражава се перифрастички – *I could see*). Указујући на неједнозначност глагола *ощуцать*, ауторка наводи да је његово основно значење (попут енгл. *feel*) ‘bodily sensation’ („ощущение внутри себя, а не во внешнем мире”). У перцептивном значењу он се односи на тактилну перцепцију или на перцепцију за коју нема одговарајућег органа („обозначает либо тактильное ощущение, либо восприятие, для которого нет соответствующего органа”). Поред тога, указује се на стилску ограниченост глагола *осязать*.

Ј. В. Падучева (2009а: 361) поново наглашава да су три типа глагола перцепције резултат поделе по параметрима категорија и дијатеза. Реч је о томе да су нпр. глаголи *видеть*, *смотреть* и *выглядеть* (у односу на тематску класу којој припадају) глаголи перцепције (визуелне), док је према таксономској категорији *видеть* стање (*состояние*), а *смотреть* – активност (*деятельность*). *Выглядеть* је својство (*свойство*) или у крајњем случају постојано стање (*устойчивое состояние*) и има дијатезу с перцептором (*диатеза с Наблюдателем*).

На материјалу српског језика, према проученој литератури, нема истраживања која обухватају све видове перцепције. Основни глаголи перцепције помињу се, међутим, у оквиру истраживања лексику за изражавање појединих модалитета. Реч је пре свега о визуелној перцепцији. Тако се С. Ристић (2011: 33–39), анализирајући глаголе *видети* и *гледа*ти, осврће и на представнике других модалитета, те даје следећу семантичку парадигму (према Ј. Д. Апријану) за српски језик: чуло вида: *видети* – *бити* *виђен* (од некога) – *гледа*ти чуло слуха: *чути* – *бити* *чуђ* (од некога) – *слуша*ти чуло мириса: *мирисати* (осећати мирис) – *мириса*ти (запахнути мирисом некога) – *мириса*ти (*помириса*ти) чуло укуса: *осећа*ти *укус* – *бити* *укусан* – *проба*ти

чуло додир: *осећати* – *изазвати осећ* – *годиривати*.⁸⁸

Истражујући глаголе аудитивне перцепције, Н. Арсенијевић (1991: 185, нап. 1) осврће се и на основне представнике осталих модалитета, те даје следећи списак: *чути*, *слушати*, *видети*, *ледати*, *осећати*, *мирисати*, *ићи*, *дирати*.

Ако се узму у обзир предложене парадигме (нарочито руских аутора), може се приметити да се оне разликују по томе што: 1) иста места у њима могу бити попуњена различитим садржајем; 2) једно место могу заузимати две јединице; 3) могу садржавати непопуњена места. Све ово само потврђује неопходност одређивања критеријума који би омогућили да се утврди састав семантичких парадигми глагола перцепције у руском и српском језику.

Указујући на закономерност својствену свим језичким системима и подсистемима, Ј. Д. Апрејан (Апресян 2004: 20) примећује да лексичке јединице које су у центру одређеног система или подсистема, поред веће фреквентности у односу на периферне јединице, имају већу слободу по свим важним лингвистичким параметрима. Оне су, између осталог, у мањој мери семантички специфичне, нису стилски маркиране, имају потпунију парадигму, већи избор синтаксичких конструкција и ширу спојивост.⁸⁹

⁸⁸ Ауторка полази од основне ситуације перцепције, која подразумева два учесника, и на темељу тога издваја две групе (нпр. *Са ђрозора одмаралишта деца су видела љаику ђовршину реке*; *Са ђрозора одмаралишта деци је била видна љаику ђовршина реке* или *Са ђрозора одмаралишта се видела љаику ђовршина реке*). Трећу групу представља глагол који подразумева активну перцепцију (нпр. *Са ђрозора одмаралишта деца су радознано љедала у љаику ђовршину реке*). Поред наведених, ауторка издваја још три групе. У четврту улазе глаголи који означавају активно деловање објекта на чула (нпр. *Иза одмаралишта видела се* (појавила се, искрсла је) *љаику ђовршина реке*), у пету – узајамно-повратни глаголи „код којих се реализује ситуација напоредне и реципрочно усмерене активности субјекта и објекта” (нпр. *Гледали смо се у очи*). Шесту групу представљају примери у којима „ситуација активно делује на субјекат перцепције, и то само код глагола *видети*” (нпр. *Треба да стигнемо у село док се види*).

⁸⁹ Аналогно томе, у правцу од центра према периферији неког система расте семантичка специфичност, а она доводи до ограничења која

На материјал добијен превођењем Вибергове базичне парадигме (в. горе) Н. В. Мојсејева (МОИСЕЕВА 1998: 90)⁹⁰ применила је критеријуме које су при одређивању базичних назива за боје предложили Б. Берлин и П. Кеј у књизи *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*⁹¹, те добила следеће резултате.⁹²

се одражавају на реализацију јединица тог система у тексту. Ове претпоставке аутор поткрепљује резултатима анализе у области лексике (лексичке полисемije) и граматике (АПРЕСЯН 2004: 20–34).

⁹⁰ У овом раду (написаном на руском језику) ауторка се користи терминологијом Е. Родерса: *когнитивни, активни и дескриптивни глаголи* (*cognitive verbs* = *когнитивные глаголы*, *active verbs* = *активные глаголы*, *descriptive verbs* = *дескриптивные глаголы*). У раду на енглеском језику (МОИСЕЕВА 1998) употребљавају се следећи термини: *non-intentional transitive* (*X sees Y*) = *ненамеренное переходное действие* (нпр. *видеть*), *intentional transitive* (*X looks at Y*) = *намеренное переходное действие* (нпр. *смотреть*) и *non-transitive* (*Y looks [good]*) = *непереходное действие* (нпр. *выглядеть*).

⁹¹ Ова књига није представљала само прекретницу у изучавању назива боја већ је дала и огроман подстицај универзалном приступу у истраживању лексике. Постоје, међутим, различита виђења везана за универзалност боја. Тако А. Вежицка (ВЕЖИЦКАЯ 1996: 231–232) сматра да боја није универзалан људски појам, те да нису универзални ни називи боја.

⁹² За визуелну и тактилну перцепцију ауторка наводи по два глагола са значењем активности (*смотреть / глядеть* и *трогать / касаться*), будући да према задатим критеријумима није успела направити избор којим би само један од њих код оба поменута модалитета добио статус основног. При томе се она позива на раније уочену појаву везану за називе боја у руском језику. Тако је А. Мос (MOSS 1989: 313–319), полазећи од теоријске поставке Берлина и Кеја, указао да неки језици нису у складу с претпостављеном хијерархијом од једанаест основних термина за боје, а међу њима је руски језик са два основна термина која одговарају енглеском *blue*. У вези с тим, аутор је истакнуо потребу разликовања језичке и психолошке базичности, односно предложио разликовање језичких, психолошких и физиолошких нивоа базичности.

Табела 8.

	Когнитивные	Активные	Дескриптивные
Зрение	(у)видеть	(по)смотреть, (по)глядеть	выглядеть
Слух	(у)слышать	(по)слушать	
Осязание		трогать, касаться	
Вкус		(по)пробовать	
Нюх		(по)нюхать	пахнуть

Према критеријумима Б. Берлина и П. Кеја⁹³ базични термини за боје не могу се изводити из значења својих делова (нпр. у српском *йлавозелен*) и не могу представљати подзначања других назива (нпр. *йурйуран* – нијанса црвене боје). Употреба основног назива не сме бити ограничена на малу класу објеката (нпр. *рић*, *дорайаси*) и назив мора бити психолошки релевантан за све информаторе. Последње подразумева да се основним сматрају називи који се одликују највећом учесталашћу употребе, стабилношћу употребе и максималним присуством у речнику говорника одређеног језика.⁹⁴

Дакле, чланови семантичких парадигми глагола перцепције треба да испуњавају одређене услове. Први услов одређен је једним од циљева истраживања: издвајање основних руских и српских глагола за означавање свих видова чулне перцепције. Услов да перцептивно значење мора бити део семантичког садржаја саме глаголске лексеме може се довести у везу с критеријумом који подразумева да се (перцептивно) значење члана парадигме не сме изводити из значења његових делова, што елиминише нпр. спојеве типа *имайи укус*. Обележје мање семантичке специфичности лексичких јединица које чине центар одређеног система или подсистема подудара се с условом по којем дате јединице не треба да представљају

⁹³ В. (BERLIN – KAY 1969: 6).

⁹⁴ Слично овоме, као важна обележја за издвајање основних глагола перцепције Е. В. Кузнецова (1982: 3) наводи неутралност, распрострањеност (узуалност) и актуелност. В. и (КРЕТОВ 1987б).

подзначење јединица са ширим значењем или да се односе на узан круг денотата. Међусобно су повезана и обележја учесталости употребе лексичке јединице (фреквенција), стилске немаркираности и присуства у речнику говорника.

Имајући у виду да се принцип организације центра и периферије односи и на структуру вишезначне речи, тј. на лепезу од примарног до периферних значења, чланови парадигми, у случају када је реч о вишезначним глаголима, требало би да буду примарне лексеме, тј. перцептивна компонента би морала бити примарна у структури датих глагола. Иако се сматра важним, овај услов неће се стриктно примењивати, будући да се речници могу разликовати у односу на редослед којим представљају значења неке речи. У сваком случају, при одређивању чланова парадигми мора бити потпуно јасно која се лексема има у виду.

Узимајући у обзир све наведено, у овом истраживању чланови парадигми издвајају се на основу следећих обележја:

- 1) перцептивно значење је део семантичког садржаја саме глаголске лексеме;
- 2) чланови парадигми су само глаголи (њихове лексеме) којима се означавају одређени модалитети перцепције (критеријум одређености модалитета перцепције);
- 3) чланови парадигми су стилски неутралне лексеме (критеријум стилске неутралности);
- 4) значење основне лексеме не сме бити део значења друге лексеме са ширим значењем (критеријум мање семантичке специфичности).

Критеријуми дати под тачкама 2 и 4 наизглед се искључују, али реч је о томе да критеријум одређености модалитета чулне перцепције подразумева разграничавање видова перцепције, а критеријум мање семантичке специфичности усмерен је на односе међу лексемама унутар сваког од пет подсистема. Другим речима, тражи се да перцептивне глаголске лексеме садрже у себи и информацију о модалитету који означавају.

У случају када се основна лексема не може издвојити на основу наведених критеријума у обзир се узимају и својства везана за спојивост, потпуност морфолошке парадигме и обележја актаната.

Ако се изузме значење дијатезе с перцептором, које је повезано с утврђивањем структуре семантичке парадигме глагола перцепције и које ће се одвојено разматрати, на основу досад предочених резултата може се видети да при издвајању централних представника за значења стања и активности нема разилажења једино у случају следећих глагола:

– руски језик – *видеть, смотреть, слышать, слушать, пробовать, нюхать*;

– српски језик – *видети, ледати, чути, слушати, пробати, мирисати*.

Чињеница да се траже глаголске лексеме (глаголски предикати) и услов по којем перцептивно значење мора бити део семантичког садржаја саме глаголске лексеме елиминису спојеве типа *быть каким-либо (на ощупь), быть каким-либо (на вкус), иметь вкус, отдавать запахом, быть видным, быть слышным; бити некакав (на додир), бити некакав (укусан, неукусан), имати укус*.

Критеријум по којем глаголска лексема треба да означава само један вид перцепције захтева анализу глагола *чувствовать, ощущать / осећати*.

Критеријум стилске неутралности подразумева анализу глагола *обонять, чуют, осязать, глядеть* (у односу на *смотреть*).

Критеријум мање семантичке специфичности захтева анализу глагола *посматрати* (у односу на *ледати*).

Глагол *ощупывать* у своје парадигме укључују Ј. Д. Апресјан и Ј. В. Падучева, док га Л. М. Васиљев издваја у својству доминанте (глаголи *щупать* и *ощупывать* представљени су као циљно усмерени корелати глагола *осязать*). Н. В. Мојсејева (Моисеева 1998: 88–89), у односу на друге глаголе употребљаване при превођењу реченица из Вибергове парадигме, предност даје глаголима *трогать* и *касаться*. Глагол

щупать (*Peter felt / was feeling the cloth (to see how soft it was)*) = П. (по)щупал ткань (*чтобы понять, мягкая ли она*)) ауторка елиминише јер он (према критеријумима Берлина и Кеја) означава посебан вид тактилног опажања, а глаголе *дотрагиваться, притрагиваться, прикасаться* – због сложености морфемске структуре у односу на *трогать* и *касаться*. У оквиру истраживања посвећених само појединим модалитетима глаголи *трогать* и *касаться* препознају се као централни за поље тактилне перцепције (БОРЕЙКО 2006: 10) или издвајају као глаголи-идентификатори (КУЗНЕЦОВА Э. В. 1982: 3–10).⁹⁵ Специфичност која карактерише глаголе *щупать* и *ощупывать* односи се и на глаголе *йийайти* – ‘додиривати што, дотицати се чега ради упознавања, испитивања, истраживања и др.’ (РМС) и *ойийавайти* (*ойийайти*) – ‘сазнати чулом пипања, додиром, пипањем испитати, утврдити (присуство, стање чега)’ (РМС), употребљене при превођењу Вибергове парадигме на српски језик: П. је *йийао* / *ойийавао* *йиканину*. Због свега наведеног основни представник за изражавање активне тактилне перцепције тражи се међу глаголима *щупать*, *ощупывать*, *трогать*, *касаться* (за руски језик) и *йийайти*, *ойийавайти*, *дирайти*, *додиривайти* (за српски језик).⁹⁶

5.2. Семантичка парадигма руских глагола перцепције

Критеријуме за место у парадигми за руски језик задовољавају глаголске лексеме: I (перцептивно стање) *ВИДЕТЬ* ‘воспринимать зрением, наблюдать, замечать глазами’ (БАС), *СЛЫШАТЬ* ‘воспринимать слухом какие-либо звуки’ (БАС);

⁹⁵ Реч је о методу степенасте идентификације примењеном с циљем решавања проблема глобалне лексичко-семантичке класификације руске глаголске лексике. Резултат примене овог метода је издвајање најопштијих идентификатора глагола. При томе се процедура најчешће завршава издвајањем двају идентификатора (основног и помоћног). У списку који ауторка прилаже су и парни глаголи идентификатори *касаться* (*трогать*).

⁹⁶ Глаголи *дирайти* и *додиривайти* укључују се у анализу за српски језик по аналогiji с руским језиком, тј. у складу с решењима до којих се дошло на материјалу руског језика.

II (перцептивна активност) *СМОТРЕТЬ* 'направлять, устремлять взгляд на кого-, что-либо или куда-либо' (БАС), *СЛУШАТЬ* 'воспринимать слухом какие-либо звуки; обращать, направлять слух на какие-либо звуки, чтобы услышать' (БАС), *НЮХАТЬ* 'обонять, вдыхать через нос (для распознавания запаха)' (БАС). Све наведене лексеме су примарно перцептивне, означавају одређени модалитет у најширем значењу и стилски су неутралне.

Глаголска лексема *ПРОБОВАТЬ* 'отведывать, брать на пробу; пить или есть что-либо; пробовать на вкус' (БАС) део је свих предложених парадигми за руски језик, али према лексикографским изворима она није примарна у семантичком садржају вишезначног глагола *пробовать*. Будући да дата лексема задовољава све раније наведене критеријуме и да нема друге неутралне лексеме (с истим обележјима), која би заузела место у парадигми за руски језик у значењу активне густативне перцепције, она се и овде уврштава у парадигму.

Анализи се подвргавају глаголи (глаголске лексеме): *ощущать*, *чувствовать*, *обонять*, *чуять*, *осязать* (I); *щупать*, *ощупывать*, *трогать*, *касаться*, *глядеть* (у односу на *смотреть*) (II); *выглядеть*, *видеться*, *звучать*, *слышаться*, *пахнуть* (III). Критеријум у односу на који ће се одређена лексема анализирати зависи од њеног семантичког садржаја.

5.2.1. Критеријум одређености модалитета перцепције

5.2.1.1. *ОЩУЩАТЬ* / *ЧУВСТВОВАТЬ*

Глаголи *ощущать* и *чувствовать* задовољавају критеријум стилске неутралности и поседују перцептивну компоненту, али не могу самостално (без додатног указивања) означавати ниједан вид перцепције.⁹⁷ С те стране они не задовоља-

⁹⁷ Глаголе *чувствовать* и *ощущать* Т. В. Кузнецова (1982: 96) сврстава у групу глагола с општом наменом (*глаголы общего назначения*), док глаголе који означавају одређене модалитете назива глаголима специјалне намене (*глаголы специального назначения*).

вају услов по којем чланови парадигме у свом семантичком садржају треба да имају информацију о модалитету (тактилна, олфакторна, густативна, перцепција⁹⁸). Поред тога, глаголи *ощущать* и *чувствовать* могу се, иако не увек, међусобно замењивати нпр.: *чувствовать / ощущать вкус, чувствовать / ощущать запах, чувствовать / ощущать пальцами*.

Глагол *ОЩУЩАТЬ* има две лексеме, а примарна 'воспринимать органами чувств; чувствовать' (БАС) може, како је већ поменуто, означавати различите видове перцепције, нпр.:

– тактилна перцепција

*Она слушала звуки его голоса, видела его лицо и игру выражения, **ощущала** его руку*. (БАС)

*Всем телом он **ощущал** мягкое сено*. (НКРЯ)

– олфакторна перцепција

*Просыпается он в поту, с мучительно колотящимся сердцем, задыхаясь, весь облитый холодом смерти, резко вскакивает, секунду сидит на постели затаив дух и слышит посапывание сына из другой комнаты, видит смутно-светлую, отвернувшуюся к стене фигуру жены, **ощущает** запах сна, запах ночной теплой, спокойной комнаты, и тогда только понимает, что это опять сон*. (НКРЯ)

*Однако запахи живут и в темноте – и уж их-то я **ощутил** в полной мере*. (НКРЯ)

– густативна перцепција

⁹⁸ А. А. Кретов (КРЕТОВ 1982: 103–108) сматра да су глаголи опште перцепције повезани с органима свих пет чула, нпр. *Она тихо засмеялась счастливым, теплым смехом, который так по-новому **чувствовал** сейчас Новиков...* (аудитивна перцепција).

*Катя взяла яблоко и вонзила в него зубы. И, как только **ощутила** терпкий его аромат и ядреную сочность, сразу же почувствовала и жажду и голод.* (БАС)

Лексема **ЧУВСТВОВАТЬ** 'воспринимать органами чувств, ощущать' наводи се у БАС као секундарна, иако се не разликује од примарне лексеме *ощущать* ('воспринимать органами чувств'). Њоме се такође могу означавати различити видови перцепције.

– тактилна перцепција

*Я **чувствую** руку в шведской перчатке на моей руке.* (НКРЯ)

За чуло додир карактеристично је да перцептивно стање може бити узајамно када је реч о живим актантима.

– олфакторна и густативна перцепција

*Бывший курильщик снова **чувствует** запах и вкус, а значит, его обычное меню придется немного подкорректировать, исключив из него слишком жирную и соленую пищу: носовые рецепторы, а также вкусовые сосочки на языке [...] снова начинают работать в обычном режиме.* (НКРЯ)

*Вот женщины тоньше **чувствуют** вкус и запах, потому что не пьют, не курят [...].* (НКРЯ)

Будући да се и глаголом *ощущать* и глаголом *чувствовать* изражавају различити видови перцепције, отвара се питање који од њих би евентуално могао да добије статус базичног. На неједнозначност глагола *ощущать*, како је већ поменуто, указује Ј. В. Падучева, док Н. В. Мојсејева глаголима *ощущать* и *чувствовать* не приписује статус основних управо због тога што им је својствена способност да описују различите ситуације перцепције.

Док је у БАС дефиницијом примарне лексеме *ощущать* обухваћено и значање различитих стања и реакција људског организма (*ощущать холод*; *ощущать жизнь*; *ощущать тоску*), исто значење се за ЧУВСТВОВАТЬ ‘испытывать какое-нибудь чувство, физическое или душевное состояние’ – Он чувствовал потребность побродить на чистом воздухе (*чувствовать боль*; *чувствовать силу*; *чувствовать радость*) посебно издваја у оквиру примарне лексеме.

*И от всего этого Кирия **ощущает** необъяснимый прилив счастья [...].* (НКРЯ)

*Всей душой Волков **ощущал** прелести холостяцкой жизни.* (НКРЯ)

*Видно, своим детским трепетным сердечком он все **чувствует**.* (НКРЯ)

*Если не давать пищу душе, человек перестает сострадать, сочувствовать, **чувствовать** вообще.* (НКРЯ)

Секундарна лексема ОЩУЩАТЬ ‘воспринимать сознанием; понимать, осознавать’ – Он смутно *ощущал*, что унижаться и подличать, зависеть от первой прихоти и отказываться от своей воли – не всегда приятно (БАС) односи се на менталну перцепцију.

*Быть может, Булат тоньше и лучше всех нас **ощущал** жестокость и трагизм жизни.* (НКРЯ)

*Люди во всем мире все острее **ощущают** свою взаимозависимость и ищут пути взаимодействия за пределами формальных политических структур.* (НКРЯ)

У складу с овим, глагол *ощущать* Ј. Д. Апресян уноси у своју парадигму глагола перцепције (значење ‘воспринимать’ за чуло укуса), али га види и као семантички примитив

система физиолошких стања, једног од осам система који чине човека са становишта наивне слике света. Иако издваја групу с општим значењем перцепције (*глаголы с общим значением восприятия*), Л. М. Васиљев (ВАСИЉЕВ 1981: 52, 67) у њу не уврштава глагол *ощущать*, али му налази место у посебној групи глагола (*глаголы ощущения*). Истовремено, глаголу *чувствовать* аутор приписује опште значење перцепције и неутралност у вези с опозицијом према семама које конкретизују инструмент или средство (*конкретные орудийные семы*), што му омогућује употребу уместо глагола различитих видова перцепције.

Анализа показује да се значења тактилне, олфакторне и густативне перцепције могу изражавати како глаголом *чувствовать*, тако и глаголом *ощущать*. За ове глаголе вреди да се информација о томе који се модалитет њима означава може добити само на основу конкретне употребе (нпр. *ощущать запах, аромат; чувствовать касание, чувствовать вкус*). Тиме се потврђује да глаголи *ощущать* и *чувствовать* не испуњавају задате критеријуме за уврштавање у парадигму руског језика. У вези са свим наведеним, потребно је додатно указати на неиздиференцираност речничких дефиниција глагола *ощущать* и *чувствовать*, будући да њихове лексеме ('воспринимать органами чувств') не пружају информацију о којем виду перцепције је реч.

5.2.2. Критеријум мање семантичке специфичности лексеме

Судећи по анализираном материјалу и истраживањима различитих аутора, највише претендената има на статус базичног глагола за значење активног учествовања у процесу тактилне перцепције: *щупать, ощупывать, трогать, касаться*.

5.2.2.1. ЩУПАТЬ / ОЩУПЫВАТЬ / ТРОГАТЬ / КАСАТЬСЯ

Као што је већ помињано, глагол *щупать* употребљаван је у руском преводу Вибергових реченица: *Peter felt / was feeling the cloth (to see how soft it was) / П. (по)щупал ткань (чтобы понять, мягкая ли она)* (МОИСЕЕВА 1998: 89). Глагол *ощупывать* део је парадигми Ј. Д. Апријеса и Ј. В. Падучева, док Л. М. Васиљев као циљно усмерене корелате (*целенаправленные корреляты*) глагола *осязать* наводи глаголе *щупать* и *ощупывать*. Реч је о лексемама: *ЩУПАТЬ* ‘прикасаться, трогать (рукой, пальцами) с целью осмотра, исследования’ – [Купцы] *щупали без церемонии книги и картины, желая узнать доброту товара* (БАС); *ЩУПАТЬ* ‘трогать рукой, пальцами и т. п.’ – *Материю* [Варенька] *щупала, смотрела на свет и нюхала, примеряла, завернувшись в нее перед зеркалом* (МАС); *ЩУПАТЬ* ‘прикасаться рукой, пальцами и т. п.’ (чтобы обследовать, распознать что-л.) – *Щупать карманы* (БТС) и *ОЩУПЫВАТЬ* ‘щупать со всех сторон (с целью исследовать, осмотреть)’ – *Мои немощи и хворости все еще не хотят пройти: вчера был у меня великий С. П. Боткин – и ощупав меня всего, особенно остался недоволен моими коленями, в которых свирепствовала подагра* (БАС); *ОЩУПЫВАТЬ* (несов. к *ощупать*) ‘пощупать, потрогать рукой со всех сторон’ – *Валерия приблизилась к постели и, ощупав ее протянутыми вперед руками, легла поспешно и молча* (МАС); *ОЩУПЫВАТЬ* (*ощупать*) ‘пощупать со всех сторон с целью определить что-л., осмотреть, исследовать’ – *О. дно ногами* (БТС).

Глаголи *трогать* (*тронуть*) и *касаться* у односу на друге глаголе за изражавање тактичне перцепције предњаче по учесталости (Ляшевская – Шаров 2009)⁹⁹, њих издавају као основне перцептивне глаголе за означавање чула додира

⁹⁹ Не може се тачно рећи које се лексеме (значења) ових глагола имају у виду у датом фреквенцијском речнику. Анализирани материјал показао је честу употребу лексема *ТРОГАТЬ* ‘нарушать чей-либо покой, причинять беспокойство; нарушать состояние неподвижности чего-либо; тревожить’, ‘вызывать сочувствие, сострадание; волновать’ (БАС) и *КАСАТЬСЯ* ‘затрагивать, поднимать в изложении, разговоре и т. п. какой-либо вопрос, какую-либо тему’, ‘иметь отношение к кому-, чему-либо, быть связанным с кем-, чем-либо’ (БАС).

у руском језику (Моисеева 1998), те смештају у језгро семантичког поља тактичне перцепције и виде као носиоце инваријантног значења датог поља (Борейко 2006).¹⁰⁰ Чулна тактична перцепција изражава се следећим лексемама ових вишезначних глагола: *ТРОГАТЬ* 'прикасањся к кому-, чему-либо, слегка надавливать на что-либо; дотрагиваться' (БАС); *ТРОГАТЬ* 'прикасањся к кому-, чему-л., дотрагиваться' (МАС); *ТРОГАТЬ (тронуть)* 'прикоснуться к кому-, чему-л. рукой' (БТС); *ТРОГАТЬ* 'когда кто-либо трогает какой-либо объект или другого человека, он прикасается к нему' (ТСД); *КАСАТЬСЯ* 'дотрагиваться до кого-, чего-либо, прикасањся к кому-, чему-либо' (БАС, МАС, БТС); *КАСАТЬСЯ* 'если вы касаетесь чего-либо, значит, вы дотрагиваетесь до этого' (ТСД).

Већ на основу представљених речничких дефиниција може се закључити да се глаголска лексема *трогати* одликује мањом семантичком специфичношћу од глагола *цупати*, који се њоме одређује. А ако се глаголом *цупати* означава само један (ужи) вид тактичне перцепције, онда је логично да се то односи и на његов дериват *оцупивати* (*оцупивати* ← *оцупати* ← *цупати*).

Полазећи од лексикографских података, садржај лексема *цупати* и *оцупивати* може се приказати на следећи начин: *цупати* = *трогати* + орган / оруђе + циљ; *оцупивати* = *цупати* + обухваћеност (са свих страна). Иако се у оба случаја у својству оруђа наводе руке и прсти, рећи примери употребе показују да ту функцију могу вршити и други делови тела. Већ је помињано да у језичком сазнању орган у којем се локализује чуло додира није једнозначно одређен, као што је то случај са осталим чулима (очи, уши, језик, нос), али се актив-

¹⁰⁰ За централне глаголе семантичког поља тактичне перцепције Т. С. Борейко употребљава термин *ядерные глаголы*. Он подразумева изражавање инваријантног значења поља – најапстрактнијег, семантички простог, присутног у свим елементима поља у виду њиховог заједничког садржаја (Борейко 2014: 32).

ност код тактильне перцепције најчешће веже за руке (прсте). Та активност је очита и подразумева одређене покрете.

*Распластавившись на полу, бабушка **щупала** руками лицо, голову, грудь Ивана [...].* (НКРЯ)

*Он даже притих и попросил, чтобы самому нести сумку со шторой, прижимал ту сумку к груди и нет-нет да за-
лазил в сумку рукою, пальцами **щупал** красивую вещь.* (НКРЯ)

*Амалия Петровна, супруга Нольде, всегда в чепце и с ру-
коделием, беспрестанно укутывала мужа, заставляла
его ходить дома в теплых, связанных ею тапочках и ша-
почке, то и дело **щупала** губами лоб.* (НКРЯ)

*Несколько раз, поддавшись панике, Ольга **ощупывала**
свободной рукой свое лицо, – все было в порядке.* (НКРЯ)

*Идти по дороге можно было лишь наугад, **ощупывая**
землю ногами.* (НКРЯ)

*– Спи, – бормочет Тарасевна, печально **ощупывая**
языком пеньки разрушенных зубов.* (НКРЯ)

Дата семантичка валентност се код глагола *щупать* и *ощупывать* не мора увек синтаксички реализовати јер није реч о чисто граматичкој зависности.

*Я боялся, что они [деньги] провалятся в какую-нибудь
карманную дырку и упадут навсегда за подкладку, по-
этому лихорадочно и часто **щупал** край своей куртки.* (НКРЯ)

*[...] Надо просто искать. **Ощупывать** все руками, как
я... – Зачем **щупать**? – удивился Моллар.* (НКРЯ)

*Но больше он не просил зеркальце у медсестры, только часто **ощупывал** свое лицо, будто привыкал к нему.* (НКРЯ)

У случају индиректног контакта између субјекта и објекта функцију посредника врши неки предмет (инструмент).

***Щупая** землю длинными шестами и прислушиваясь к миноискателю, висевшему на груди у одного из них, саперы медленно пошли вперед.* (НКРЯ)

*Прежде чем ступить в жидкую торфяную массу, он **ощупывал** палкой одно и другое место, стараясь найти, где подтверже.* (НКРЯ)

Глагол *щупать*, унутар лексичко-семантичке анализе ситуације тактичне перцепције, Т. С. Борејко (БОРЕЙКО 2006: 11, 15) сврстава у групу глагола (блиских центру семантичког поља) са значењем перцептивног процеса, која се заснива на опозицији *активна, циљна тактилна перцепција – резултат активности чулних органа*. Док се резултат тактичне перцепције означава глаголима *осязать, ощущать, чувствовать*, циљна тактилна перцепција изражава се глаголом *щупать* (‘распознавать, обследовать объект путем прикосновения, надавливания руками’) чији деривати (*ощупать, нащупать, прощупать*) добијају додатне нијансе значења. Код глагола *ощупать* ‘потрогать со всех сторон с целью обследования, выяснения контуров, объема, качества поверхности’ модификациона деривација састоји се у степену обухваћености предмета (‘обследовать со всех сторон поверхность объекта’). Значење глагола *ощупывать* ‘дотрагиваться, легко касаясь пальцами, до какой-либо поверхности с целью получения информации о качестве предмета, чтобы исследовать форму, структуру или найти что-либо в темноте’ наводи се као резултат лингвистичког семантичког експеримента који показује да при тумачењу руских глагола за изражавање тактичне пер-

цепције говорницима могу бити важне различите смисаоне компоненте којих нема у речничким дефиницијама.

Ако се мања семантичка специфичност глагола *трогати* и *касати* у односу на управо анализиране глаголе не доводи у питање, није све тако једнозначно када је реч о компоненти активне тактичне перцепције у њиховом садржају. Поред тога, отворено остаје и питање избора само једног базичног глагола за изражавање датог значења за чуло додира.

Будући да се примарне лексеме *трогати* и *касати* одређују уз помоћ *ПРИКАСАТЬСЯ* 'слегка задевати когo-, что-либо, дотрагивається до когo-, чего-либо' (БАС) и *ДОТРАГИВАТЬСЯ* 'касаться чего, прикасаться к чему-либо' (БАС), однос између њих може се приказати на следећи начин: *прикасаться* = *дотрагиваться*; *дотрагиваться* = *касаться* / *прикасаться*; *трогати* = *прикасаться* / *дотрагиваться*; *касаться* = *дотрагиваться* / *прикасаться*. Према (ССРЯ 2003: 460/1) све поменуте лексеме су синоними: 'о прикосновении к кому-, чему-л'. Разлике на које се указује односе се на интензитет притиска и контролисаност / неконтролисаност радње. Тако глаголи *касаться* (кого-чего) и *прикасаться* (к кому-чему) подразумевају намеран или случајан додир, глаголом *дотрагиваться* (до чего) претежно се изражава намерна радња ('слегка и преимущ., намеренно прикасаться к чему-л.'), а глаголом *трогати* (кого-что) само намерна радња. Глагол *прикасаться* наглашава лакоћу додира, њу подразумева и глагол *дотрагиваться* ('слегка'), док глагол *трогати* најчешће означава осетнији додир с мањим притиском.

Из свега наведеног може се закључити само да је према параметру контролисаности / неконтролисаности радње глагол *трогати* семантички ближи глаголу *дотрагиваться*, а глагол *касаться* – глаголу *прикасаться*. У односу на интензитет (снагу) притиска једино се глагол *трогати* донекле издваја, иако и његове дефиниције могу указивати на минимални притисак ('слегка надавливать на что-либо' (БАС)). Другим речима, када се ради о статусу базичног глагола за чуло додира са значењем активности, између глагола *трогати* и

касаться не може се направити избор на темељу поменутих параметара.

Међутим, када речничка дефиниција лексеме *трогать* садржи информацију о органу / оруђу – *ТРОГАТЬ (тронуть)* ‘прикоснуться к кому-, чему-л. рукой’ (БТС) – она је готово идентична дефиницији глагола *цунать*, код којег је компонента активности (као и циља) примарна. Из овога произилази и да глагол *трогать* описује ситуације тактилне перцепције чији је субјекат човек, а шире – живо биће (нпр. *трогать лапой*). У својству оруђа обично се претпостављају руке или прсти, иако то могу бити и други делови тела.

*Н. чесал ручкой в затылке, задумчиво смотрел в окно, ковырял пальцем краску, отстающую от рамы, **трогал** рукой старую массивную задвижку.* (НКРЯ)

*На пути встретилось повисшее дерево, я долго **трогал** его руками.* (НКРЯ)

*Я подхожу к океану, **трогаю** его ногой, вступаю, иду.* (НКРЯ)

*Дина Дмитриевна фыркает в ладошку; Борис Леонидович, опускаясь рядом с ней, **трогает** ее доктем [...].* (НКРЯ)

С друге стране, глагол *касаться* је неутралнији у односу на оруђе.

*[...] ей стало противно, что она **касалась** этой трубки лицом и рукой.* (НКРЯ)

*Фрося **касается языком** кончика тупого химического карандаша и пишет, соблюдая косую разлиновку, крупными буквами.* (НКРЯ)

*Разящую и в то же время сладостную боль испытал Григорий, свалившись опять в сани, щекой **касаясь** желтой ветки донника.* (НКРЯ)

Код оба глагола ова семантичка валентност не мора се синтаксички реализовати.

***Трогаю** предметы, несколько раз включаю и выключаю воду.* (НКРЯ)

*[...] он клал рядом с собой скрипку и, когда всякая чепуха лезла в голову, **трогал** струны [...].* (НКРЯ)

*При этом Людмила Борисовна **трогала** мою губу, оттягивала нос, **касалась** уха.* (НКРЯ)

*Представляете, до меня никто **не касался** этих клавиш!* (НКРЯ)

*Незнакомец деликатно **касался** моего локтя.* (НКРЯ)

Глагол *касаться* може описивати ситуације са живим (нпр. – *Я об этом подумую, – говорила она и **касалась** пальцами моего лица* (НКРЯ)), живим и неживим (нпр. *Ветка черешен **касается** его лица* (НКРЯ)), неживим (нпр. *Огромные ветвистые ивы ветками **касались** воды* (НКРЯ)) учесницима (субјектом и објектом). У последњем случају није реч о перцепцији јер је она својство живих бића. Када је реч о живим учесницима ситуације, процес тактичне перцепције је узајаман. Он се подразумева и када су на позицији синтаксичког субјекта и објекта називи за делове људског тела (живог бића).

*Я почувствовал, что кто-то **тронул** меня за плечо.* (СССРЯ)

*Он снова **коснулся** меня широким плечом и тихо говорит: – А хорошо ты сделал, что позвал меня к Варваре-то! (НКРЯ)*

*Его холодная, влажная, костлявая рука **коснулась** моего лба. (НКРЯ)*

Када је реч о индиректном контакту између субјекта и објекта, у функцији посредника је неки предмет (инструмент).

*Она деликатно **трогала** вилкой холодец [...]. (НКРЯ)*

*[...] и довольный дядя Терень через час шагал со своим мешком за плечами по бухте, **трогал** лед палкой и пел. (НКРЯ)*

*Исходное положение – стоя, ноги вместе, наклон вниз с палкой. **Касаемся** палкой пола (10–12 раз). (infourok.ru)*

Додатне аргументе за додељивање само једном од ових глагола статуса основног за значење активне тактилно перцепције не пружају ни подаци из СССРЈ, тј. информације о могућим учесницима ситуација које глаголи *трогать* и *касаться* описују и о обележјима њима означених радњи.

Табела 9.

<i>ТРОГАТЬ</i> 'прикасаться к кому-чему-л., дотрагиваться'	<i>КАСАТЬСЯ</i> 'дотрагиваться до кого-чего-л. (с почти незаметным усилием), прикасаться к кому-чему-л.'
<i>Трогать</i> кого-что (о человеке): его, ее ... кошку, собаку, чью-л. руку, чье-л. плечо, вещи, книги, экспонаты...	<i>Коснуться</i> ¹⁰¹ кого-чего (о человеке): ребенка, его, ее ... руки, плеча, губ, волос, земли, воды, стола, струн, клавиш...
<i>Трогать</i> кого-что-л. чем: рукой, пальцем...	<i>Коснуться</i> кого-чего-л. чем: рукой, губами, плечом, спиной, коленом...
<i>Трогать</i> кого-л. за что: за руку, за плечо, за нос, за рукав...	
<i>Трогать</i> как: осторожно, робко, слегка, чуть (<i>разг.</i>)...	<i>Коснуться</i> как: легко, слегка, едва, осторожно, нечаянно...
Запрещать, воспрещать (<i>офиц.</i>), разрешать... <i>трогать</i> кого-что-л. ¹⁰²	

У односу на речничке податке, додатне информације пружају различита лингвистичка испитивања. Тако Т. С. Борейко представља описе глагола *касаться* и *трогать* добијене лексичко-семантичком анализом и путем лингвистичких експеримената, који показују однос између лексичког значења глагола заснованог на речничким дефиницијама и значења присутног у свести говорника руског језика. С лексичко-семантичког аспекта глаголом *касаться* описује се (контролисана или неконтролисана) ситуација кретања живог или неживог субјекта према објекту што резултира минималним физичким контактом између њих (*Она нежно коснулась губами его губ; Колосья касаются моих ног*), а глаголом *трогать*

¹⁰¹ У речничком чланку с одредницом *касаться* даје се одговарајућа дефиниција примарне лексеме и податак о видском корелату свршеног вида (*коснуться*) који се појављује у примерима спојивости.

¹⁰² За разлику од глагола *касаться*, примарна лексема *трогать* употребљава се и у наведеном значењу (*Экспонаты трогать руками запрещается*).

(контролисана) ситуација у којој активни живи субјекат делује на (живи или неживи) пасивни објекат, при чему је његово деловање минимално (Борейко 2006: 10–11). Према резултатима експеримената с говорницима руског језика, глагол **касаться**: 1) означава минимални физички контакт (*касаться нежно, мягко, слегка, едва, не применяя физической силы*); 2) подразумева два типа субјекта – живи (*я, девушка, музыкант*) и неживи (*мяч, шайба*); 3) неутралан је по обележју контролисаности (*касаться смело, нежно – касаться нечаянно, невзначай*); 4) подразумева два типа објекта – живи (*касаться друга, губ, плеча*) и неживи (*касаться стены, ткани, земли, мяча*); 5) дозвољава да функцију оруђа врши било који део тела (*коснуться рукой, головой, губами, ногами*), инструмент (*касаться волшебной палочкой, скальпелем, шпателем*), део тела живог бића (*касаться крылом*). Глагол **трогать**: 1) означава минималан утицај на објекат; 2) подразумева само живи субјекат (*я, мать, врач, щенок*), тј. контакт између активног субјекта и пасивног објекта – живог (*трогать человека, кошку*), неживог одређеног (*трогать мяч, ткань, цветок*) и неживог неодређеног (*трогать что-нибудь, какой-то объект*); 3) описује само контролисане ситуације (*трогать специально, целенаправленно, намеренно*); 4) дозвољава да функцију оруђа врше рука, прсти – ређе неки други део тела – (*трогать языком, ногой*), инструмент (*трогать палкой*); 5) не подразумева примену снаге (*трогать осторожно, ласково, легко*); 6) означава радњу која траје или се може понављати (*трогать неоднократно, часто, постоянно, долго, продолжительное время*); 7) означава радњу која резултира стицањем знања о објекту (*почувствовать другой предмет; узнать, каково это на ощупь; проверить, горячий ли чайник*) (Борейко и др. 2011). На основу спроведених испитивања ауторка закључује да добијени резултати потврђују централно место глагола *касаться* међу предикатима тактилно перцепције (унутар семантичког поља тактилно перцепције). Истовремено, чињеница да говорници руског језика глагол *трогать* доводе у синонимску везу с предикатима *ощупать, ша-*

рить, пробовать на ощупь чини овај глагол блиским глаголима са значењем циљне активности (код описивања аспеката деловања указује се на циљ: *чтобы изучить, исследовать*) (БОРЕЙКО 2006: 20).

Дакле, у структури семантичког поља тактичне перцепције глаголи *касаться* и *трогать* заузимају централно место. С датог аспекта они су носиоци значења општег за све чланове поља, који могу улазити у различите лексичко-семантичке групе. Свака од њих садржи глаголе којима се изражава специфичније перцептивно значење. Таква је и група глагола са значењем перцептивног процеса у којој се основним за изражавање активне циљне тактичне перцепције сматра глагол *щупать*. Ако се све наведено узме у обзир, не може се избећи питање првенства критеријума за издвајање основних руских глагола перцепције са значењем перцептивне активности: мања семантичка специфичност (семантичка неутралност) или присуство компоненте са значењем активности у семантичком садржају глагола. Глаголи *касаться* и *трогать* задовољавају први критеријум, док је компонента активности најизраженија код глагола *щупать*. Међутим, дато значење, како је већ показано, присутно је и код глагола *трогать*. Поседује га и глагол *касаться* код којег се, као најнеутралнијег, степен активности испољава у конкретној употреби. Он је очигитан када је у улози оруђа орган који се примарно веже за активност у области чула додир (руке, прсти), нпр.

Его испуг и недоумение быстро исчезали, сменяясь радостью, почти торжеством, он гладил голову ее, касался пальцами мокрых щек и говорил все бодрее и веселее [...] (НКРЯ)

Анализа наводи на коначни закључак да приликом додељивања статуса основног за чуло додир (перцептивна активност) предност ипак треба да имају глаголи *трогать* и *касаться*, будући да се њима изражава шире значење тактичне перцепције у руском језику које обухвата и компоненту ак-

тивности. Овим се потврђује и запажање да се у језичким системима статус основне понекад не може доделити само једној језичкој јединици.

5.2.3. Критеријум стилске неутралности

У односу на дати критеријум анализи подлежу глаголи *обонять*, *чують*, *осязать* и глагол *глядеть*. Стилска маркираност глагола *осязать*, *обонять* и *чують* у консултованим речницима не фиксира се доследно. Они су у конкурентном односу с глаголима општег перцептивног значења *чувствовать* и *ощущать*, а неки од њих и сами припадају овом кругу глагола, тј. могу се односити на различите видове перцепције. Иако је, судећи по речницима, глагол *глядеть* неутралан, он се овде разматра јер материјал показује несразмерно ређу употребу овог глагола у односу на глагол *смотреть*.

У радовима који се баве глаголима перцепције указује се на стилску маркираност глагола *осязать* (УРЫСОН 1998: 7; ПЛАДУЧЕВА 2004: 204; БОРЕЙКО 2006: 12), *обонять* (АПРЕСЯН 1995а: 358; УРЫСОН 1998: 7) и *чують* (АПРЕСЯН 1995а: 358).

5.2.3.1. ОБОНЯТЬ / ЧУЯТЬ

Према консултованим речницима глагол *обонять* је једнозначан. Иако се ради о глаголу из групе стања, његова дефиниција у БАС садржи лексему *нюхать*, представника значења перцептивне активности: *ОБОНЯТЬ* ‘воспринимать обонянием, ощущать запах, запахи; *нюхать*’ – *Возможно ль, милая Климена.. Ты любишь обонять не утренний цветок, А вредную траву зелену, Искусством превращенну В пушистый порошок!* (БАС). При томе се у речничком чланку додатно указује на употребу у значењу ‘обонять запах, аромат и т. п.’ – *Свойство запаха.. нельзя объяснить человеку, который никогда его не обонял* (БАС).¹⁰³ Аналогног изједначавања *обонять* и *нюхать* нема у речничким чланцима МАС и БТС

¹⁰³ У складу с наведеним, у РСР дају се следећи преводи на српски језик: *мирисати*, *њушити*, *осећати* чулом *мириса*.

(ОБОНЯТЬ ‘ощущать запах чего-л., воспринимать обонянием’ – *Торопливо иду вдоль заводского забора и еще издали слышу шумы, обоняю дымные запахи* (МАС); *О. запах, аромат* (БТС)), али је оно присутно у дефиницијама НЮХАТЬ ‘вдыхать через нос какой-л. запах, **обонять**’ (МАС); НЮХАТЬ ‘вдыхать через нос с целью ощутить, распознать запах; **обонять**’ (БТС). При томе стилску маркираност глагола *обонять* као књишког фиксира само БТС.

Стилска маркираност лексичких јединица одражава се на учесталост њихове употребе. Да глагол *обонять* улази у круг мање фреквентних речи потврђује анализирани материјал, укључујући резултате претраге НКРЯ.¹⁰⁴ Он се најчешће појављује у свом основном значењу способности перцепције чулом мириса.

*Я даже слегка возгордился, насколько быстро освоился и привык к тому, что вижу, слышу и **обоняю**.* (НКРЯ)

Од значења забележених у речницима најмање је заступљено оно које се односи на перцептивну активност (‘нюхать’).

*Кто там, облаченный в пурпур и крученный виссон, смежил ресницы и **обоняет** лилии?* (НКРЯ)

На дато значење могу указивати и други глаголи перцепције с истим општим значењем.

*«Ты меня в книжке читать не хотел, так я заставлю тебя **слушать** меня, **смотреть** меня, **обонять** меня... публично!»* (НКРЯ)

Глагол *чують* је вишезначан. Његов речнички чланак у БАС садржи пет лексема. Примарна лексема пружа информа-

¹⁰⁴ У верзији НКРЯ обима 374 449 975 речи глагол *обонять* употребљен је 300 пута (10.02.2024).

ције о субјекту перцепције и модалитету (животиња – чуло њуха; човек – чуло њуха и слуха): *ЧУЯТЬ* ‘определять, распознавать чутьем (в 1-м знач.); о животных’ – *Сквозь мертвый слой снега белка прекрасно чувствует желудь, орех или даже колос ржи; (разг.)* ‘обонять, ощущать запах, слышать звуки; о человеке’ – [Мальчик] *все забыл и бросился на лестницу наверх и на ходу уже чужал носом: яблоки, яблоки, яблоки* (БАС). Уз лексему која се односи на човека указује се на стилску маркираност. Код чула слуха у улози субјекта је персонификовани видљиви (ухо) или невидљиви (слух) орган перцепције, а исто се може односити и на чуло мириса (нос): ‘слух, ухо, нос чувствует что-нибудь’ – *Ухо он к замку приложит – Ничего не чувствует слух* (БАС). Ситуацију аудитивне перцепције у којој је у улози субјекта човек (а не орган) описује територијално маркирана лексема (обл.) *ЧУЯТЬ* ‘слышать’ – *Чуете? опять заиграл. Но я по-прежнему ничего не слышал* (БАС).¹⁰⁵

Он уселся за огромный и белый, как лимузин, рояль, бросил руки на клавиши и [...] краем уха чужал тот шелестящий ветерок, с которым они проплывали по подиуму... (НКРЯ)

Да нет, чую, сердцем и слухом чую – потух старик. (НКРЯ)

Примарна лексема у МАС и БТС *ЧУЯТЬ* ‘распознавать чутьем (о животных)’, такође се односи на животиње. Док се у БТС наводи лексема (секундарна) *ЧУЯТЬ* ‘ощущать запах, обонять (о человеке)’ која се односи на човека, у МАС она остаје. Поред тога, чланци свих консултованих речника садрже лексеме којима се означавају различити аспекти тактилне перцепције: *ЧУЯТЬ* ‘чувствовать прикосновение; о живот-

¹⁰⁵ Када је реч о стилски маркираним лексемама за изражавање различитих видова перцепције, глагол *чують* не представља изузетак. Та појава присутна је у оба овде анализирана језика, нпр.: *СЛЫШАТЬ* ‘чувствовать запах, обонять’ (БАС) и *ЧУТИ* ‘примити, примати чулом мириса, осетити, осећати’ (РМС).

ном’ – *Верный конь, узды не чуя, Шагом выступал*; (разг.) о человеке – *Развалился на берегу – чую бесцеремонно пинают в бок*; ‘не чуют чего-нибудь (руки, ноги, пальца и т. п.); о потере чувствительности’ – *Одна нога его в прорванном сапоге остыла, и он уже не чуял на ней большого пальца* (БАС); (разг.) *ЧУЯТЬ* ‘ощущать, чувствовать’ – *Так они [ноги] брат, затекают, просто – чугун, право! Тыкнешь пальцем и ничего не чуешь* (МАС); *Пошарил рукой – чую: мокро* (БТС).¹⁰⁶

Дакле, у савременом руском језику глагол *чуять* није стилски неутралан када се односи на човека, без обзира на то који се вид перцепције њиме означава и које се лексеме имају у виду.

Све наведено говори о томе да глаголи *обонять* и *чуять* не задовољавају критеријум стилске неутралности.

5.2.3.2. ОСЯЗАТЬ

Глагол *осязать* има две лексеме, а примарна је *ОСЯЗАТЬ* ‘воспринимать на ощупь, органами осязания’ – *Посмотри-ка мне в лицо; кажется, я уже немножко пополнел; – и опять сделал такую же мину, поглаживая и осязая пальцами обе свои щеки* (БАС); *ОСЯЗАТЬ* ‘воспринимать путем осязания’ (МАС), (БТС). Према консултованим речницима дата лексема је неутрална.

¹⁰⁶ У речницима се наводе и пренесена значења глагола *чуять*. У овом случају није реч о чулном опажању које се реализује реакцијом одговарајућих органа и њихових рецептора: (разг.) *ЧУЯТЬ* ‘предчувствовать, предугадывать (обычно что-нибудь неприятное)’ – *Мать начала плакать. – Нехорошее я чую. Зачем он ружье принес?* (БАС); (перен., прост.) *ЧУЯТЬ* ‘интуитивно чувствовать, предчувствовать, предполагать’ – *И словно чуяла она, Феклиста-то, что ему от воды погибель произойдет* (МАС); (разг.) *ЧУЯТЬ* ‘интуитивно чувствовать, предполагать’ – *Ч. свою смерть* (БТС); *ЧУЯТЬ* ‘постигать чутьем (во 2-м знач.)

Што се тиче учесталости употребе, анализирани материјал, укључујући резултате претраге НКРЯ¹⁰⁷, показује да глагол *осязать* не улази у круг фреквентних речи. При томе је уочљива употреба секундарне лексеме: (*перен.*) *ОСЯЗАТЬ* ‘чувствовать, замечать, воспринимать что-либо’ – *Каждый рабочий, каждый крестьянин собственными глазами видит и реально осязает те действительно колоссальные достижения, которые дала наша социалистическая стройка* (БАС); (*перен.*) *ОСЯЗАТЬ* ‘ощущать, воспринимать, замечать’ – *Месть тогда лишь сладка, когда имеешь возможность видеть и осязать ее плоды, а что толку, если он будет лежать в гробу и ничего не сознавать* (МАС); *О. результаты воспитания* (БТС). Она не описује ситуације чулног опажања у његовом примарном значењу, па су могући различити објекти перцепције, нпр.: *осязать значительное улучшение здоровья; осязать свою гениальность; осязать жизнь* (НКРЯ).

Примери употребе показују да се глагол *осязать* доводи у везу и с другим чулима.

Лейтенант забылся, осязая глазами только еду. (НКРЯ)

*Когда видим больных и несчастных, когда слышим жалобы и мольбы, когда сталкиваемся с негативом в наш адрес, когда дотрагиваемся до страдающих людей, когда **осязаем запахи** в больницах и хосписах, где трудимся – все это неизбежно влияет на наше состояние.* (НКРЯ)

И Т. С. Борејко (БОРЕЙКО 2014: 33–34) примећуе да је глагол *осязать* доста редак у савременом руском језику, те да се углавном употребљава у пренесеном значењу. Позивајући се на резултате лингвистичког експеримента, ауторка наводи да он развија значење глагола опште перцепције – готово половина испитаника сврстала је глагол *осязать* у поменућу групу (*чувствовать, воспринимать, ощущать органами чувств*;

¹⁰⁷ У верзији НКРЯ обима 374 449 975 речи глагол *осязать* (у свим значењима) употребљен је око 870 пута (10.02.2024).

видеть, слышать, чувствовать; ощущать на запах и вкус). Мањи проценат њих убројао га је у глаголе за означавање густативне (*воспринимать при помощи органов вкусовых ощущений, чувствовать вкус чего-либо*), визуелне (*видеть что-нибудь, кого-нибудь*) или олфакторне (*понюхав, почувствовать запах*) перцепције.

На основу свега наведеног може се закључити да у руском језику нема неутралних лексема специјалне намене (значење стања) за изражавање олфакторне и тактилне перцепције. С друге стране, глаголи *чувствовать* и *ощущать* су неутрални, али имају општу намену, тј. могу означавати различите видове перцепције (тактилну, олфакторну, густативну). Слична тенденција уочава се и код глагола *осязать*.

5.2.3.3. СМОТРЕТЬ / ГЛЯДЕТЬ

Статус глагола *смотреть* као базичног за значење перцептивне визуелне активности не доводи се у питање. Будући да се у ранијим истраживањима уз њега појављује и глагол *глядеть*, анализа треба да одговори на питање о броју руских базичних глагола са значењем перцептивне активности у сфери чула вида.¹⁰⁸

Реч је о вишезначним глаголима, а значење визуелне чулне перцепције изражава се примарним лексемама: *СМОТРЕТЬ* 'направлять, устремлять взгляд на кого-, что-либо или куда-либо' (БАС); *СМОТРЕТЬ* 'устремлять, направлять взгляд куда-л., иметь глаза направленными на кого-, что-л., глядеть' (МАС); 'направлять взгляд куда-л., чтобы увидеть' (БТС) и *ГЛЯДЕТЬ* 'устремлять, направлять взор на кого-, что-либо; смотреть' (БАС); *ГЛЯДЕТЬ* 'устремлять, направлять взгляд, иметь глаза направленными на кого- что-л. или куда-л., смотреть' (МАС); 'направлять взгляд куда-л., чтобы увидеть' (БТС). Иако је према лексикографским изворима реч о стилски неутралним лек-

¹⁰⁸ Глаголе *смотреть* и *глядеть* у своје парадигме уврштавају Ј. В. Падучева и Н. В. Мојсејева која то образлаже њиховом семантичком блискошћу, уз напомену да се глагол *глядеть* у низу значења не може употребити уместо глагола *смотреть*.

семама чије дефиниције наводе на закључак да се ради о синонимима, анализирани материјал, укључујући резултате претраге НКРЯ¹⁰⁹, говори о приметно већој учесталости употребе глагола *смотреть*. Ако ово још увек није довољан аргумент за промену стилске припадности глагола *глядеть*, он сигурно указује на тенденцију његовог потискивања глаголом *смотреть*. То је уочљиво и код употребе примарних лексема глагола *смотреть* и *глядеть* које се у већини случајева могу међусобно замењивати. Као илустрација послужиће подаци из чланка *смотреть* у СССРЯ у којем нема одреднице *глядеть*. Чињеница да се и овде даје предност глаголу *смотреть* макар посредно потврђује поменуте тенденције у савременом руском језику.

Табела 10.

<i>СМОТРЕТЬ</i> 'направлять взгляд, чтобы увидеть кого-что-л.'
<i>Смотреть / глядеть</i> на кого-что (<i>о человеке</i>): на мать, на ребенка, на учителя, на прохожих, на меня, на него, на Анну ... на собаку, на рыбок, на картину, на таблицу, на портрет, на фотографию, на экран, на доску, на часы...
<i>Смотреть / глядеть</i> ¹¹⁰ во что: в бинокль, в лупу, в подзорную трубу, в микроскоп, в телескоп, в увеличительное стекло, в объектив, в зеркало.
<i>Смотреть / глядеть</i> через что: через линзу, через стекло, через иллюминатор...
<i>Смотреть / глядеть</i> сквозь что: сквозь очки, сквозь стекла очков...
<i>Смотреть / глядеть</i> куда: в окно, в сад, во двор, в [какую-л.] сторону, в небо...; на улицу, на дорогу, на море, на небо...; вдаль, туда, сюда, направо, налево, вперед, назад, вверх, вниз, вокруг...
<i>Смотреть / глядеть</i> откуда: из окна, из комнаты...; с балкона, с моста, с крыши, с улицы...; из-за угла, из-за дерева, из-за чьей-л. спины...; оттуда...

¹⁰⁹ У верзији НКРЯ обима 374 449 975 речи глагол *смотреть* (у свим значењима) употребљен је 237 510 пута, а глагол *глядеть* (у свим значењима) 87 153 пута (10.02.2024).

¹¹⁰ Веома ретко у савременом руском језику.

<i>Смотреть</i> какими-л. (большими, синими печальными...) глазами. ¹¹¹
<i>Смотреть</i> каким-л. (тревожным, радостным...) взглядом. ¹¹²
<i>Смотреть</i> / <i>глядеть</i> как: радостно, весело, восторженно, грустно, печально, тоскливо, устало, молча, внимательно, пристально, вопросительно, доверчиво, ласково, дружелюбно, враждебно, насмешливо, гневно, сердито, зло, угрюмо, смело, робко, спокойно, беспокойно, хмуро, исподлобья, искоса, с интересом, с любопытством, с испугом...
Хотеть, любить, решить, бояться... <i>смотреть</i> / <i>глядеть</i> на кого-что-л.

У савременом руском језику глагол *глядеть* не употребљава се у значењу израженом лексемама *СМОТРЕТЬ* 'рассматривая, знакомиться с чем-л.; быть зрителем на каком-л. представлении, зрелище' (*смотреть* парад, ледоход, фильм, кинокартину, пьесу, драму, комедию, спектакль, балет, соревнования, матч, футбол, хоккей) и *СМОТРЕТЬ* 'заботиться о ком-чем-л.; следить за кем-чем-л.' (*смотреть* за ребенком, за детьми, за больным; за домом, за хозяйством, за порядком, за чистотой)¹¹³ иако његови речнички чланци садрже еквивалентна значења.¹¹⁴ Предност се даје и лексеми *СМОТРЕТЬ* 'относиться каким-л. образом к кому-чему-л.; рассценивать, рассматривать кого-что-л. с какой-л. точки зрения' у односу на одговарајуће значење глагола *глядеть*.¹¹⁵

¹¹¹ У НКРЈ већина примера употребе споја *глядеть глазами* је с краја 19. и почетка 20. века, нпр.: [...] *сказала Марфа Ивановна, вытацила истрепанный, и слов не разберешь, листок и глядела глазами, в которых слезы* [...]; – *Ты бы глядел глазами куда-нибудь прочь*, – *сказал он инвалиду*.

¹¹² Синтагма *глядеть взглядом* додатно је неприхватљива због чињенице да подразумева спој речи с истим кореном.

¹¹³ Овде би у својству замене више одговарао глагол *приглядывать* који је опет ближи паралелној варијанти *присматривать*.

¹¹⁴ *ГЛЯДЕТЬ* 'рассматривая, осматривая, знакомиться, быть зрителем какого-л. зрелища'; *ГЛЯДЕТЬ* (за кем-чем, на кого-что) 'наблюдать, следить; присматривать, заботиться' (БТС).

¹¹⁵ *ГЛЯДЕТЬ* (на кого-что, как на кого-что) 'относиться к кому-, чему-л.; оценивать кого-, что-л. каким-л. образом' (БТС).

Иако се из њих не могу извучити коначни закључци, ипак су индикативни и коментари о употреби глагола *смотреть* и *глядеть* на које се може наићи у руском сегменту интернета. Реч је о томе да говорници руског језика разлику између ових глагола вежу управо за стилску припадност, нпр.: Слово *смотреть* универсално в своем применении, а слово *глядеть* применимо для разговорной речи, а также для художественной (в научном и официальном стиле уже неупотребимо) (otvet.mail.ru_1); Так-то можно говорить *гляди*, но все же лучше *смотри*, потому что это слово относится к литературному языку, а *гляди* к жаргону (otvet.mail.ru_2); Это практически синонимы, но *глядеть* – простовато-претенциозное, *смотреть* – нейтральное (otvet.mail.ru_3); *Смотреть* – совсем нейтральное, а *глядеть* – больше разговорное (rus.stackexchange.com).¹¹⁶

Премда, судећи по лексикографским подацима, оба посматрана глагола задовољавају услове за статус базичних, анализа показује да то звање у савременом руском језику ипак више припада глаголу *смотреть*.

5.3. Семантичка парадигма српских глагола перцепције

Помињани критеријуми примењују се и на материјал за српски језик, а у анализи се узимају у обзир и резултати добијени за руски језик. Позивање на руски језик присутно је у анализи и у ситуацијама када се на фону једног језика могу уочити одређене појаве у другом.

Услове за место у парадигми за српски језик задовољавају лексеме са значењем перцептивног стања *ВИДЕТИ* 'имати способност вида; запазити, запажати очима' (РМС), *ЧУТИ* 'опазити, опажати слухом, примити, примати звукове чулом слуха' (РМС) и перцептивне активности *ГЛЕДАТИ* 'имати поглед, очи управљене на некога или на нешто, посматрати' (РМС), *СЛУШАТИ* 'опазити, опажати слухом, примити, примати звукове чулом слуха' (РМС), *МИРИСАТИ* 'чулом мири-

¹¹⁶ У преузети текст унете су измене које се односе на истицање анализираних глагола.

са примати, осећати мирис, удисати'¹¹⁷ (РМС), ПРОБАТИ '(по)јести, (по)пити мало чега ради проверавања каквоће, окусити, (о)кушати'¹¹⁸ (РМС).

Будући да је поред глагола (*ио*)*ілегати* при превођењу реченица *Peter looked / was looking at the birds* употребљаван и глагол *иосмаїтраїти* (*П. је иосмаїтрао иїици*), те да у анализираном материјалу нису ретки примери превођења руског глагола *смотреть* српским глаголом *иосмаїтраїти*, неопходан је додатни осврт на глаголе *ілегати* и *иосмаїтраїти*. Основни представник за означавање чула додира (активност) тражи се међу глаголима којима су превођене реченице *Peter felt / was feeling the cloth (to see how soft it was)* – (*о*)*иїиїати*, *оїиїавати* и глаголима *дирати*, *годиривати*. Анализа материјала на руском језику већ је показала да се дате реченице на руски језик не преводе основним глаголима перцепције за чуло додира у значењу активности, а глаголи *дирати* и *годиривати* су еквиваленти глагола *трогати* и *касаться*, за које је утврђен статус основних.¹¹⁹

¹¹⁷ Због разлика између српског и енглеског језика везаних за изражавање аспектуалности, облици енглеских глагола (нпр. *looked / was looking; felt / was feeling; smelled / was smelling*) из Вибергових реченица превођени су српским перфективним и имперфективним глаголима (исто се односи и на руски језик). Код чула мириса употребљавани су глаголи *мирисати* (*Peter was smelling the cigar (to see if he could smoke it) / П. је мирисао цигару*), *иомирисати* и *омирисати* (*Peter smelled the cigar (to see if he could smoke it) / П. је иомирисао / омирисао циїару*). Будући да се полази од тога да је несвршени вид исходишни, као основни узима се глагол *мирисати*. Глаголи *иомирисати* и *омирисати* могу се разматрати као корелати свршеног вида глагола *мирисати* у евентуалном видском пару.

¹¹⁸ Наведена лексема *їробати* у РМС даје се у оквиру примарних значења, а тачније под ознаком 1.6, одмах иза '(по)кушати да се нешто учини, (из)вршити пробу'. У РСЈ примарна је лексема 'подвргнути, подвргавати испитивању ради оцене, провере каквоће, својстава, употребљивости чега, проверити, утврдити', која се илуструје примерима *їробати вино, циїеле, иївргоїу метїала*.

¹¹⁹ Реченице *Peter felt / was feeling the cloth*, нако веома ретко, превођене су и помоћу глагола *годиривати* и *годиринути* (*П. је годиринуо / годиривао иїканину*).

Анализирају се, дакле, глаголске лексеме *осећати*, *ілега-ти*, *іосмаіраіти*, *іііаіти*, *оіііаваіти*, *діраіти*, *догіриваіти*.

5.3.1. Критеријум одређености модалитета перцепције

5.3.1.1. ОСЕЋАТИ

У српском језику за значење перцептивног стања нема специјалних глаголских лексема за чуло додира и мириса, за разлику од руског језика (*осязать*, *обонять*). Сви видови перцепције изражавају се глаголом с општим перцептивним значењем *осећати*. Реч је о лексеми *ОСЕЋАТИ* (*осеііііти*) ‘добити утисак преко чула, примити у свест (додиром, слухом и сл.)’ (РМС).¹²⁰ Семантички садржај примарне лексеме *осећати* подударан је са садржајем двеју лексема у руском језику: *ОЩУЩАТЬ*, *ЧУВСТВОВАТЬ* ‘воспринимать органами чувств’. Све оне могу означавати различите видове перцепције.

– тактилна перцепција

Она **чувствовала** утопанный песок платформы под ногами [...].

Под нојама је осећала уіажени іесак іерона [...]. (Пастернак)

Теперь Маргарита ежесекундно **ощущала** прикоснове-ние губ к колену [...].

Сада **је** Маріарііа свакоі іірена **осећала** догир усана на своје колену [...]. (Булгаков)

– олфакторна перцепција

Они дошли до первого этажа, и запах был все тот же, и даже еще сильней, но Мамахен его **не чувствовала**.

¹²⁰ У РМС у чланку с одредницом *осећати* упућује се на одредницу *осеііііти*, у којој се под 1.а. наводи значење ‘добити утисак преко чула, примити у свест (додиром, слухом и сл.)’, а под 1.б. значење ‘постати свестан чега, приметити, опазити, уочити’ – Тако ііролази време да човек и не *осеііи* (РМС).

Дошли су до приземља и смрад је био и даље онај исти, чак јачи, али Мамахен ја није осећала. (Улицка)

[...] хозяйка, как и ее дом, пропитывались стойким специфическим запахом, который хозяйка ощущала каждый раз, когда входила в квартиру с улицы.

[...] у таздарицу, као и у њену кућу, увукао се тежак специфичан мирис, који је таздарица осећала сваки пут када би са улице улазила у стан. (Улицка)

– густативна перцепција

Раздеваясь, он все чувствовал вкус ржавчины во рту и безрадостную пустоту в голове. (НКРЯ)

Свачећи се, непрестано је осећао укус рђе у устима и безрадосну, дубоку празнину у лави. (КССЈ)

Значења (лексеме) анализираних глагола у речницима руског и српског језика у различитој су мери издиференцирана, али се у оба језика њима могу изражавати различита физичка, душевна, ментална стања.

Маргарита чувствовала близость воды и догадывалась, что цель близка.

Мартирија је осећала близину воде и најађала је да је цель њеној леја близу. (Булгаков)

На Садовом кольце Женя ощутила спиной, что в машине что-то происходит.

На Садовом прстену Жења осећи иза леђа да се у колима нешто дојађа. (Улицка)

Усталости никакой она не ощущала и радостно приплясывала на влажной траве.

Није осећала никакав замор и радосно је поијавала по влажној траве. (Булгаков)

Ум его был тоже как бы раздроблен и разбросан, тогда как сам он вместе с тем **чувствовал**, что боится соединить разбросанное и снять общую идею со всех мучительных противоречий, пережитых им в этот день. Његов ум је **и**акође био некако разбијен и расејан, а истовремено **је осећао** да се боји да сједини расуио и изведе оишћи закључак из свих мучних **и**роштивречности које је доживео **и**ој дана. (Достојевски 2)

Нервная дрожь его перешла в какую-то лихорадочную; он **чувствовал** даже озноб; на такой жаре ему становилось холодно.

Његова нервозна **и**рхџавица **и**осџала је **и**розничава; чак **је осећао** језу. На **и**таквој **и**риџеци њему је било хладно. (Достојевски 6)

Дакле, глаголом **осећаи**и, као и руским глаголима *ощущать* и *чувствовать*, могу се изражавати значења тактилне, олфакторне и густативне перцепције, а информација о виду перцепције добија се конкретном употребом (нпр. *осећаи*и *мирис*, *додир*, *укус*). Због тога глагол **осећаи**и не испуњава задате критеријуме за уврштавање у парадигму српског језика.

5.3.2. Критеријум мање семантичке специфичности лексема

5.3.2.1. ГЛЕДАТИ / ПОСМАТРАТИ

Статус глагола **гледаи**и као базичног за значење перцептивне визуелне активности не доводи се у питање. Реч је о лексеми **ГЛЕДАТИ** 'имати поглед, очи управљене на некога или на нешто, посматрати' – *Чинило ми се да ме цео свет **и**леда* (РМС); **ГЛЕДАТИ** 'управљати поглед (очи) у неком правцу; обухватати погледом, посматрати' (РСЈ).¹²¹ Као што се

¹²¹ У РСЈ у чланку глагола **и**ледаии под 1.а. даје се лексема 'примати светлосне утиске чулом вида, опажати чулом вида'. На исти начин може се дефинисати и примарна лексема глагола **видеи**и.

може видети, дата лексема дефинише се помоћу глагола *йосмайраићи*, који је (пored глагола *йлегаићи*) употребљаван и при превођењу Вибергове парадигме на српски језик. Због тога анализа треба да потврди или оповргне могућност издвајања два основна глагола у српском језику за значење визуелне перцептивне активности. Ситуација је слична оној у руском језику с глаголским лексемама *СМОТРЕТЬ* ‘направлять, устремлять взгляд на кого-, что-либо или куда-либо’ (БАС) и *ГЛЯДЕТЬ* ‘устремлять, направлять взор на кого-, что-либо; смотреть’ (БАС), које ће бити укључене и у ову анализу.

Као што је већ поменуто, примарна лексема *йлегаићи* дефинише се помоћу глагола *йосмайраићи*, али се и он одређује глаголом *йлегаићи*: *ПОСМАТРАТИ* ‘пажљиво гледати у кога или што; обраћати пажњу на што, чинити што предметом свога занимања, проматрати’ – *Малишани, скуйљени у їомилу крај їосїеље, уїлашено су їосмайрали сесїру* (РМС); *ПОСМАТРАТИ* ‘пажљиво гледати у некога или нешто’ (РСЈ).¹²² Како показују лексикографски извори, глагол *йосмайраићи* ипак је уже одређен од глагола *йлегаићи* јер подразумева усредсређеност субјекта перцепције (‘пажљиво гледати’). Будући да усредсређеност на објекат перцепције обично захтева одређено време, глагол *йосмайраићи* претпоставља дуже трајање радње коју означава.

Кир Авраму се доїодило недавно, док је їосмайрао їомрачење месеца, да їагне у сан [...]. (КССЈ)

¹²² У РСЈ су значења ‘пажљиво гледати у некога или нешто’ и ‘обраћати пажњу на нешто; чинити нешто предметом свог занимања, проучавати’ раздвојена, тј. дата под а и б. У МАС то није учињено, иако за то постоје основи. Наиме, други део дефиниције (‘пажљиво гледати у кога или што; обраћати пажњу на што, чинити што предметом свога занимања, проматрати’) садржи глагол *йроматраићи* чије се значење не подразумева у њеном првом делу: *ПРОМАТРАТИ* (*йроматриићи*) ‘пажљиво, са свих страна погледати кога, што, разгледати’ – *Сїарац је моїао сваку црїицу на њеїову лицу їроматриићи* (РМС); *ПРОМАТРАТИ* ‘посматрањем испитати, погледом обухватити, разгледати, осмотрити’ (РСЈ).

*Сећам се, некада, на броду за Венецију, **посматрао** сам једној бродској ужара. Плеће уже, њева, прейуне му шаке кудеље, уже се уврће, дебело, чврсто, дуже и дуже. (КССЈ)*

Дате компоненте, као семантички шири, садржи и глагол *гледајти*, чиме се код њега додатно потврђује присуство значења перцептивне активности.

***Гледао** сам анђела. Он је мене **иакође посматрао**. (КССЈ)*

*Али чинило му се да је био неко **по** ситрани ко **иа је** **гледао** <посматрао>. (КССЈ)*

*Отац **иа је** **посматрао** <гледао> како улази и са очевидним узбуђењем чекао **и**та **ће** да се **дојоди**. (КССЈ)*

О међусобној заменљивости глагола *гледајти* и *посматрајти* сведоче и преводи с руског језика. Они показују да се глагол *глядеть* на српски језик не преводи само глаголом *гледајти* већ и глаголом *посматрајти*.

*Шаблинский все **гядел** на девиц [...].
Шаблински **је** ситално **гледао** девојке [...]. (НКРЯ)¹²³*

*Марина **гядит** на меня с удивлением.
Марина ме зачуђено **гледа**. (НКРЯ)*

*Настасья все стояла над ним, пристально **гядела** на него и не уходила.
Настасја је још ситајала над њим и **иажљиво** **иа** **посматрала** не одлазећи. (Достојевски 6)*

¹²³ Овде и на другим местима ознака извора (НКРЯ) односи се на руске и српске примере који су преузети из паралелног поткорпуса Националног корпуса руског језика.

Временами, **глядя** на него, Галиуллин готов был поклясться [...].

Понекад, док би **ѿа ѿосмаѿрао**, Галијулин је смео да се закуне [...]. (Пастернак)

А мы, уцелевшие, **глядя**, как уводят их на том берегу, плакали.

А ми који смо остѿали нейовређени, ѿлакали смо **ѿосмаѿрајући** како их на другој обали одводе. (Лорченков)

Серафим же все **глядел** и **глядел** на лунную дорожку, наминавшую ему волосы Стеллы...

Серафим **је дуѿо ѿосмаѿрао** месечев ѿуѿи, који **ѿа је ѿодсеђао** на Сѿѿелину косу... (Лорченков)

С друге стране, глаголом **ѿосмаѿрајући** (поред **ѿледајући**) на српски језик преводи се и глагол **смотрећ**.

Она пришла к поезду раньше его и **смотрела** на сходящих вниз людей.

Она је ѿре њѿа дошла на воз и **ѿледала** људе који су силазили. (НКРЯ)

Прислонясь к перилам, Павел **смотрел** на мерцание разноцветных огней сигнальных фонариков на стрелках.

Наслонивши се на оѿраду, Павле **је ѿледао** свейѿуцање разнобојних сиѿналних фењерчиђа на скреѿницама. (НКРЯ)

Она **смотрела** внимательно, злобно и недоверчиво.

Посмаѿрала **ѿа је ѿажљиво**, љуѿиѿио и нейоверљиво. (Достојевски б)

Я сидел в кресле и остановившимся взглядом **смотрел** в огонь.

Седео сам у фойѿѿѿи и укоченим ѿоѿледом **ѿосмаѿрао** ваѿиру. (Газданов)

Он понимал, что он пигмей перед чудовищной машиной будущего [...] и в последний раз, как на прощание, жадными глазами вдохновения **смотрел** на облака и деревья, на людей [...].

Схватио је да је он њиџмеј љред монстируозном машином будућности [...] и њоследњи љути, као на растјанку, **ѡосмајтрао** жудним очима надахнућа облаке и дрвеће, људе на улици [...]. (Пастернак)

Джек **смотрел** на него снизу [...].

Цек ја **је ѡосмајтрао** одоздо [...]. (Пастернак)

Группа всадников **смотрела**, как длинная черная фигура на краю обрыва жестикулирует [...].

Груја коњаника **је ѡосмајтрала** како црна, мршава фиџура на ивици љадине џестикулира [...]. (Булгаков)

Таня **смотрела** ему вслед [...].

Тања ја **је ѡосмајтрала** с леђа [...]. (Улицка)

Я **смотрел** на страдания и корчи незнакомой мне женщины [...].

Посмајтрао сам љајџињу и џрчење њеѡзнајџе ми жене [...]. (Брјусов)

На блискост глагола *љедати* (примарно значење ‘посматрати кога, што; бити усмерен, усредсређен на што’)¹²⁴ и *ѡосмајтрајџи*¹²⁵ указују и подаци из Речника *љаѡола са џрамајџичким и лексичким дојџунама* (Петровић – Дудић 1989): *љедати* некога, нешто (*џујџника, излој, џелевизију*) / *ѡосмајтрајџи* некога, нешто (*клизачице, мајџу, ујџакмицу*); *љедати* неко-

¹²⁴ Речнички чланак глагола *љедати* садржи податке о његовој сповјивости и у следећим значењима: ‘пазити на кога, што, водити рачуна о чему’; ‘односити се на извештан начин према коме, чему’; ‘проверавати’; ‘настојати’; ‘не подносити кога’.

¹²⁵ Дефиниција глагола *ѡосмајтрајџи* у (Петровић – Дудић 1989) се не наводи.

га, нешто нечим (*Љумце доЉедом, звезде дурбином*) / *Љосма-
тїраїи* некога, нешто нечим (*балерине доЉедом, звезде тїеле-
скоїом*); *Љедатїи* некога у каквој ситуацији (*каратїистїе како
се боре, децу како се иїрају*) / *Љосмаїтїраїи* некога у каквој си-
туацији (*Љлесача како иїра (у иїри)*); *Љедатїи* у некога, у не-
што (*у саобраћајца, у врїи, у будућносїи*).¹²⁶ На први поглед
као разлика уочава се само употреба глагола *Љедатїи* са пре-
длогом у (уп. *Љедатїи у дворишїи, у море, у небо* и **Љосма-
тїраїи у дворишїи, у море, у небо*). Ако се упореде спојеви
Љедатїи љуїника, Љедатїи излої, Љосмаїтїраїи клизачице и
Љосмаїтїраїи маїу, види се да се у њима могу наћи оба глаго-
ла: *Љедатїи* / *Љосмаїтїраїи љуїника, излої, клизачице, маїу*.
Међутим, именицом *тїелевизија* могуће је допунити само
глагол *Љедатїи* (*Љедатїи тїелевизију*). Што се тиче именице
їредсїава, она се такође може наћи у споју с оба глагола, али
се синтагма *Љосмаїтїраїи їредсїаву* ређе среће и обично
подразумева већу усредсређеност (пажњу) субјекта перцеп-
ције, што може бити додатно наглашено у исказу, нпр.

*Наши мали ћаци су у великом иичекивању, раздраїано и
їажљиво Љосмаїтїрали їредсїаву уз їуно їраје, радосїи
и смеха.* (ossiurogojno.edu.rs)

Гледали смо їредсїаву „Велика їљачка двора” (наслов
чланка)

*Ученици млаћих разреда наше школе Љосетїили су [...] Љо-
зоришїи. Том їриликом на сцени Академије 28 Љосма-
тїрали су Љозоришїну їредсїаву „Велика їљачка двора”.*
(osmilojevasic.edu.rs)

¹²⁶ Код глагола перцепције (*видетїи, Љедатїи, Љосмаїтїраїи, чуїи*) објекатска допуна може се реализовати у виду следећих граматичких решења: 1) као номинална реч у („слободном”) акузативу, нпр. *Љедам слику, Љосмаїтїрам их*; 2) као (зависна) реченица, нпр. *Љедам како киша лије, Љосмаїтїрам како се деца иїрају*; 3) као номинална реч у („слободном”) акузативу детерминисана (зависном) реченицом, нпр. *Љедам кишу како лије, Љосмаїтїрам децу како се иїрају* (Ivić 2008: 192).

Именице *филм, емисија, комедија, драма, балет, утакмица, фудбал, хокеј, парада* и сл. у савременом српском језику првенствено допуњавају глагол *гледајти*. У вези с тим, уочљиво је да ово значење у српском језику није посебно издвојено, за разлику од руског (‘*рассматривая, знакомиться с чем-л.; быть зрителем на каком-л. представлении, зрелище*’).

Глагол *гледајти* употребљава се и с предлогом *на*, попут руског *смотреть*.

*Док је ових гана у ужичком дојиснишћиву „Полићике” пребирао по својим усјоменама [...] и **гледао на** Градску кафану [...].* (КССЈ)

*Филићовић се приликом вешања јуначки држао, као ишћо приличи хероју. Презриво **је гледао на** мелаће.* (КССЈ)

*Свакоја гана тошћово у ишћи саћи **гледао је на** улићу и чекао.* (bastabalkana.com)

*Уз мајчину ћомоћ је дошао до ћрозора и дућо **гледао на** ћућ.* (КССЈ)

Иако се примарном лексемом *ГЛЕДАТИ* ‘посматрати кога, што; бити усмерен, усредсређен на што’ у (Петровић – Дудић 1989) наглашава да она означава намерну, циљану радњу активног субјекта перцепције, њоме се може изражавати и бесциљност, што се манифестује и кроз одсуство објекта перцепције, нпр. *гледајти кроз ћрозор*.

*Током дућих зимских ноћи ћијуцкали су вино и **гледали** кроз ћрозор.* (КССЈ)

*Али ми одједном би досадно да насћављам мисао. Простћо ћродужих да **гледам** кроз ћрозор.* (КССЈ)

Глагол *ћосмаћрајти* у датој конструкцији захтева директну објекатску допуну: *ћосмаћрајти* (некога или нешто) *кроз ћрозор*.

Посматрао је кроз прозор њејзаж, непознате људе који су се ѣурали, ѣравили буку [...]. (instagram.com)

Глагол *їледаїти* долази и у спојевима с прилозима (*їледаїти у даљину, лево, десно, наїред, назаг*).

Али је овај, очима їуним госаге, їледао у даљину, їагљиво се мриїїећи и обухваїїајући део їрада који му је лежао крај ноћу [...]. (КССЈ)

На основу свега наведеног, може се закључити да је глаголска лексема *ПОСМАТРАТИ* 'пажљиво гледати у кога или што; обраћати пажњу на што, чинити што предметом свога занимања, проматрати' семантички специфичнија од лексеме *ГЛЕДАТИ* 'имати поглед, очи управљене на некога или на нешто, посматрати'. Она представља њено уже одређење. Уједно се потврђује да се у српском језику не могу издвојити два основна глагола за изражавање визуелне перцепције у значењу активности.

5.3.2.2. ПИПАТИ / ОПИПАВАТИ / ДИРАТИ / ДОДИРИВАТИ

Глаголске лексеме *ПИПАТИ* 'додиривати што, дотицати се чега ради упознавања, испитивања, истраживања и др.' – *Лекар је куцао, їледао, їїїао* (РМС); *ПИПАТИ* 'додиривати, дотицати, хватати прстима, пипцима; на тај начин истраживати, испитивати (тврдоћу, облик и сл.)' (РСЈ) и *ОПИПАВАТИ* (*оїїїаїїи*) 'сазнати чулом пипања, додиром, пипањем испитати, утврдити (присуство, стање чега)' – *Узјахао је на свої коњића, оїїїао кожне бисаїе* (РМС); *ОПИПАВАТИ* (*оїїїаїїи*) 'пипањем, додиром испитати, утврдити, препознати (стање, изглед, облик, квалитет и др. нечега' (РСЈ) еквиваленти су руских лексема *ЩУПАТЬ* 'прикасаться, трогать (рукой, пальцами) с целью осмотра, исследования' (БАС) и *ОЩУПЫВАТЬ* 'щупать со всех сторон (с целью исследовать, осмотреть)' (БАС) за које је већ установљено да се не могу сматрати основним за чуло додира у значењу перцептивне активно-

Стойала су ми **годиривала** меку паучину ваздуха. (КССЈ)

Глава јој је скоро **годиривала** зебрасти суб. (КССЈ)

У случају индиректног контакта између субјекта и објекта функцију посредника врши неки предмет (инструмент). Тада се процес тактилне перцепције код субјекта одвија у односу на тај предмет, уп.

Ако сте рукама **дирали** љуће делове феферона, обичним праћем руку нећеће нишће посћеће. (zena.blic.rs)

[...] они су ишли црној удовици и **дирали је** шћайом [...] док их није уригла [...]. (naslovi.net)

Сви поменути глаголи описују ситуације са живим и неживим објектом, али је само код *дирати* и *годиривати* могућ и неживи субјекат (чешће код *годиривати*).¹²⁷

[...] није црна жица уземљење нишће има везе шћо **дир** чешаљ [...]. (arhiva.elitesecurity.org)

Његов опршач скоро да је **годиривао** земљу, а шайка је била сва у злаћу. (КССЈ)

Иако власник каже да суб **годирује** кров куће када је невријеме и изазива варнице, неизвјесно је када ће наглежни изаћи на штерен [...]. (nezavisne.com)

Весла су им једва **годиривала** воду. (КССЈ)

¹²⁷ У РСЈ лексема *ДИРАТИ* 'долазити у непосредни додир с нечим, бити у непосредном додиру с нечим, дотицати' – *Гране су дирале прозоре*, која се односи на контакт између неживог субјекта и неживог објекта, наводи се у оквиру примарног значења, али издвојено (1.б.).

У том случају о тактилној перцепцији може се говорити само ако је реч о живом објекту.

*Дим је улазио у ноздрве, а ужарена јара већ је **годирива-**
ла моја боса сџојала. (КССЈ)*

Према речничким дефиницијама, *дирати* = *годиривати*, *доићицати*; *годиривати* = *доићицати*. Лексема **ДОТИЦАТИ** (*доићакнути* / *доићаћи*) 'приблизити што чему тако да се површине додирну' (РМС) / **ДОТИЦАТИ** (*доићаћи* / *доићакнути*) 'приближивши, примакнувши довести (нешто) у непосредни краткотрајни контакт са површином неког тела, предмета, додирнути' ~ *ирсџом (некоћа)*, ~ *сџруне* (РСЈ) такође је неутрална у односу на обележје живо / неживо везано за субјекат и објекат који су у контакту.

*Осџала је џамна линија ирашине на мјесту идје **је** ивица лежја иодинама **доићицала** зид*. (jergovic.com)

*Подизала је леву руку и сџољним, иовијеним делом шаке, као блаџим уџијачем, **доићицала** орошено чело. **Доићицала је** и ироверавала меру саџоревања. (politika.rs_1)*

Осим по обележју живи / неживи субјекат и објекат, глаголи *дирати*, *годиривати* и *доићицати* не разликују се ни по параметру контролисаности / неконтролисаности радње.

*Ако сџе случајно **дирали** око Windowsa или неџџо намеџџа-ли, можда вам *GTA* није џо још увек ирихваџио [...]. (balkan-school.com)*

*Ја док сам возила [...], сџално **сам** инсџрукџора **годиривала** ио колену, наравно, случајно и сџално ме је био блам... (ispovesti.com)*

[...] Марку је у лави иревирало од усковиџиланоџ ваздуха [...] уз иојачано луџање срца, на које је, иовремено, ири-

слањао шаку, плашећи се [...] да ја својом лућом не ода
прелијејој дјевојчици из Београда [...] која ја је, с времена
на вријеме, шетљајући уз њега, случајно или намјерно,
доћицала браменовима своје бујне дује црне косе!
(espona.me)

Глаголи *дираћии*, *доћицаћии* и *додириваћии* имају веома сличан семантички садржај. Глагол *дираћии* донекле се истиче тиме што подразумева већи интензитет (снагу) притиска, а код њега је и најизраженија компонента активности, која се углавном веже за руке или прсте. Када је реч о избору базичног глагола, његова предност је и у томе што он није мотивисан, тј. глаголи *доћицаћии* и *додириваћии* морфемски су сложенији од њега. У складу са свим предоченим, може се закључити да је у српском језику основни у значењу перцептивне активности за чуло додира глагол *дираћии*.

5.4. Глаголи који имају дијатезу с перцептором

За односе унутар перцептивне глаголске лексике важно питање је да ли се процес перцепције изражава помоћу двеју (нпр. *видети* – *гледаћи*) или трију лексема (нпр. *видети* – *гледаћи* – *изгледаћи*). Да јединице руског и српског језика (а и многих других језика) имају способност означавања перцептивне ситуације која претпоставља присуство субјекта перцепције, није спорно. Реч је о глаголима који имају дијатезу с перцептором, а она подразумева неподударање семантичких и синтаксичких актаната. Другим речима, перцептор (*наблюдатель*) представља учесника ситуације са семантичком улогом субјекта перцепције који нема одговарајућег синтаксичког актанта. На пример, глаголи типа *видети*, *гледаћи* описују ситуације у којима су присутни субјекат (експеријент или агенс) и објекат перцепције. У оба случаја семантички актанти подударају се са синтаксичким актантима (нпр. *Ја видим кућу*). Код дијатезе с перцептором нема таквог подуда-

рања, а субјекат перцепције се само претпоставља. Дакле, субјекат перцепције није синтаксички изражен, али је део семантичког садржаја глаголске лексеме. На пример, ситуација коју у реченици *У даљини се види кућа* описује глагол *видети* се садржи семантички објекат који се не подудара са синтаксичким објектом (*кућа* има функцију синтаксичког субјекта и семантичког објекта). Синтаксички субјекат не може бити реализован, али се онај ко *види кућу* подразумева (*ја видим / неко види кућу*). Према лингвистичкој литератури поглед на статус таквих (перцептивних) глагола није једнозначан. То се може закључити већ на основу раније датог прегледа који показује да се односи својствени глаголима перцепције представљају и двома и трима лексемама. Ово питање повезано је и са ширином приступа проблематици перцептивности у језику.¹²⁸ Из ширег угла гледања, карактеристичног и за руску лингвистичку средину, перцептивним се сматрају и језичке јединице у чијем је семантичком садржају присутан перцептор (*наблюдатель*), нпр. *изгледајти* / *выглядеть*. Реч је о не тривијалном посматрачу, тј. оном који није део целог исказа.¹²⁹ На присуство перцептивне компоненте у датим глаголи-

¹²⁸ Раније је већ било речи о погледима различитих аутора на ову проблематику, као и о постојећој терминологији. На пример, сврставање енглеских глагола *look, sound, smell, taste* и *feel* у категорију *resultative verbs* Т. Сквел (Scovel 1971: 82–83) објашњава тиме да они означавају глаголску радњу која представља резултат одговарајућег стања, тј. употребе одређеног чула (нпр. глагол *look* у реченици *You look happy* је резултат стања које подразумева употребу очију; довољно је видети некога да би се приметило да је он срећан). Аутор за ове глаголе, као што је већ помињано, употребљава и термин *copular verbs*.

¹²⁹ Ж. Марковић (2013: 63) дели становиште Р. Гжесјака, по којем се глаголима типа *изгледајти* (*флиш-глаголи* према терминологији коју употребљава аутор) не исказује перцептивни акт: „У њих је перцептивни акт само пресупониран. Они ништа не предичирају о субјекту опажања, без кога опажања не може ни бити, већ једино указују на неку особину опажаног објекта. Уколико бисмо глагол изгледати убројали у перцептивне глаголе, онда бисмо ту могли убројати и нпр. глаголе *свећилуцати*, *свећилети*, *блистати* и друге глаголе у чијем се семантичком садржају до перцептивног акта може доћи путем пресупозиције. (Као што нпр. *Марија изгледа уморно* пресупонира *Видим Марију*, тако и *Мокро*

ма указује и чињеница да су они мотивисани глаголима *лєгаѣи* (*из-лєгаѣи* ← *лєгаѣи*) и *глядеть* (*вы-глядеть* ← *глядеть*). То, међутим, још увек не значи да глаголи овог типа треба да буду део парадигме основних глагола перцепције. На проблем одређивања статуса ових глагола покушаће се одговорити кроз издвајање евентуалних чланова треће групе глагола, најпре у руском, а потом и у српском језику.

5.4.1. Руски глаголи који имају дијатезу с перцептором

Анализирани материјал показује различите могућности означавања ситуације дијатезе с перцептором у руском језику. Дату ситуацију могу изражавати нпр. следеће јединице: *выглядеть*, *виднеться*, *показаться* (‘стать заметным’), *иметь вид* (чуло вида); *слышаться*, *доноситься*, *раздаваться* (чуло слуха); *пахнуть*, *чувствоваться*, *ощущаться*, *доноситься*, *отдавать* (чуло мириса); *чувствоваться*, *ощущаться*, *быть вкусным*, *иметь вкус* (чуло укуса); *чувствоваться*, *ощущаться*, *быть каким-либо на ощупь* (чуло додира). Неке од наведених јединица не могу се наћи у парадигми јер не задовољавају раније утврђене критеријуме. Ту се првенствено мисли на глаголе који перцептивну компоненту добијају у споју с другим речима или на именске предикате (нпр. *иметь вид*, *доноситься*, *быть каким-либо на ощупь*).

Ако се упореде постојеће парадигме, може се видети да трећа група предњачи по броју непопуњених места (Ј. В. Падучева – чула додира и укуса; Н. В. Мојсејева – чула слуха, додира и укуса) и по разликовању у садржају. Тако Ј. Д. Апре-сјан у трећу серију (према овде утврђеном редоследу) уврштава предикате типа *быть видным* (кому-л.), *быть слышным* (кому-л.), *быть на вкус*, *быть на ощупь* и глагол *пахнуть*, а Ј. В. Падучева глаголе *выглядеть*, *пахнуть*, *звуч-*

лише свеїлуца на јуїшарњем сунцу пресупонира Видим лише)”. Аутор додаје да се специјална врста „флип-ефекта” у српском језику остварује помоћу перцептивног глагола у „рефлексивном пасиву”, нпр. *Види вам се етикета!*

чать / слышаться.¹³⁰ Глаголе *выглядеть* и *пахнуть* у своју парадигму уврштава и Н. В. Мојсејева. Судећи по садржају приказаних парадигми, полемици не подлеже једино глагол *пахнуть*. У вези са формом *виден*, Ј. В. Падучева (2004: 204) примећује да она, за разлику од *выглядеть*, не искључује експлицитно израженог перцептора (експеријента, субјекта перцепције): *Отсюда мне видна река*. Док, како је раније било поменуто, Ј. Д. Апресян измењену дијатезу (неподударне семантичких и синтаксичких актаната лексеме) веже за форме пасива и различите конверзиве, тј. ситуације где исти семантички актант мења своју синтаксичку функцију, Ј. В. Падучева овде не подразумева пасив (прелаз објекта у ранг субјекта и одлазак субјекта на периферију), већ ситуацију у којој субјекат перцепције није на периферији него изван кадра, тј. прелази у перцептора (*наблюдатель, эксперимент за кадром*).¹³¹ С друге стране, глагол *выглядеть* Ј. Д. Апресян (Апресян 2009: 246) укључује у семантичку опозицију ‘чињеница – утисак – лажна представа о стварности’ коју чине глаголи *выглядеть, казаться* и *ошибаться*.

Полазећи од утврђених критеријума, место у парадигми за руски језик могли би заузимати глаголи *пахнуть, выглядеть, виднеться, слышаться* и *звучать*. Последњи је употребљаван при превођењу Вибергове парадигме, а део је и пара-

¹³⁰ Као недоследност може се схватити уврштавање у парадигму глагола *слышаться* за чуло слуха и неуврштавање глагола *виднеться* (пored *выглядеть*) за чуло вида.

¹³¹ С мишљењем да се глаголи типа *слышаться, виднеться* разликују од пасива (*я воспринимаю звук – звук воспринимается мною*) слаже се и Т. В. Кузнецова (1982: 87–88), те их назива глаголима објекатског карактера или плана (поседују компоненту утицаја на субјекат). Обележје билатералности ауторка види у примерима типа *Слышу пение – А в конце стола даже слышалось негромкое пение; Вижу Вислу – Впереди виднеется Висла с островками посередине; Чувствую подрагивание самолета – Еще чувствовалось подрагивание, невесомое подрагивание самолета; Ощущаю вкус солнца. – В воздухе ощущался вкус солнца, таинственная работа света, его превращение*. Међутим, Т. В. Кузнецова прави разлику и између глагола објекатског плана и глагола типа *пахнуть*, које назива глаголима за именовање процеса или услова перцепције (нпр. *цветок пахнет, голос звучит*).

дигме Ј. В. Падучеве која издаја два глагола у овом значењу. Глаголи *чувствоваться* и *ощущаться*, као и њихови мотиватори *чувствовать* и *ощущать*, не задовољавају критеријум одређености модалитета перцепције. Тако се лексемама *ЧУВСТВОВАТЬСЯ* ‘ощущаться, восприниматься чувствами’ (БАС) и *ОЩУЩАТЬСЯ* ‘чувствоваться, замечаться’ (БАС) може изражавати тактилна, олфакторна и густативна перцепција.

– тактилна перцепција

Чувствуется шероховатость от букв после пропечатки печатной машинки тех времен. (НКРЯ)

Если под пальцами ощущается комочек, значит проблема со щитовидной железой. (tiensmed.ru)

– олфакторна перцепција

Острый, жаркий, сухой аромат смолистых ветвей слабеет, зато сильнее чувствуется сквозь него приторный запах дыма. (БАС)

Ощущался запах дыма, травы и прогретого солнцем клевера. (НКРЯ)

– густативна перцепција

Одна графская ложка до сих пор у меня хранится, узор давно стерся, герб едва различается, а если взять ее в рот, чувствуется противный вкус меди. (НКРЯ)

Он лежал на кровати во всей той одежде, которая была на нем вчера; голова, точно налитая ртутью, страшно болела, глаза, с красными от утомления веками, мигали и слезились от света, во рту ощущался какой-то неприятный вкус... (НКРЯ)

Следи анализа глагола *пахнуть*, *выглядеть*, *виднеться*, *слышаться* и *звучать*.

5.4.1.1. ПАХНУТЬ / ВЫГЛЯДЕТЬ / ВИДНЕТЬСЯ

Глаголи *пахнуть* и *выглядеть* анализирају се у односу на глагол *виднеться*, који се од њих разликује по морфолошким обележјима. Лексеме *ВЫГЛЯДЕТЬ* ‘иметь вид, казаться на взгляд; представляться кем-, чем-либо’ – *Недавно выкрашенные заново дома покрылись пятнами от сырости и выглядят уныло* (БАС); *ВЫГЛЯДЕТЬ* ‘иметь какой-л. вид, казаться, представляться на взгляд кем-, чем-л.’ – *Рядом с плотной большой фигурой Половцева Тимофей выглядел подростком* (МАС)¹³² и *ПАХНУТЬ* ‘издавать какой-либо запах (БАС, МАС) – *Астры не пахнут, а липы пахли так сладко, что грудь, поневоле, все глубже и глубже дышала* (БАС); *В воздухе пахло резедой и цветами белых акаций* (МАС) обично долазе с детерминаторима: *пахнуть* (как) *хорошо, чудесно, приятно, сладко, вкусно, плохо, дурно, отвратительно; вы-*

¹³² У консултованим речницима глагол *выглядеть* тумачи се помоћу глагола *казаться* који не задовољава услове за статус основног. На чињеницу да глагол *казаться* може да описује било који тип физичке перцепције, те да не представља специфичност чула вида указује Ј. Д. Апресян (Апресјан 2003в: 198–199) кроз поређење са глаголом *выглядеть*, за који тврди да најчешће описује визуелну физичку перцепцију, уп.: *Ткань на ощупь казалась шелковой, Напиток кажется солоноватым, Голос показался мне знакомым* и **Ткань на ощупь выглядела шелковой, *Напиток выглядит солоноватым, *Голос выглядел знакомым*. При томе се за глаголе *выглядеть* и *казаться* даје општа дефиниција: *Х выглядит <кажется> Р-м* = ‘внешний вид или поведение Х-а дает наблюдателю основание воспринимать Х как Р или считать Х Р-ом, причем наблюдатель может быть не вполне уверен в истинности того, что Х – Р’. Разлика између њих види се у томе да глагол *выглядеть* описује објективан утисак, а глагол *казаться* субјективан. У првом случају реч је о утиску који неко или нешто оставља на сваког посматрача, а у другом о утиску који се ствара код одређеног посматрача у тренутку опажања. Поред тога, наводи се да се перцептивна компонента код глагола *выглядеть* односи углавном на опажање видљивих обележја предмета, а код глагола *казаться* на уочавање скривенијих, мање очигледних обележја. У складу с тим, глагол *выглядеть* чешће се употребљава за изражавање естетске или утилитарне оцне спољашњости човека (нарочито саговорника). Глагол *казаться* употребљаван је, поред глагола *выглядеть*, и при преводу реченице из Вибергове парадигме: *Peter looked happy* (*Петя выглядит счастливым / Петя кажется счастливым*) (Моисеева 1998: 88).

глядеть (как) хорошо, (не)плохо, неважно, прекрасно, превосходно, отлично, великолепно, чудесно, молодо, моложе (старше) своих лет, нормально, прилично, солидно, ужасно (разг.), элегантно, модно, просто, скромно, празднично (о городе, о комнате и т. п.), аппетитно (о пище), по-другому, не-лепо, глупо, смешно (СССРЯ). И док је детерминатор уз глагол *выглядеть* обавезан, уз глагол *пахнуть* није, уп. *Все пахло* и **Все выглядело*.

У большинства роз пахнут лепестки, выделяющие эфирное масло. (sibirskiy-oasis.ru)

Все пахнет. Все издает аромат, благовоние – или наоборот. Пахнут не только овощи в плетенке, но и сама плетенка и пол под ней. (БАС)

Цветы пахли, тени чернели, звезды ожидали, чтобы их сравнили с чьими-то глазами. (НКРЯ)

Терпеливые жители столицы уже привыкли к постоянным ремонтно-строительным неудобствам. Главное, чтобы они заканчивались, а наш общий дом выглядел краше и нарядней! (НКРЯ)

*Сколько ей лет – а как замечательно **выглядит!*** (НКРЯ)

Оба глагола могу описивати ситуације и са живим и са неживим објектом перцепције (граматичким субјектом и семантичким објектом), иако се у СССРЯ за глагол *пахнуть* наводе само примери неживог семантичког објекта (*цветы, платье, лес, земля, море пахнет* чем-л. или как-л.).

*Чуть менее удивленным **выглядел** генеральный директор ПХК ЦСКА Кирилл Фастовский [...].* (НКРЯ)

*Мой отец всегда **выглядел** весьма респектабельно, солидно [...].* (НКРЯ)

Завод **выглядел** впечатляюще [...]. (НКРЯ)

Проект **выглядел** слишком радикальным [...]. (НКРЯ)

Впрочем, цветущая вишня **не пахнет** [...]. (НКРЯ)

А Стрепетов говорит: – Кофе вкусно **пахнет**. (НКРЯ)

Она **пахла** в тот день новыми босоножками – магазином, кожей, клеем, потом, духами. (НКРЯ)

А Овчарка у меня будто перед глазами предстала – так она **пахла** Овчаркой! (НКРЯ)

Она **пахла** цветами [...]. (НКРЯ)

Дом **пах** устоявшимся ароматом керосиновой копоти и нежилкой пыли. (НКРЯ)

У конструкции типа **пахнуть** чем и **выглядеть** кем глагол **пахнуть** долази у споју с неаниматним именицама, а глагол **выглядеть** с аниматним: **пахнуть** одеколоном, духами, цветами, мятой, розами, гвоздикой, корицей, укропом, чесноком, полынью, сеном, хвоей, рыбой, смолой, клеем, лекарствами, краской, бензином, газом, весной; **выглядеть** ребенком, мальчиком, девочкой, школьницей, подростком, юношей; интеллигентным человеком, сорокалетним мужчиной, тридцатилетней женщиной, стариком (СССРЯ). Могу се, међутим, наћи и обрнути примери, с тим да је реч о пренесеном значењу.

Счастье грудного ребенка **пахнет** мамой и молоком. (otama.ru)

Развивайтесь, не стойте в этом тупике, и **не будете** **выглядеть** болваном. (otvet.mail.ru_4)

У КС примарна лексема је *ПАХНУТЬ* ‘издавать какой-л. запах’ – *В воздухе стоял тот вкусный запах, похожий на запах первых огурцов, каким снег пахнет только в марте*, док се као посебна издваја лексема *ПАХНУТЬ* ‘чувствуется какой-л. запах’ – *Приятно пахло столярной мастерской: клеем и свежестроганными досками*. У СССРЯ управо наведена значења обједињена су у примарној лексеми *ПАХНУТЬ* ‘издавать какой-л. запах; (безл.) чувствовать (о запахе)’. Издвајање двеју лексема може се оправдати њиховим морфолошким обележјима. Прва лексема има потпунију парадигму. Друга је безлична и има непотпуну парадигму – форму 3. лица јединине презента и футура (*пахнет*; *будет пахнуть*) и средњег рода перфекта и потенцијала (*пахло*; *пахло бы*). У том случају и синтаксички субјекат остаје нереализован.

Под самым окном росли розовые кусты, но на веранде пахло не розами и не травой, а крепким кофе, который Ольга на моих глазах пила чашку за чашкой. (НКРЯ)

Было тихо, пахло чуть-чуть деревом, теплыми батареями. (КС)

Синтаксички субјекат (семантички објекат перцепције) може бити индиректно изражен.

В доме пахло [дом пах] краской, клеем и жареным гусем. (НКРЯ)

В квартире [квартира] пахнет так, как будто кто-то умер, а потом еще и сдох... (proza.ru)

Посуда грязная, носки не стираны, из унитаза [унитаз] дурно пахнет [...]. (НКРЯ)

Купила норковую шубу, а от нее исходит какой-то запах, как будто пахнет [шуба пахнет] мазью. (proshubu.ru)

*В гостиной Лаврецкий застал Марью Дмитриевну одну.
От нее **пахло** [она пахла] одеколоном и мятой. (НКРЯ)*

Глагол *выглядеть* има потпуну морфолошку парадигму и, за разлику од лексеме *пахнуть* ‘издавать какой-л. запах’, има форме императива и глаголског прилога несвршеног вида.

Глагол *виднеться* ‘быть видным, заметным для зрения’ (КС), (СССРЯ) има непотпуну парадигму – форме 3. лица јединине и множине презента (*виднеется, виднеются*). Према СССРЯ он описује ситуацију с неживим синтаксичким субјектом (семантичким објектом): что-л. *виднеется* где-л.¹³³

*На темной поверхности залива **виднеются** белые
островки. (СССРЯ)*

*Вдали **виднеется** темный лес. (СССРЯ)*

*Сквозь ветви олеандров **виднеется** море и лодочный
причал. (НКРЯ)*

Међутим, може се наићи и на примере употребе глагола *виднеться* с аниматним именицама у функцији синтаксичког субјекта (у НКРЯ већина примера односи се на 19. век и прву половину 20. века).

*Между солдатами, по лавкам и проходам, **виднелись**
люди в серых кафтанах и с бритыми головами. (НКРЯ)*

*Вот трактир с фонарями и сияющими окнами, в кото-
рых **виднеются** люди. (НКРЯ)*

*Редко около стад **виднелся** пастух. (НКРЯ)*

¹³³ Глагол *виднеться* обично се употребљава у трочланим конструкцијама типа *Вдали виднелся город*, а позицију субјекта заузимају неаниматне именице (Васильев 1981: 61).

*Лишь изредка по панели **виднелись** рабочие, пробираясь на фабрики и заводы. (НКРЯ)*

Док детерминатори уз глаголе *выглядеть* и *пахнуть* одређују и прецизирају семантички објекат, уз *виднеться* они пружају информацију о квалитету перцепције: *виднеться* (как) (не)ясно, смутно, чуть (разг.), едва (СССРЯ).

*Вода была необычайно прозрачной, хорошо **виднелся** винт корабля, находившийся от меня на расстоянии более 30 м. (НКРЯ)*

*Отсюда с высокой пролысинки в серой дымке первого рассвета чуть **виднелась** борина Звонкая. (НКРЯ)*

*Из рукавов едва **виднелись** кончики пальцев. (НКРЯ)*

*Действительно, по глубокому снегу, освещенному прорвавшимися сквозь чащу лучами солнца, ясно **виднелись** чьи-то крупные следы от дороги к кресту и обратно. (НКРЯ)*

Глаголи *пахнуть*, *выглядеть* и *виднеться* у свом семантичком садржају имају претпостављеног перцептора или експеријента изван кадра који је лексикализован. То значи да код ових глагола семантички субјекат нема синтаксичку реализацију. Анализа је показала да глаголи *выглядеть* и *пахнуть* могу описивати ситуације и са живим и са неживим семантичким објектом (синтаксичким субјектом), док се глаголом *виднеться*, по правилу, описује само ситуација с неживим семантичким објектом. Речи с којима се у споју могу наћи глаголи *выглядеть* и *пахнуть* описују семантички објекат, док се код глагола *виднеться* ради о опису квалитета перцепције. Глагол *виднеться* има непотпуну парадигму, код глагола *пахнуть* може се издвојити безлична лексема, док таква употреба глагола *выглядеть* није могућа. И у односу на творбена обележја ови глаголи се разликују: глагол *пахнуть* је немотивисан, а глаголи *выглядеть* и *виднеться* су деривати.

5.4.1.2. ЗВУЧАТЬ / СЛЫШАТЬСЯ

Према БАС глагол *звучать* има пет лексема: 1. ‘производить, издавать звук, звуки; греметь, звенеть, гудеть’ – *Топор низом звучал глуше и глуше, сочные белые щепки летели на росистую траву*; 2. ‘оглашаться звуками, криками и т. п. (о лесе, поле и т. п.)’ – *Пением жаворонков, голосами бесчисленных птиц, неумолчным стрекотаньем сверчков и кузнечиков звучит степ*; 3. ‘раздаваться, разноситься, слышаться (о голосе, разговоре, песне и т. п.)’ – *Когда звучал этот необработанный голос, даже знатоки-судьи ничего не говорили и только наслаждались*; 4. перен. ‘выражаться, проявляться, обнаруживаться (о чувствах, настроении и т. п.)’ – [Проводник] *имел смущенный вид, и хотя уверял нас, что место это ему знакомо, но в голосе его звучало сомнение*; 5. перен. ‘восприниматься, ощущаться’ – *Мне могут возразить: «Когда происходили события, описанные в „Войне и мире“, Толстого еще не было на свете». Это звучит убедительно, но в этом только внешняя правда* (БАС). Ако се изузму пренесена значења, прве три лексеме описују ситуације физичке аудитивне перцепције у којима је семантички објекат извор звука. Прва лексема *ЗВУЧАТЬ* ‘производить, издавать звук, звуки; греметь, звенеть, гудеть’ односи се на неживи субјекат (семантички објекат) који производи звукове, укључујући музичке инструменте (*земля, топор звучит, цепи звучат; орган, зурна звучит*). Извором звука индиректно може бити човек (*звучать саблями, топотом, колесами, цепями*). У другој лексеми *ЗВУЧАТЬ* ‘оглашаться звуками, криками и т. п. (о лесе, поле и т. п.)’ у улози извора је природа (*звучит лесная глубина, степь*). Трећа лексема *ЗВУЧАТЬ* ‘раздаваться, разноситься, слышаться (о голосе, разговоре, песне и т. п.)’ подразумева живо биће као извор звука (*голос зверя, птицы, человека звучит; песня, слово, смех звучит*). Код прве две лексеме акценат је на семантичком објекту као извору звука (‘производить, издавать звук, звуки; ‘оглашаться звуками’), док је код треће присуство семантичког субјекта (перцептора, експеријента изван кадра) који региструје

звукове најочитије. То потврђује и чињеница да се глагол *звучать* у овом значењу дефинише лексемом *СЛЫШАТЬСЯ* ‘быть слышным, звучать, раздаваться’ – *Морозец затянул лужи тонкой коркой льда, и шаги редких прохожих слышались еще издали* (БАС); ‘быть (стать) слышным, восприниматься (восприняться) слухом’ (КС) и обрнуто. Међутим, све ситуације које описују наведене лексеме подразумевају перцепцију одређеног звука. У складу с тим, у СССРЯ сва поменута значења обухваћена су лексемом *ЗВУЧАТЬ* ‘издавать звуки; раздаваться (о звуках)’, док се секундарно значење *ЗВУЧАТЬ* ‘выражать что-л. звуками, характеризоваться; выражаться, проявляться’ – *В голосе Кати звучало сознание своего превосходства* односи на менталну перцепцију.¹³⁴ Примарна лексема у овом речнику по спојивости се у великој мери подудара с лексемом *слышаться*.

Табела 11.

<i>ЗВУЧАТЬ</i> ‘издавать звуки; раздаваться (о звуках)’	<i>СЛЫШАТЬСЯ</i> ‘быть слышным, звучать, раздаваться’
<i>Звучать</i> где: в коридоре, в комнате, в лесу...; на улице, на площади, на лестнице, на сцене...; за стеной, за дверью, за окном...; вдали, вдалеке, там...	<i>Слышаться</i> где: в комнате, в доме, в коридоре, в саду, в горах...; на улице, на крыше, на чердаке...; за окном, за дверью...; далеко, рядом, вдали, впереди, наверху, внизу, где-то, там, здесь...
<i>Звучать</i> откуда: из комнаты, из коридора...; с улицы, со сцены, с эстрады; сверху, снизу, оттуда...	<i>Слышаться</i> откуда: из окна, из комнаты, из дома...; со двора, с улицы...; издалека, оттуда, отовсюду...
<i>Звучать</i> как: громко, тихо, резко, мягко, мелодично, неясно, странно, непрерывно, монотонно...	<i>Слышаться</i> как: [не]ясно, отчетливо...
Что-л. (голос, смех, шаги, музыка, песня, мелодия, вальс, рояль, гитара...) <i>звучит</i> .	Что-л. (шорох, скрип, стук, песня, мелодия, смех, плач, какая-л. речь...) <i>слышится</i> .

¹³⁴ Исто значење у БАС: *перен.* ‘выражаться, проявляться, обнаруживаться (о чувствах, настроении и т. п.)’.

Дакле, код оба глагола синтаксички субјекат (семантички објекат) изражен је именицама чије значење подразумева производњу звукова (*голос, смех, шага, музика, песня, разговор*). Ти звукови могу долазити од живих или неживих извора – човека, природе, различитих апарата, машина, музичких инструмената и сл. – али субјекат (семантички објекат) не може бити означен именом за биће: *За стеной звучала музика; Из окна соседнего дома слышались звуки бетховенской сонаты; На лестнице звучат знакомые шаги; Кругом звучала иностранная речь* (СССРЯ). То илуструје и поређење спојивости глагола СЛЫШАТЬСЯ ‘быть слышным, звучать, раздаваться’ и његовог мотиватора СЛЫШАТЬ ‘различать, воспринимать слухом какие-л. звуки; воспринимать речь, ее содержание’: что-л. *слышится* (*шорох, скрип, стук, песня, мелодия, смех, плач, какая-л. речь*) – *слышать* кого-что (*тебя, его, ее, вас, Мухина; чей-л. голос, какой-л. звук, пение, музыку, разговор, какие-л. слова, шепот, смех, плач, крик, шаги, шорох, скрип, стук, звонок, гудок, сигнал, выстрел, бой часов, звон чего-л. (посуды, капли), какой-л. шум, вопрос, ответ, разрешение, одобрение, отказ, возражение, похвалу, угрозу*) (СССРЯ). Уп. *Первый раз слышу певичу, которая точно выдерживает все длительности, все паузы, все точно...* (НКРЯ) и *Лаяла где-то собака. Слышался плач ребенка* (НКРЯ).

Исто ограничење, као што је већ поменуто, вреди и за лексему *звучать*, нпр.: *Где-то в глубине этого болота продолжал звучать голос Калинки [собака]* (НКРЯ) / **продолжала звучать Калинка*.

Пренесена значења ЗВУЧАТЬ ‘выражаться, проявляться, обнаруживаться (о чувствах, настроении и т. п.)’ и ЗВУЧАТЬ ‘восприниматься, ощущаться’ (БАС) подразумевају указивање на неко обележје (својство) семантичког објекта. Перцептор (експеријент изван кадра) оцењује опажани објекат.¹³⁵

¹³⁵ Ово значење глагола има се у виду и у реченици *Peter sounded happy*, уп. **Петя звучал счастливо* и *Его голос звучал счастливо*. Како примећује Н. В. Мојсејева (Моисеева 1998: 88), дата реченица не може се без контекста једнозначно превести на руски језик.

Мне показалося, что она плачет, однако, когда она снова заговорила, ее голос звучал спокойно [...]. (НКРЯ)

Исто се односи и на лексему *СЛЫШАТЬСЯ* ‘ощущаться, чувствоваться; обнаруживаться’.

В голосе слышалась тревога. (БТС)

В статье слышится ностальгия по прошлому. (БТС)

Глаголи *звучать* и *слышаться* немају потпуну морфолошку парадигму, њихова употреба у презенту ограничена је на облике за 3. лице сингулара и плурала.

Глаголи *звучать* и *слышаться* део су парадигме коју предлаже Ј. В. Падучева. Л. М. Васиљев (Васиљев 1981: 65–66) глаголе *слышаться* и *звучать* (*раздаваться*) *в ушах* (‘слишаться благодаря звучанию, распространению звука’) сматра синонимима, те наводи да њих идентификује значење ‘быть слышным (= доступным для слухового восприятия)’. Тако је глагол *слышаться* повезан узрочно-последичним односима с глаголима *звучања*, јер чује се оно што звучи (‘,слышится то, что звучит’’).

5.4.2. Српски глаголи који имају дијатезу с перцептором

У оквиру српског језика анализирају се глаголи *излегдайти*, *звучајти*, *мирисајти* (употребљавани при превођењу Вибергове парадигме), *видејти се* и *чујти се* (по аналогiji с руским језиком). Глагол *осећајти се* мотивисан је глаголом *осећајти*, па се они једнако понашају у односу на критеријум одређености модалитета перцепције, тј. не задовољавају га. Глаголом *осећајти се*, као и глаголима *ощуцаться* и *чувствоваться* у руском језику, могу се описивати ситуације олфакторне, густативне и тактилне перцепције.¹³⁶

¹³⁶ Дефиниције глагола *осећајти се* у РМС и РСЈ не садрже информацију о свим видовима перцепције: ‘одавати од себе мирис (обычно не-

– олфакторна перцепција

*Већ љу, иза зашворене каије, **осећао се** мирис куће, куће љуне старој ораховој намештаја, миновских столица по-схваћених кожом [...]. (КССЈ)*

– густативна перцепција

*Гранум брашно има својствен, љошћуно специфичан укус и мирис. [...] Збој разложеној скроба **осећа се** блато слајкаст укус. (breadline.rs)*

– тактилна перцепција

Под љрсћима се осећало скоро нељриметљно задебљање на кожи. (КССЈ)

5.4.2.1. МИРИСАТИ / ИЗГЛЕДАТИ / ВИДЕТИ СЕ

Лексеме **ИЗГЛЕДАТИ** ‘имати какав лик, облик, вањштину’ – *Онако бос, разбарушен, ољрцан, љодеран изљеда врло јадно* (РМС)¹³⁷ и **МИРИСАТИ** ‘издавати, одавати из себе мирис (обично пријатан)’ – *Љија је мирисала божанским мирисом* (РМС), као и руске лексеме *выглядеть* и *пахнуть*, долазе с детерминаторима: **мирисаљћи** (како) *љео, чудесно, љријаљћно, слајко, укусно, лоше; изљедаљћи* (како) *добро, одлично, лоше, љпрекрасно, младо, млађе (сћарије) од својих љодина, нормално, солидно, ужасно, елејанљћно, модерно, скромно,*

пријатан)’ (РМС) и (безл.) ‘одавати собом нешто (мирис, топлоту и др.)’ – *У соби се осећа дим и влаја* (РСЈ).

¹³⁷ У РМС у оквиру чланка *изљедаљћи* дају се и значења 1.б. (безл.) ‘чини се’ – *Љео се здрави са свима, али је, изљеда, мало замишљен; 2. ‘гледати откуда, проматрати’ – Разљовара сам са собом и даље љрећтражује небо, изљеда облаке; 3. ‘пажљиво гледати онамо одакле се ко чему нада, очекује, ишчекује кога, што’.* – *Пуљћници ... као очајници сћоје на ... обали, одакле ... узалуд изљедају скету* (РМС). У значењу 1.б. *изљеда* има функцију уметнуте речи, а семантички садржај који јој се приписује зближава је с руском лексемом *казаться* ‘как будто, по-видимому’ – *Кажет-ся, мы опаздываем* (КС). Узгред, иако ретко, при превођењу реченице *Peter looked happy*, поред глагола *изљедаљћи* (П. је изљедао срећно), употребљавани су и глаголи *деловаљћи* и *чинилљћи се* (П. је деловао срећно / се чинио срећним).

друкчије, смешно, љуџо, свечано (о граду, о соби и сл.), укусно (о храни).¹³⁸ И док је уз лексему *изгледаџи* у датим спојевима детерминатор обавезан, уз лексему *мирисаџи* није.

Дан је био љоџао и бајрем је мирисао. (КССЈ)

[...] *лако је мирисао* и љоџ. (КССЈ)

У сваком кадру је одлично изгледала, сваки косџим или фризура су јој добро сџајали. (КССЈ)

У (Петровић – Дудић 1989) наводи се да лексема *ИЗГЛЕДАТИ* ‘стварати, изазивати својом спољашњошћу одређени утисак’ подразумева живи или неживи граматички субјекат и детерминатор модалног типа: *Девојка је изгледала срећно; Изгледали су као најџиџени сирочиџи; Кућа је изгледала џуробно.*

Кад бих изгледала бар мало, мало друџачије, џомисли она, верујем да би ме џошџедео. (КССЈ)

Кућа је изгледала као врџњакиња вечносџи. (КССЈ)

Ситуације са живим и неживим семантичким објектом описује и глагол *мирисаџи*.

Обучена је била џола сеоски, џола варошки [...]. Сва је мирисала на сељачки мирис, на млеко, на воњ џубреџа и свежину јака, џросџа одела. (КССЈ)

Ја сам, замислиџе, џуџио кад сам имао осамнаесџи џоџина и сав сам мирисао на дуван [...]. (КССЈ)

¹³⁸ Према примерима за глаголе *пахнуть* и *выглядеть* у СССРЯ.

Кућио сам неке ојанке црвене и ручао сам нејде високо у једној белој кући, шћо **је мирисала** сва на зејтин и со. (КССЈ)

У соби, кроз чије **је** прозоре **мирисала** покрисла башића, била је пријатна хладовина. (КССЈ)

У конструкцијама еквивалентним руској *пахнуть* чем глагол *мирисајти* долази у споју с неаниматним именицама (**мирисајти на** колоњску воду, парфем, цвеће, нану, руже, каранфил, цимет, мирођију, бели лук, сено, боровину, рибу, лењак, лек, боју, бензин, јас, пролеће)¹³⁹ и ређе с аниматним.

Било би добро да дејте вежесте за неки шћзв. прелазни објекат нпр. меду. Тој меду, или неку јелену, или неко ћебенце прво мама нека носи уз шћело пар дана како **би мирисало на маму** [...]. (doktor.rs)

У речницима српског језика не издваја се безлични облик глагола *мирисајти*, као што је то случај у руским, али таква употреба је могућа. Издвајање безличне форме подразумевало би и различита морфолошка обележја у односу на лични глагол *мирисајти*.

Из нашеј сћана увек **је мирисало** на цимет, ванилу, увек се месило, џекло, кувало. (politika.rs_2)

У његовој родитељској кући у Сремским Карловцима увек **је мирисало** на ракију и вино [...]. (mojnovisad.com)

Глагол *видети* се овде се разматра као еквивалент глагола *видеться* који има непотпуну парадигму (облици за 3. лице једине и множине презента). Чланак у РСЈ садржи лексему **ВИДЕТИ СЕ** 'бити видљив, указивати се, показивати се' – *Виде му се ребра колико је мршав*. Наведена лексема одго-

¹³⁹ Према примерима за глагол *пахнуть* у СССРЯ.

вара руској **ВИДНЕТЬСЯ** 'быть видным, заметным для зрения' (КС). Дакле, реч је о лексемама руског и српског језика с истим морфолошким обележјима.

*Из зала через растворенные в двух концах боковые двери **виднелся** длинный, как зимняя дорога, накрытый стол в столовой.*

*Из дворане, кроз раскриљена бочна врати, **видео се** у шпр-пезарији постављен сто, дућачак као зимски друм. (Пастернак)*

*Однако и действительный Юрятин, настоящий и невымышленный, **виднелся** в окнах зала.*

*Али и стварни Јурјатин, прави, неизмишљени, **видео се** кроз прозоре дворане. (Пастернак)*

Код глагола *видети се* нема ограничења везаних за синтаксички субјекат, па он може описивати и ситуације са живим, и ситуације са неживим учесницима (семантичким објектом).

*Једна кола јурнуше низа страну. При новом ојсеву **видео се** кочијаш како стојећи у колима зашеже дизине, па и то привиђење пошону у мрак. (КССЈ)*

*У томили избезумљених људи, на пољани, **видео се** мајор Трифун, како млаћара рукама, бије оне који вичу, и како их расшоређује. (КССЈ)*

*Преко балустраде **видео се** аеродром, шакође мртав и сив. (КССЈ)*

Док уз глаголе *изледајти* и *мирисајти* долазе детерминатори којима се одређује семантички објекат, уз глагол *видети се* они одређују квалитет перцепције: ***видети се** добро, лоше, једва, слабо.*

*И лејо **се видео** Чабрин смеј, овога пута није био нем.*
(КССЈ)

*Иако је туста мајла обавила траг, сјоменик Јованчи сија
на улазу у Јајодину и добро **се види** под рефлекторима.*
(facebook.com)

Могући су, наравно, и други начини одређивања квалитета перцепције, начина њене реализације, као и указивања на локализацију.

*Кроз замањена окна **видео се** део широке, слабо осветљене улице која се од хоћелског портала ђела даље увис.* (КССЈ)

*Сунце се негде рађало и све је било најпољено руменилом; кроз честар **се видео** покоји дрен у цветју.* (КССЈ)

*Из ње авлије, **видео се**, доле, Дњепар и дуј ред јабланова и врбака, који је реку праћу.* (КССЈ)

*Са последњеј сираја **видео се** Дунав, а назирани су се и ојољени дорћолски кровови.* (КССЈ)

*Даље, на северу, **видео се** Дунав, а затим варош, сура и тола, и остарели бедми београдске шврђаве, који су се љубили [...].* (КССЈ)

Део значења свих наведених глагола чини перцептор (претпостављени субјекат перцепције, експеријент изван кадра). У датој семантичкој улози је, наравно, живо биће, а тачније човек са својим опажајним способностима.

5.4.2.2. ЗВУЧАТИ / ЧУТИ СЕ

Речнички чланци глагола *звучајти*¹⁴⁰ садрже две лексеме: *ЗВУЧАТИ* ‘давати, производити звук, глас; чути се, одзвањати, одјекивати’ – *Леву је руку ойусїишла, а десна је лежала на инстїрументїу с їрсїишма уїииснуїиш у дирке, из којих није звучао їлас; ЗВУЧАТИ (фїї.)* ‘чинити утисак, изгледати’ – *Разїо-вор звучи јако чудновайїо* (РМС); *ЗВУЧАТИ* ‘производити, одавати звук; одјекивати’; *(фїї.)* ‘изазивати утисак, изгледати’ (РСЈ). Примарна лексема у РМС дефинише се лексемом *ЧУТИ СЕ* ‘допрети, допирати до слуха, разлећи се, разлегати се (о звуку, гласу и сл.); одјекнути, одјекивати, огласити се, оглашавати се (о ономе што производи звук)’ – *Поїлега на ону сїїрану, одакле се чуо шушањ* (РМС); *ЧУТИ СЕ* ‘допрети, допирати до слуха, разлећи се, разлегати се (о звуку, гласу и сл.)’; ‘одјекнути, одјекивати, огласити се, оглашавати се (о ономе што производи звук, нпр. о музичком инструменту, пушци и сл.)’ (РСЈ). Примарне лексеме *звучајти* и *чуїти се* описују ситуације чулне аудитивне перцепције са семантичким објектом као извором звука и добрим делом се подударају с одговарајућим руским глаголским лексемама *звучать* и *слышаться*.

Разлике у употреби ипак постоје јер глаголи *звучајти* и *звучать* нису у свим контекстима међусобно заменљиви, уп. *Первое время она была повсюду, звучали ее шаги, голос* (НКРЯ) и [...] *чули су се њени кораци, їлас*.

Слово «товарищ», за которое еще вчера платились жизнью, звучало сейчас на каждом шагу.

Реч „друї” за коју се још јуче їлаћало живоїом, сада се чула на сваком кораку. (НКРЯ)

Во всех окнах играло пламя светильников, и отовсюду, сливаясь в нестройный хор, звучали славословия.

¹⁴⁰ Преводећи реченицу *Peter sounded happy* на српски језик, сви информатори употребили су глагол *звучајти*: *П. је звучао срећно*.

У свим прозорима поиравали су ламичи свейлики и одасвуд су се, сливајући се у нескладни хор, **чуле** празничне молииве. (НКРЯ)

Звучала по карманному радио «Ленинградская» симфония Шостаковича.

Чула се, са цейної радија, Шостіаковичева Лењинірадска симфонија. (НКРЯ)

Лексема ЗВУЧАТИ (фил.) ‘чинити утисак, изгледати’ (РМС); (фил.) ‘изазивати утисак, изгледати’ (РСЈ), као и одговарајућа руска лексема звучать, подразумева указивање на неко обележје (својство) семантичког објекта. И овде перцептор (експеријент изван кадра) оцењује објекат опажања.

– А почему Павка? Это некрасиво звучит, лучше Павел. Я вас так и буду называть.

– А зашто – Павка? То **не звучи** дейо, боље је Павле. Ја ћу вас тако звати. (НКРЯ)

Лида позвонила мне в час ночи. Ее голос **звучал** встревочно и приглушенно [...].

Лида ми се јавила у један ноћу. Њен приушени лас **звучао је** узрујано [...]. (НКРЯ)

Другим речима, без детерминатора глаголи звучать и звучаии описују ситуацију у којој је синтаксички субјекат представљен само као извор звука. Са детерминатором ови глаголи указују на неко његово обележје, својство које перцептор (експеријент) региструје, нпр.: *голос Ивана звучал сухо* = *голос Ивана был сух / Иванов лас звучао је суво (хладно, безосећајно)* = *Иванов лас био је сув (хладан, безосећајан)*.

Голос Павла звучал все взволнованнее и звонче. (litra.ru)
Павлов глас је звучао све узбуђеније и јаче. (КССЈ)

Григорий не понимал чужой, странно звучащей для его уха речи [...]. (world-art.ru_1)
Григорије није разумевао туђи говор, који је чудно звучао његовом уху [...]. (КССЈ)

Глагол *звучати*, за разлику од руског глагола *звучать*, описује ситуацију у којој семантички објекат може бити живо биће (човек), а тиме и означен аниматном именицом. Због тога су у српском језику могуће реченице типа *X звучи срећно* (*X sounded happy*).

Како ми наједном не звучи иако сигурна у себе као обично. (КССЈ)

Истина, не може се увек са сигурношћу одредити о којој се лексеми ради. Тако се у наредним примерима подразумева компонента 'производити звук', али је истовремено реч и о указивању на обележје семантичког објекта кроз поређење.

Чаша која најчине не може се никад закривити. Не звучи више као кристали. (КССЈ)

Када она куца, стан не само да личи на кокошињац, и звучи као кокошињац. Кљуц-кљуц-кљуц, шест малих намањених кокошака кљуца по шастајући. (КССЈ)

Судећи по примерима из материјала за српски језик, и код глагола *звучати* могло би се издвојити значење 'изражавати што-л. звуцима, карактеризовати се; изражавати се, испољавати се', нпр.: *А најгоре јој би када осећати како у гласу Маркову [...]* у њом његовом вајкању, претићи,

звучи [= испољава се] и *сїрах, сїрах, шїю су їа остїавили самої* (КССЈ).

Казаки подходили к Бунчуку [...] вглядывались при свете фонаря в его большое, угрюмоватое лицо, называли то Бунчуком, то Ильей Митричем, то Илюшей, но во всех голосах одним тоном звучал товарищеский, теплый привет. (world-art.ru_2)

Козаци су їрилазили Бунчуку [...] заїледали се їри свеїлостїи фењера у њеїово круїно, мало їтуробно лице, звали їа час Бунчук, час Илиїа Митїриї, час Иљуша, али у овим їласовима звучао је исїи їон друїарскої їойлої їоздрава. (КССЈ)

У РСЈ не наводе се никаква ограничења везана за морфо-лошка обележја глагола *звучайїи* и *чуїїи се*, иако се оба најчешће употребљавају у трећем лицу јединице и множини.¹⁴¹

5.5. Статус глагола који имају дијатезу с перцептором и структура семантичких парадигми

Након свега наведеног о анализираним руским и српским глаголима који имају дијатезу с перцептором (*диатеза с наблюдателем, диатеза с экспериентом за кадром*) може се закључити да нема јединственог параметра на темељу којег би се могли издвојити њихови основни представници. Разматране лексеме се у оба језика разликују и од чланова прве две групе и међусобно. Од чланова прве две групе оне се разликују по томе што код њих учесник ситуације са семантичком улогом субјекта перцепције нема одговарајућег синтаксичког анктанта. Међутим, субјекат перцепције (перцептор, эксперијент) део је семантичког садржаја глагола којима се описује одређена ситуација и његово присуство у да-

¹⁴¹ У РСЈ под 3.а. наводи се узајамно-повратна лексема 'чути једно друго' – *Не їаламиїиє. Не чуїємо се од буке*; под 3.б. лексема 'чути сам себе' – *Не чуїєм се од буке*.

тој ситуацији се претпоставља или подразумева. При међусобном поређењу издвојених глаголских лексема уочавају се разлике у вези с обележјима учесника описиваних ситуација. Поред тога, реч је често о лексемама с непотпуном морфолошком парадигмом. Овде се, за разлику од основних глагола са значењем перцептивног стања и активности, појављују готово искључиво мотивисане лексеме (изузетак су глаголи *пахнутъ* и *мирисаѿи*): (рус.) *выглядеть* ← *глядеть*; *виднеться* ← *виднеть* ← *видный* ← *видеть*; *сышаться* ← *слышать*; *звучать* ← *звук*); (срп.) *изгледаѿи* ← *гледаѿи*; *видеѿи се* ← *видеѿи*; *чуѿи се* ← *чуѿи*; *звучаѿи* ← *звук*). При томе у улози мотиватора могу бити како глаголи првог, тако и глаголи другог типа (нпр. *выглядеть* ← *глядеть*, *сышаться* ← *слышать*; *изгледаѿи* ← *гледаѿи*, *чуѿи се* ← *чуѿи*). Употреба глагола *звучать* / *звучаѿи* у овде претпостављеном значењу је ограничена. И када би се на ситуацију дијатезе с перцептором гледало у односу на оно што подразумева термин *коѿулаѿивни глаголи*, очито је да се ситуација без синтаксички реализованог субјекта перцепције може описивати и некопулативним глаголима (уп. Он *изгледа добро* и *Цела кућа мирише*). Ни термин *дескриѿивни глаголи* није одговарајући јер подразумева указивање на неко својство објекта, што није случај с глаголима *виднеться* / *видеѿи се*, будући да се њима само констатује постојање објекта у одређеном простору (уз могућу оцену услова у којима се одвија перцепција). Реч је, дакле, о разноврсној групи глагола, нарочито ако се у обзир узму и друге, раније помињане глаголске лексеме и изрази чији семантички садржај претпоставља присуство експеријента изван кадра. Уочене нерегуларности говоре у прилог неуврштавања дијатезе с перцептором у семантичке парадигме основних руских и српских глагола перцепције. Као један од аргумената за овакво стајалиште наводи се и чињеница да се конструкцијама с овим глаголима прототипска ситуација перцепције само осмишљава, концептуализује на други начин (нпр. *Видим кућу* / *Види се кућа* / *Кућа леѿо изгледа* = 'ја видим кућу'; *Осећам мирис руже* / *Ружа леѿо мирише* = 'ја осе-

ћам мирис руже'; *Чујем музику* / *Чује се музика* = 'ја чујем музику'). Међутим, суштина и јесте у томе да језик показује на који начин његови говорници виде свет око себе, на који начин концептуализују стварност. Тачно је да дати руски и српски глаголи чине периферију лексичког система, за разлику од представника прве две класе, али је, без обзира на то, неопходно нагласити да се тиме не умањује важност фигуре перцептора (*фигура наблюдателя*) као важне компоненте значења и корисног инструмента семантичког описа.

Ако се пође од бинарне структуре семантичких парадигми руских и српских глагола перцепције, види се да у оба језика класа активности предњачи по броју глагола издвојених на основу раније помињаних критеријума: чуло вида – *смотреть* / *гледајти*; чуло слуха – *слушать* / *чујти*; чуло додира – *трогать, касаться* / *дирајти*; чуло мириса – *нюхать* / *мирисајти*; чуло укуса – *пробовать* / *пробајти*. Једино глаголи *пробовать* и *пробајти* не испуњавају критеријум по којем чланови парадигми треба да буду примарне лексеме вишезначних глагола. Класа стања показује да се ни бинарни односи у руском и српском језику не остварују лексемама које задовољавају утврђене критеријуме. Њих испуњавају само глаголи за изражавање визуелне и аудитивне перцепције: *видеть* / *видејти*; *слышать* / *чујти*. Код осталих модалитета значење стања ни у руском ни у српском језику није представљено глаголским лексемама које се по задатим критеријумима могу сматрати основним: *осязать* / *осећајти*; *обонять* / *осећајти*; *чувствовать, ощущать* / *осећајти*. Овде је реч о слабијој издиференцираности језичке репрезентације чула додира, мириса и укуса, нарочито у српском језику, будући да у руском ипак постоје, иако стилски маркирани, глаголи за означавање тактилне (*осязать*) и олфакторне (*обонять*) перцепције. Због тога је неопходно да се стилски неутрални глаголи *чувствовать, ощущать* и *осећајти* прецизно дефинишу у односу на чула која означавају, иако то при њиховој употреби не искључује обавезно указивање на вид перцепције у оквиру одговарајућег контекста.

Ако се односи унутар парадигми посматрају као резултат семантичке деривације исходишног значења, представљеног глаголима првог типа (перцептивно стање), јасно је да се у оба језика код чула вида и слуха може говорити само о две класе глагола јер се не ради о правим семантичким дериватима, нити о лексички мотивисаним јединицама (рус. *видеть* – *смотреть*; *слышать* – *слушать* / срп. *видети* – *гледа* – *ити*; *чути* – *слуша* – *ити*). Након укључивања у парадигме стилски неутралних глагола *чувствовати*, *оцуцати* и *осећати* исто се може рећи и за остала чула (рус. *чувствовать*, *оцуцать* – *трогать*, *касаться*; *чувствовать*, *оцуцать* – *пробовать*; *чувствовать*, *оцуцать* – *нюхать* / срп. *осећати* – *ди* – *рати*; *осећати* – *пробати*; *осећати* – *мирисати*).

Дакле, анализа је показала да у руском и српском језику постоје јединице за изражавање свих модалитета перцепције и свих помињаних општих значења, али да се не може говорити о регуларности на нивоу лексичке реализације.

Овом главом делимично је захваћено и питање актантне структуре основних глагола перцепције руског и српског језика. Одговорено је и на питање које ће глаголске лексеме у руском и српском језику, у зависности од типа модалитета, заузети централно место у ситуацији чулне перцепције (X *воспринимает* / *перципира* Y).

Све речено прегледно се приказује у наредној табели, у коју су уврштене и лексеме *чувствовать*, *оцуцати* и *осећати* као стилски неутрални представници за означавање чула додира, мириса и укуса у значењу стања.

Табела 12.

Семантичка парадиџма основних глагола перцепције у руском и српском језику

	СТАЊЕ		АКТИВНОСТ	
ВИД	ВИДЕТЬ	ВИДЕТИ	СМОТРЕТЬ	ГЛЕДАТИ
СЛУХ	СЛЫШАТЬ	ЧУТИ	СЛУШАТЬ	СЛУШАТИ
ДОДИР	чувствовать, ощущать	осећати	ТРОГАТЬ КАСАТЬСЯ	ДИРАТИ
УКУС	чувствовать, ощущать	осећати	ПРОБОВАТЬ	ПРОБАТИ
МИРИС	чувствовать, ощущать	осећати	НЮХАТЬ	МИРИСАТИ

Овом анализом потврђено је да руски и српски глаголи перцепције садрже семантичке елементе захваљујући којима се могу поделити према опозицији *стање* (*сѣиѣивносѣи*) – *акѣивносѣи* (*акѣионалносѣи*, *аѣениѣивносѣи*)¹⁴², на којој се заснивају семантичке класификације предиката. У складу с приступом по којем се разликују исходишне и мотивисане таксономске категорије, у опозицијама типа *видеть* – *смотреть* / *видѣти* – *гледаѣти* исходишну ситуацију описује њен први члан.¹⁴³ Разматрајући положај глагола перцепције на категоријалној оси, Ј. В. Падучева (2004: 204–207) примећује да је он карактеристичан по томе што глаголи активности, који се сматрају прототипским, код ове класе чине семантички мотивисану зону, па су глаголи типа *видеть*, *слышать* исходишни, а глаголи типа *смотреть*, *слушать* секундарни. Без обзира на могуће хијерархијске односе између анализираних јединица, оне и даље представљају основну лексичку

¹⁴² Уместо термина *акѣивносѣи* или *аѣениѣивносѣи* Т. С. Булигина (Булыгина 1982: 68) предлаже термин *конѣролисаносѣи* (*контролируетѣ*).

¹⁴³ Л. М. Васиљев (Васиљев 1981: 182) говори о суплетивном карактеру лексичко-семантичке опозиције.

реализацију одговарајућег општег значења (стања или активности).

Добијени резултати чине основ за даљу анализу у правцу утврђивања видских корелата издвојених руских и српских глагола, проналажења њиховог места у постојећој парадигми, као и одређивања њиховог категоријалног статуса. Управо је посматрање издвојених глагола из угла припадности таксономским категоријама путоказ за утврђивање парадигматске позиције њихових видских корелата. При томе је потребно имати у виду да припадност глагола одређеној таксономској категорији, као и способност глагола да гради или не гради видски пар произилази из његовог семантичког садржаја. И информацију о типу семантичког односа унутар видског пара пружа припадност глагола одређеној категорији. У различитим семантичким типовима видских парова усмереност мотивисаности је различита, па таксономски исходишним (мотивним) могу бити и свршени и несвршени вид. Тако је код стања и код активности исходишни глагол несвршеног вида, а његов корелат свршеног вида (уколико глагол образује видски пар) је семантички мотивисан (Падучева 1996: 103, 105–106).

О способности издвојених руских и српских глагола перцепције да граде видски пар, а тиме и одређене семантичке односе унутар њега, биће речи другом приликом.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Ова проблематика разматра се у раду *Лексичко значење глагола перцепције и категорија вида (на материјалу руској и српској језика)*. Особеност руских и српских глагола перцепције је у томе што они видску опозицију *покушај – успех* као смисаону остварују са својим парадигматским корелатима, нпр. *смотрел и видел / лежао је и видео*. У раду се на аспекатска обележја базичних глагола визуелне и аудитивне перцепције гледа кроз повезаност њиховог семантичког садржаја и граматичког значења (Поповић 2017: 195–207).

6. Семантичка обележја чланова парадигми руских и српских глагола перцепције

6.1. Актантна структура основних глагола перцепције у руском и српском језику

Ситуацију коју подразумева чулна перцепција, као основно перцептивно значење, најбоље описује семантички садржај глагола *воспринимать* / *перципирати*.¹⁴⁵ Одређивање исходишне ситуације перцепције (у односу на коју се дефинишу ситуације сваког од модалитета) може се схватити и као издвајање хиперонима који обухвата све видове перцепције. Чињеница да семантички садржај глагола *воспринимать* / *перципирати* подразумева два обавезна учесника (семантичка актанта) од којих је први субјекат, а други објекат перцепције, омогућује да се дата ситуација прикаже на следећи начин: *X воспринимает / йерципира Y* или *A1 воспринимает / йерципира A2*. Тако је претходном анализом (издвајањем чланова семантичких парадигми) одговорено на питање које ће глагол-

¹⁴⁵ Већ су помињани опречни погледи на статус *воспринимать* као семантичког примитива. У овом истраживању се при дефинисању чланова основне парадигме тежи минимализацији, али циљ није њихово одређивање искључиво семантичким примитивима, а проблематика семантичких примитива и није предмет овог истраживања. Овде се *воспринимать* издваја као предикат основне ситуације перцепције, а то место му се давањем статуса семантичког примитива (Апресјан 1995б, 1995в) само потврђује. У прилог реченом иде и чињеница да се у руској литератури у својству предиката основне ситуације перцепције најчешће наводи управо глагол *воспринимать* (Васиљев 1981; Урысон 1998; Борейко 2006). При анализи реченица које означавају ситуације аудитивне и визуелне перцепције у руском језику М. Б. Примова (1983: 1) креће од сличности датих ситуација, те примећује да обе подразумевају обавезно присуство онога ко перципира, онога што се перципира и процеса перцепције који их повезује.

ске лексеме у руском и српском језику (у зависности од вида перцепције) заузети централно место предиката (*воспринимать / њерцијирати*). Будући да је сваки вид перцепције (под-систем) представљен двома лексемама (нпр. *видеть – смотреть / видети – гледати*), за њихово дефинисање важно је која од њих описује исходишну ситуацију унутар сваког од модалитета. Дакле, утврђивање основне ситуације перцепције први је корак у дефинисању главних представника система, будући да њихово дефинисање подразумева издвајање елемената по којима се они разликују у односу на исходишну ситуацију и међусобно.

Сама чињеница да се ситуације визуелне, аудитивне, тактилне, густативне и олфакторне перцепције издвајају у односу на канале перцепције, тј. чулне органе говори о важности датих органа за дефинисање перцептивне лексике. Међутим, у консултованим дескриптивним речницима руског и српског језика дефиниције овде анализираних глагола селективно указују на орган којим се процес перцепције реализује. У случају када се на њега указује, реч је о чулу вида у оба језика (нпр. ‘замечать глазами’ / ‘запажати очима’; ‘иметь глаза направленными на кого-, что-л.’ / ‘имати очи управљене на некога или на нешто’; ‘управљати очи у неком правцу’) и о чулу мириса у руском језику (‘вдыхать через нос’). Преглед дефиниција који следи није ограничен само на глаголске лексеме издвојене као основне.

<i>ВИДЕТЬ</i>	‘воспринимать зрением, наблюдать, замечать глазами’ (БАС)
	‘воспринимать зрением’ (МАС)
<i>ВИДЕТИ</i>	‘имати способност вида; запазити, запажати очима’ (РМС)
	‘имати способност вида, примити, примати светлосне утиске, опазити, опажати чулом вида; запазити, запажати очима, (у)гледати, посматрати’ (РСЈ)

<i>СМОТРЕТЬ</i>	'направлять, устремлять взгляд на кого-, что-либо или куда-либо' (БАС) 'устремлять, направлять взгляд куда-л., иметь глаза направленными на кого-, что-л., глядеть' (МАС)
<i>ГЛЕДАТИ</i>	'имати поглед, очи управљене на некога или на нешто, посматрати' (РМС) 'управљати поглед (очи) у неком правцу; обухватати погледом, посматрати' (РСЈ)
<i>СЛЫШАТЬ</i>	'воспринимать слухом какие-либо звуки' (БАС) 'различать, воспринимать слухом (издаваемые, производимые кем-, чем-л. звуки)' (МАС)
<i>ЧУТИ</i>	'опазити, опажати слухом, примити, примати звукове чулом слуха' (РМС) 'опазити, опажати слухом, примити, примати, перципирати звукове чулом слуха' (РСЈ)
<i>СЛУШАТЬ</i>	'воспринимать слухом какие-либо звуки; обращаться, направлять слух на какие-либо звуки, чтобы услышать' (БАС) 'обращать, направлять слух на какие-л. звуки, чтобы услышать' (МАС)
<i>СЛУШАТИ</i>	'примати слухом што, пратити слухом нечији говор, излагање' (РМС) 'примати чулом слуха неке звуке (гласове, музику итд.)' (РСЈ)
<i>ОБОНЯТЬ</i>	'воспринимать обонянием, ощущать запах, запахи; нюхать' (БАС) 'ощущать запах чего-л., воспринимать обонянием' (МАС)

<i>НЮХАТЬ</i>	‘обонять, вдыхать через нос (для распознавания запаха)’ (БАС) ‘вдыхать через нос какой-л. запах, обонять’ (МАС)
<i>МИРИСАТИ</i>	‘чулом мириса примати, осећати мирис, удисати’ (РМС) ‘удисати ваздух да би се осетио мирис нечега (некога)’ (РСЈ)
<i>ПРОБОВАТЬ</i>	‘отведывать, брать на пробу; пить или есть что-либо; пробовать на вкус’ (БАС) ‘есть или пить для пробы’ (МАС)
<i>ПРОБАТИ</i>	‘(по)јести, (по)пити мало чега ради проверавања каквоће, окусити, (о)кушати’ (РМС) ‘подвргнути, подвргавати испитивању ради оцене, провере каквоће својстава употребљивости чега, проверити, утврдити: ~ вино’ (РСЈ)
<i>ОСЯЗАТЬ</i>	‘воспринимать на ощупь, органами осязания’ (БАС) ‘воспринимать путем осязания’ (МАС)
<i>ТРОГАТЬ</i>	‘прикасаться к кому-, чему-либо, слегка надавливать на что-либо; дотрагиваться’ (БАС) ‘прикасаться к кому-чему-л., дотрагиваться’ (МАС)
<i>КАСАТЬСЯ</i>	‘дотрагиваться до кого-, чего-либо, прикасаться к кому-, чему либо’ (БАС), (МАС)
<i>ДИРАТИ</i>	‘додиривати, тицати што, дотицати се чега’ (РМС) ‘додиривати, дотицати прстима или неким предметом (некога, нешто); узимати у руке (нешто)’ (РСЈ)

<i>ЩУПАТЬ</i>	‘прикасањся, трогать (рукой, пальцами) с целью осмотра, исследования’ (БАС)
<i>ПИПАТИ</i>	‘трогать рукой, пальцами и т. п.’ (МАС) ‘додиривати што, дотицати се чега ради упознавања, испитивања, истраживања и др.’ (РМС) ‘додиривати, дотицати, хватати прстима, пипцима; на тај начин истраживати, испитивати (тврдоћу, облик и сл.)’ (РСЈ)
<i>ОЩУПЫВАТЬ</i>	‘щупать со всех сторон (с целью исследовать, осмотреть)’ (БАС)
<i>(ощупать)</i>	‘пощупать, потрогать рукой со всех сторон’ (МАС)
<i>ОПИПАВАТИ</i>	‘сазнати чулом пипања, додиром, пипањем испитати, утврдити (присуство, стање чега)’ (РМС) ‘пипањем, додиром, испитати, утврдити, препознати (стање, изглед, облик, квалитет и др. нечега)’ (РСЈ)
<i>ЧУВСТВОВАТЬ</i>	‘воспринимать органами чувств, ощущать’ (БАС), (МАС)
<i>ОЩУЩАТЬ</i>	‘воспринимать органами чувств; чувствовать’ (БАС)
<i>ОСЕЋАТИ</i>	‘добити утисак преко чула, примити у свест (додиром, слухом и сл.)’ (РМС)
<i>(осећати)</i>	‘примити утиске чулима (додира, мириса, слуха и др.)’ (РСЈ)

Као што се види из датих дефиниција, и називима чула може се указивати на орган у којем је оно (чуло) локализовано: слух (‘воспринимать слухом’, ‘направлять слух’ / ‘примати слухом’, ‘примати чулом слуха’, ‘опажати слухом’), укус (‘пробовать на вкус’), мирис (‘чулом мириса примати’), додир (‘сазнати чулом додира’). Другим речима, и непомињање самих органа у дефиницијама подразумева њихово учешће у

процесу перцепције. Речничке дефиниције могу истовремено указивати и на чуло и на орган његове локализације: вид у руском и српском језику (‘восприимать зрением, наблюдать, замечать глазами’ / ‘имати способност вида, запажати очима’, ‘опажати чулом вида; запажати очима’).

Анализирајући дефиниције глагола *видеть*, *слышать* и *обонять*, према којима *видеть* значи ‘восприимать зрением’, *слышать* ‘восприимать слухом’, а *обонять* ‘восприимать обонянием’, Ј. В. Урисон (УРЫСОН 1998: 4–6) поставља питање шта су вид („зрение”), слух („слух”) и мирис („обоняние”), те примећује да, иако се вид, слух и мирис тумаче као ‘способност’ (‘способность видеть’, ‘способность слышать’, ‘способность обонять’), дате речи у неким контекстима наступају и као ознака нечег што је слично органу перцепције, тј. предметно (нпр. *Напряженным слухом ловил каждый шорох; Это сочетание звуков странно поразило мой слух; До его слуха доносились звуки вальса*).¹⁴⁶ Из тога следи да је спојеве *восприимать зрением* и *восприимать обонянием* могуће природно интерпретирати само у случају прихватања тврдње да вид и мирис могу означавати нешто у виду органа. Ауторка поставља и питање да ли је овде реч о полисемији, те предлаже да се на лексеме *вид* (зрение) и *слух* (слух) гледа као на комбинацију значења ‘способност’ и ‘орган’, премда се степен изражености представе о органу разликује од лексеме до лексеме. Истовремено је за ауторку очигледно да *слух* ≠ ‘уши’, *вид* ≠ ‘очи’, а *мирис* ≠ ‘нос’ јер су уши, очи и нос реални органи; могуће их је дирати, подвргавати физичким радњама (нпр. *заткнуть уши, зажмурить (закрыть, открыть) глаза, зажать нос*). Иако имају функције органа, наставља ауторка, слух, вид и мирис су неви-

¹⁴⁶ Више о томе и о ономе што следи в. у (УРЫСОН 1995: 11–14). Може се рећи да и Л. М. Василјев (ВАСИЛЈЕВ 1981: 67), наводећи да глаголи визуелне, аудитивне, тактилне и олфакторне перцепције садрже у својој семантици конкретно указивање на оруђе перцепције (*конкретные орудийные семы*), изједначава способност перцепције и чулне органе: *видеть* ‘восприимать зрением’, *слышать* ‘восприимать слухом’, *обонять* ‘восприимать обонянием’, *осязать* ‘восприимать осязанием’.

дљиви, нематеријални, а њихова локализација прилично је неодређена (негде унутар реалних чулних органа – у дубини ушију, унутар очију, унутар носа). Човек може имати очи и бити слеп, имати уши и бити глув, имати нос и не осећати мирисе јер су то просто делови људског тела, а стварни чулни органи су, иако повезани с телесним органима, невидљиви и нематеријални.

С научне тачке гледишта чулни органи и процеси који се у њима одвијају чине неразводну целину.¹⁴⁷ Међутим, полазећи од горе датих дефиниција, чула вида, слуха и мириса, тј. способности одговарајућих чулних органа (*зрение* / *вид*, *слух* / *слух*, *обоняние* / *мирис*) заиста се могу прихватити као „нешто попут органа”. Реч је о томе да чуло подразумева орган у којем је оно локализовано, што потврђују и дефиниције које следе.

<i>зрение</i>	‘одно из пяти чувств, органом которого являются глаза’ (БАС)
	‘одно из пяти внешних чувств, органом которого является глаз; способность видеть’ (МАС)
<i>вид</i>	‘примање светлосних утисака, способност опажања очима’ (РМС)
	‘примање светлосних утисака у оку и опажај изазван тим надражајем, виђење; способност, моћ примања светлосних утисака’ (РСЈ)
<i>слух</i>	‘одно из пяти внешних чувств, дающее возможность воспринимать звуки при помощи специального органа – уха’ (БАС)

¹⁴⁷ Јасно је да се лексикографске дефиниције могу разликовати од научних, јер су усмерене на просечног корисника речника и просечног говорника који не мора владати научним знањима. Она нису увек релевантна за свакодневну комуникацију, а аутори речника ослањају се на језичку интуицију и у дефиницијама има много подразумевања и пресупозиција.

	‘одно из пяти внешних чувств, дающее возможность воспринимать звуки, способность слышать’ (МАС)
слух	‘чуло помоћу којег се примају звучни утисци’ (РМС) ‘способность примања звучних утисака’ (РСЈ)
обоняние	‘одно из пяти внешних чувств, которым воспринимаются и различаются запахи’ (БАС) ‘способность к восприятию и различению запахов’ (МАС)
њух	‘чуло мириса’ (РМС) ‘способность примања мирисних надражаја; чуло мириса’ (РСЈ)

И заиста наведене лексеме у одређеним контекстима могу наступати као сами органи перцепције, нпр.

*Лежа на топчане [...], я следила за трепетом упрямого огня, не отводя глаз, внедряясь **зрением** в оранжевую сердцевину тонкого лезвия, и последнее, что видела с подушки, засыпая, – порхающий в черном окне огненный мотылек.* (НКРЯ)

*Пићање које се постојавља јесте следеће: како је компоновао онда када је постојано олувео када више није био у стању да своје композиције прати **слухом**?* (КССЈ)

Иако сматра врло логичним фрагмент руске језичке слике света који дозвољава постојање „нематеријалних органа”, Ј. В. Урисон (Урысон 1998: 6) примећује да га језик није потпуно разрадио. На пример, представа о неким невидљивим органима перцепције код мириса („обоняние”) је само наговештена. Даље, иако додир („осязание”) и укус („вкус”) означавају пре свега способност, и код њих се примећује нека веома слаба представа о органу, нпр. *Осязание участвует в вос-*

приятни организмом величини, форми и характера поверхности предметов внешнего мира. Међутим, додаје ауторка, веома је чудно *воспринимать осязанием* и неприхватљиво *воспринимать вкусом*, док је потпуно нормално *воспринимать слухом*, *воспринимать зрением*, па чак и *воспринимать обонянием*. Тако са становишта руског језика човек осећа укус и додир („ощущает вкус и осязает”) само деловима тела и никаквих „невидљивих органа” за чуло додир и укуса код њега нема.

У српском језику, судећи по речничким дефиницијама, перципирати се може само слухом: *ЧУТИ* ‘опазити, опажати слухом’, *СЛУШАТИ* ‘примати слухом’. Зато је могуће перципирати чулима вида, мириса и додир (опипа): *ВИДЕТИ* ‘опажати чулом вида’, *МИРИСАТИ* ‘чулом мириса примати’, *ОПИПАВАТИ* ‘сазнати чулом пипања’. Истовремено, према дефиницији лексеме за означавање опште перцепције, могуће је опажати додиром и слухом: *ОСЕТИТИ* ‘добити утисак преко чула, примити у свест (додиром, слухом и сл.)’.

Разлика између чула вида, слуха и мириса, с једне стране, и чула укуса и додир, с друге стране, одражава се и у њиховим дефиницијама у оба језика. У руском језику *вкус* и *осязание* одређују се првенствено као ‘ощущения’, ређе као ‘способности’. Способност се не веже ни за *вкус* у српском језику, док речнички чланци за *додир* не садрже никакву информацију о томе да је реч о једном од чула.

<i>вкус</i>	‘ощущение, возникающее при раздражении слизистой оболочки языка какими-либо веществами; качество, свойство пищи, ощущаемое при еде’ (БАС)
	‘ощущение, возникающее в результате раздражения слизистой оболочки языка различными веществами; способность к восприятию подобного ощущения – одно из пяти внешних чувств’ (МАС)

укус	‘чуло смештено у слузокожи усне дупље, највише језика, којим се примају утисци слатког, горког, сланог, киселог и сл. састава материје’ (РМС) ‘чуло смештено у слузокожи усне дупље, највише језика, којим се примају утисци слатког, горког, сланог и сл.’ (РСЈ)
осязание	‘восприятие ощущений, получаемых при прикосновении различных твердых или жидких тел к коже и слизистым оболочкам’ (БАС) ‘ощущение, возникающее при соприкосновении кожи с чем-л., одно из пяти внешних чувств’ (МАС)
додир	‘дотицање, додиривање’ (РМС) ‘непосредни контакт руке или неког другог дела тела, односно предмета с неким телом (или делом тела), предметом, дотицај, додиривање’ (РСЈ) ¹⁴⁸

Чињеница да је у руском језику могуће *воспринимать* слухом, *воспринимать* зрением, *воспринимать* обонянием, па чак и *воспринимать* осязанием, а није могуће *воспринимать* вкусом, доводи у питање или употребу *воспринимать* при тумачењу основних глаголских лексема за означавање ситуација перцепције или комбинацију *воспринимать* + назив чула. Исто се може рећи и за српски језик, имајући у виду разноврсност дефиниција: *оїажаїти* / *їримайти* слухом, *їримайти* *додиром*, *їримайти* / *їерциїираїти* чулом слуха, *їримайти* / *оїажаїти* чулом вида, *їримайти* чулом мириса, *додира*.

Ако се погледају раније дате дефиниције глагола за изражавање различитих видова чулне перцепције, може се приметити да се у руском језику помоћу *воспринимать* дефини-

¹⁴⁸ У РМС се у чланку *оїий* као секундарна лексема наводи ‘чуло пипања’, док се у РСЈ даје само једна лексема ‘чуло пипања; додир, пипање’.

шу глаголске лексеме за означавање чула вида (*ВИДЕТЬ* ‘воспринимать зрением’), слуха (*СЛЫШАТЬ* ‘воспринимать слухом’; *СЛУШАТЬ* ‘воспринимать слухом’), мириса (*ОБОНЯТЬ* ‘воспринимать обонянием’) и додира (*ОСЯЗАТЬ* ‘воспринимать на ощупь, органами осязания’), као и лексеме са значењем опште перцепције. У српском језику се при дефинисању перцептивних глаголских лексема само у једном случају (*ЧУТИ* ‘перципирати чулом слуха’) употребљава *йерциийраићи*, док остале дефиниције садрже српске кореспонденте *йримайћи*, *ойазийћи*, *ойажайћи*, *зайазийћи*, *зайажайћи*: чуло вида (*ВИДЕТИ* ‘запазити, запажати очима’, ‘примити, примати светлосне утиске’), чуло слуха (*ЧУТИ* ‘опазити, опажати слухом’, ‘примити, примати чулом слуха’; *СЛУШАТИ* ‘примати слухом’), чуло мириса (*МИРИСАТИ* ‘примати чулом мириса’). Поред тога, као што је већ поменуто, наведене лексеме српског језика готово да се и не дефинишу спојевима типа *йерциийраићи*, тј. *йримайћи*, *ойажайћи*, *зайажайћи* + *видом*, *слухом*, *мирисом*. Таква комбинација је, према речницима српског језика, могућа само код чула слуха: ‘опажати слухом’, ‘примати слухом’.

Очигледно је, међутим, да се глаголи којима се означавају различити модалитети издвајају у односу на исходишну ситуацију и међусобно разграничавају првенствено према органу перцепције. То проширује полазну ситуацију још једним њеним учесником (субјекат перцепције, објекат перцепције, орган у којем је локализовано чуло): X (A1) *воспринимает* / *йерциийра* Y (A2) (Z-ом / A3).

И док је за све видове перцепције орган којим се она реализује очигледан – очи → вид, уши → слух, нос → мирис, језик → укус, код чула додира нема такве очигледности. Као што је већ помињано, са становишта физиологије орган у којем се налази чуло додира је кожа. У језичкој слици света додир се најчешће веже за руке (прсте). Оне се обично издвајају као оруђе када се има у виду активна перцепција: ‘трогати рукой, пальцами’; ‘додиривати, дотицати прстима; узимати у руке’. Ситуација се још више компликује при покушају да се

издвоји орган који је одговоран за резултат додира (осећај додира). Ако се нешто дотиче рукама или другим деловима тела импулсе прима кожа, али то није изражено ни у руском ни у српском језику.¹⁴⁹ Ово ипак не значи да се при дефинисању глаголских лексема за означавање ситуација тактилно перцепције кожа не може указати као место локализације чула додира.¹⁵⁰

Чуло додира, заједно са чулом вида, издваја се у оба језика и у односу на објекат перцепције, тј. у односу на аспект предмета који се перципира, а тачније на његову језичку реализацију. Док се чује звук, осете мирис и укус, нема једне речи за оно што се види очима и осети при додиру.¹⁵¹ Дакле, и у руском и у српском језику постоје речи за наведене аспекти

¹⁴⁹ Да у руском језику нема специјалног израза за део тела којим се осећа додир (иако се зна да су то јагодице прстију и можда длан, а тачније кожа тих делова руке), примећује и Ј. В. Урисон (Урысон 1998: 4). На непостојање (за разлику од осталих видова перцепције – очи, уши, нос, језик) простог израза за део тела којим се реализује чуло додира указује и Т. С. Борејко (Борейко 2006: 9–10).

¹⁵⁰ Иако појам *перципирати* (*воспринимать*) не сматра семантичким примитивом, А. Вежбицка (Вежбицка 1986: 338) се придружује мишљењу да у односу на описивање глагола перцепције помоћу датог појма и назива вида перцепције (нпр. *видеть* ‘воспринимать зрением’), више обећава анализа која садржи указивање на одговарајуће делове тела: *видеть* – ‘воспринимать глазами’, *слышать* – ‘воспринимать ушами’, *обонять* – ‘воспринимать носом’, *ощущать на вкус* – ‘воспринимать языком’, *осзать* – ‘воспринимать телом’.

¹⁵¹ У вези с објектом перцепције А. Вежбицка (Вежбицка 1986: 347–349, 353) разматра и разграничење измеђи виђења („видение”) материјалних објеката и виђења визуелних представа, као што су боје. Тако у реченици *Я видел вашу жену* говорно лице не покушава да каже шта његове очи њему говоре, док у реченици *Я видел нечто красное* покушава управо то (да саопшти шта се десило у његовим очима). Ауторка предлаже тумачења реченица датог типа помоћу базичних појмова и закључује да је појам виђења заснован на представи адресата јер претпоставља опис визуелних утисака, а не само помињање видљивих природних објеката. Према томе, виђење се донекле разликује од других видова перцепције, а тумачења дата уз реченице типа *I (can) see a dog* ‘Ја вижу собаку’ и *I (can) hear a dog* ‘Ја слышу собаку’ треба да укажу на то да с интуитивне тачке гледишта ми чујемо звукове, а не објекте, док, с друге стране, ми видимо објекте, а не само боје.

те: *звук / звук, запах / мирис, вкус / укус*.¹⁵² На исто указује и Ј. В. Урисон (Урысон 1998: 6), говорећи о лакуни у моделу перцепције везаној за чуло додир. Ауторка примећује да човек опажа само једно својство неког објекта када осећа мирис и укус или додирује одређени објекат. У руском језику се у прва два случаја то означава изразима *запах* и *вкус*, док нема једног израза за аспект предмета који се опажа на додир. Код чула слуха у руском језику компоненту ситуације перцепције представља *звук*. Видом човек перципира предмет или ситуацију у свој пуноћи и, иако нема једног израза за означавање онога што се опажа видом, овде није реч о лакуни у систему већ о томе да ми видимо сав свет, а не неке његове аспекте или компоненте, закључује ауторка.¹⁵³ Инваријанту ситуације тактилне перцепције Т. С. Борејко (Борейко 2006: 9–10) приказује на следећи начин: *Х воспринимает Y (Z-ом)*. При томе је субјекат перцепције (Х) живо биће, објекат перцепције (Y) све што се може осетити додиром („все, что можно осязать”), а орган тактилне перцепције (Z) сва површина коже при пасивној перцепцији и руке при активној. Објекте тактилне перцепције ауторка класификује на следећи начин: човек и делови људског тела, природни објекти, објекти из свакодневног живота, објекти повезани с професионалном делат-

¹⁵² Објекатску позицију у конструкцијама с глаголима аудитивне перцепције најчешће заузимају називи звукова или њихових извора, а то значи и звукови говора (Васильев 1981: 66). Нормалан објекат радње глагола *слушати* у значењу ‘примати чулом слуха (чулне утиске)’ је „нешто што је по себи звук (*слушам музику, слушам трмљавину, слушам завијање ветра* и сл.) или нешто што је извор одређеног звучног ефекта тако да га поистовећујемо у извесном смислу са тим одређеним звучним ефектом (*слушам славују, слушам ветар, слушам виолину* и сл.)”, а будући да човек може производити разне звукове, ни с једним од њих га не можемо поистовећивати (Ivić 2008: 194).

¹⁵³ Ситуацију перцепције у којој место предиката заузимају глаголи стања Ј. В. Урисон (Урысон 1998: 4, 7) представља на начин који следи. Глаголи *видеть, слышать, обонять* подразумевају видљиве и невидљиве органе (*глаза, зрение; уши, слух; нос, обоняние* (оказ.)); глагол *осязать* (вкус) подразумева само видљиви орган (*язык*), а за *осязать* нема органа. Објекат перцепције: *видеть* – стварност која нас окружује; *слышать* – *звук; обонять* – *запах; осязать* (вкус) – *вкус; осязать* – *ø*.

ношћу човека.¹⁵⁴ С друге стране, Г. И. Кустова (2004: 173) сматра да глаголи перцепције (визуелне и аудитивне) не могу да црпе семантички материјал из својстава прототипских учесника јер никакви учесници нису прототипски: објекат перцепције може бити све што се може перципирати – не само предмети, већ и ситуације. Као објекте перцепције А. Л. Ломоносова (2004а: 4) наводи предмете, лица и догађаје, док је субјекат перцепције биће са свим физичким, психичким и социјалним својствима која оно поседује.¹⁵⁵

Међутим, и даље остаје питање тумачења издвојених перцептивних глаголских лексема. Ако се у дефинисање глагола (предиката) перцепције пође од исходишне ситуације Х (А1) *воспринимает* / *перципира* Y (А2) Z-ом (А3) мора се узети у обзир да се лексички систем којем они припадају заснива на паровима типа *видеть* – *смотреть* / *видеџи* – *лџегатеџи*. Ако *видеть* / *видеџи* означава ситуацију ‘воспринимать глазами’ / ‘перципирати очима’, а *смотреть* / *лџегатеџи* такође подразумева ‘воспринимать глазами’ / ‘перципирати очима’, остаје питање разлике између *видеть* / *видеџи* и *смотреть* / *лџегатеџи*, уп. нпр. речничке дефиниције СЛУШАТИ ‘примати слухом што, пратити слухом нечији говор, излагање’ (РМС); СЛУШАТИ ‘примати чулом слуха неке звуке (гласове, музику итд.)’ (РСЈ) и ЧУТИ ‘опазити, опажати слухом, примити, примати звукове чулом слуха’ (РМС); ЧУТИ ‘опазити, опажати слухом, примити, примати, перципирати звукове чулом слуха’ (РСЈ). Дакле, присуство органа у којем се одређено чуло локализује подразумева се код оба члана пара, што зна-

¹⁵⁴ У вези са ситуацијом тактилне перцепције Т. С. Борејко (Борейко 2006: 8) наводи да се обележја мноштва објеката могу перципирати помоћу рецептора у кожи, те да су човекова сазнања о објектима (њиховом облику, квалитету, површини, температурним карактеристикама, конзистенцији) резултат различитих активности с предметима стварности.

¹⁵⁵ Указујући на то да семантичка представа неких глагола претпоставља присуство обавезно живих учесника радњи или стања означених датим глаголима, Ч. Филмор (Филлмор 1981а (Fillmor 1968): 415) као пример наводи однос између глагола *чуџи* и *слушатеџи* и имена (за вршиоца радње) са обавезним значењем живог, који је једнак у оба случаја.

чи да глаголи типа *гледајти* у семантичком садржају морају имати елемент који их разликује од глагола типа *видети*. Овде долази до изражаја чињеница да су ситуације које описују глаголи са значењем стања (нпр. *видеть* / *видети*, *слышать* / *чути*) примарне у односу на ситуације изражене глаголима типа *смотреть* / *гледајти*, *слушать* / *слушајти*. Оно што их међусобно разликује у зависности је од вида перцепције. Ако се обрати пажња на речничке дефиниције, може се приметити да се у њима код глагола типа *смотреть* указује на циљ или на активност онога ко перципира, повезану с чулним органом, нпр. 'обонять, вдыхать через нос (для распознавания запаха)', 'воспринимать слухом какие-либо звуки; обращать, направлять слух на какие-либо звуки, чтобы услышать', 'обращать, направлять слух на какие-л. звуки, чтобы услышать'; '(по)есть, (по)пить мало чего ради проверки каквoгo, окусить, (о)кушати', 'подвргнути, подвргавати испитивању ради оцeнe, провере каквoгo својстава употребљивости чeгa, проверить, утврдити'. Руске перцептивне глаголе са значењем активности Ј. В. Урисон (Урысон 1998: 6–8) дефинише на следећи начин: *нюхать* X = 'вдыхать через нос воздух, обычно находящийся рядом с X-ом, для того чтобы воспринимать запах X-а'; *пробовать* X = 'делать так, чтобы небольшое количество X-а и язык касались друг друга, для того чтобы воспринимать вкус X-а'. И док дати глаголи описују конкретне радње ('вдыхать воздух через нос', 'делать так, чтобы небольшое количество вещества и язык касались друг друга'), *слушать* не указује ни на шта слично, па у складу с тим у руском језику (а и у српском, нап. Д. П.) нема посебне речи за означавање радње којој субјекат подвргава свој слух када слуша. Будући да ситуација коју описује глагол *слушать* (код човека) не претпоставља никакве спољашње манифестације, ауторка закључује да је *слушать* нај-апстрактнији од свих разматраних глагола (*слушать* X = 'держать слух в таком состоянии, чтобы слышать X'). Док према Ј. Д. Аפרесјану (Апресян 1995б: 103) *смотреть* значи 'направлять взгляд на что-л., чтобы увидеть' (у српском јези-

ку *гледати* ‘имати поглед, очи управљене на некога или на нешто’; ‘управљати поглед у неком правцу’, нап. Д. П.), Ј. В. Урисон (Урысон 1998: 8, 19) сматра погрешним дефинисање *смотре́ть* помоћу компоненте ‘направлять взгляд’, јер глагол *направлять* ограничава перцепцију на неки тренутак или на одређену тачку, а *смотре́ть* описује ситуацију која траје и зато је нормално *долго смотре́ть* и немогуће **долго направлять взгляд*. Ауторка додаје и да *смотре́ть на X* не претпоставља да је субјекат специјално усмерио поглед на X; он је могао случајно приметити нешто што му је привукло пажњу и задржати поглед на објекту. Међутим, ни тумачење *смотре́ть на X* = ‘држати взгляд направленным на X, для того, чтобы видеть X’ ауторка не сматра исправним. Будући да *взгляд* ≠ *глаза*, те да очи као стварни орган представљају једноставнији смисао, предлаже се следећа дефиниција: *смотре́ть на X* = ‘држати глаза направленными на X, для того, чтобы видеть X’. Стога ауторка глагол *смотре́ть* дефинише (према властитој терминологији) помоћу материјалног органа (‘држати глаза’), а глагол *слуша́ть* помоћу невидљивог (‘држати слух’).¹⁵⁶

Ако су издвојени перцептивни глаголи део лексичког система који се заснива на одређеним односима, дефинисање чланова датог система треба да прати те односе, а у речничким дефиницијама се у вези с тим могу приметити недоследности. Зато се овде, узимајући у обзир све претходно речено, даје предлог дефиниција основних глагола перцепције у руском и српском језику.

¹⁵⁶ Наведено ауторка овако образлаже: за визуелну перцепцију у руском језику постоји обични, материјални орган (*глаза*), невидљиви, нематеријални орган (*зрение*) и посебни, нематеријални инструмент (*взгляд*), док за аудитивну перцепцију постоји само материјални орган (*уши*) и невидљиви орган (*слух*), па је представа о нематеријалном органу код вида слабије развијена него код слуха.

6.1.1. Предлог речничких дефиниција основних глаголских лексема за означавање ситуација перцепције у руском и српском језику

Предложене дефиниције заснивају се на уоченим обележјима учесника ситуација које описују основне перцептивне глаголске лексеме у руском и српском језику. При тумачењу датих лексема полази се од примарне ситуације чулне перцепције која подразумева субјекат и објекат опажања, а узима се у обзир и орган путем којег се реализује процес перцепције. Другим речима, на основу досадашње анализе може се закључити да ситуације перцепције, тј. глаголи којима се оне описују, подразумевају два обавезна учесника – субјекат и објекат перцепције. У складу с тим, тумачење сваког од пет модалитета треба да садржи указивање на орган у којем се дати модалитет локализује.

Будући да је реч о лексемама којима се означавају обележја живих бића, у улози субјекта су само жива бића, а ту се првенствено мисли на човека јер се ради о људској представи о опажању која се одражава у језичком сазнању и у језичком систему. Изузетак чине глаголи за означавање тактилне перцепције (*касаться* у руском језику и *дирати* у српском), будући да код њих субјекат не мора бити само живо биће. Међутим, у ситуацији када није реч о живом бићу као субјекту, не може се говорити ни о процесу перцепције, па се овде имају у виду само ситуације са живим субјектом. Специфичност чула додир је и у томе што је у случају ситуације са живим субјектом и живим објектом перцепција обострана. Разлика између глагола типа *видеть* / *видети* и *смотреть* / *лгеати* на нивоу субјекта перцепције огледа се у томе што је код првих реч о експеријенту (доживљавачу), а код последњих о агенсу. Тактилна и густативна перцепција подразумевају контакт између субјекта и објекта, што није својствено осталим модалитетима.¹⁵⁷ Општа способност опажања веже се само за

¹⁵⁷ За глаголе *трогать*, *касаться*, *цунать* М. Ј. Гловинска (Гловинская 2001: 243) употребљава термин *контактно-двигательные глаголы*.

чула вида и слуха (нпр. *видеть хорошо, плохо / видети добро, лоше; слышать хорошо, плохо / чути добро, лоше*).

6.1.1.1. Ситуације визуелне перцепције

X / A1 *воспринимает / ђерципира* Y / A2 [Z-ом / A3]

A1 (субјекат перцепције): човек (живое существо) / човек (живо биће)

A2 (објекат перцепције): све, што човек воспринимает с помошью органов зрения / све што човек перципира помоћу органа за чуло вида

A3 (орган): глаза / очи

ВИДЕТЬ — ‘воспринимать глазами’

ВИДЕТИ — ‘перципирати очима’

Активни чланови парова глагола перцепције подразумевају, гледано из угла општих значења, садржај својих парадигматских корелата или семантичких мотиватора. На пример, *смотреть / ђледати* подразумева ‘воспринимать глазами’ / ‘перципирати очима’, јер када човек гледа, он истовремено види, без обзира на то да ли жели (не жели) нешто да види или не може добро да види због услова у којима се перцепција одвија. Поред тога, када човек гледа, њему је поглед стално усмерен некуда (на нешто или у нешто) и он непрестано нешто види. Трајање те усмерености и пажња која је прати зависе од субјекта перцепције, тј. од ситуације у којој се он налази. Иако глаголи активности подразумевају усмеравање пажње, намеру или циљ, дефиниције могу на различите начине указивати на то, у складу с модалитетом перцепције. Тако се у дефиницијама глагола *смотреть / ђледати* наведено не мора посебно истицати.

СМОТРЕТЬ — ‘иметь глаза направленными на кого-, что-либо или куда-либо’

ГЛЕДАТИ – ‘имати очи усмерене у / на некога, нешто или некуда’

6.1.1.2. Ситуације аудитивне перцепције

Х / А1 *воспринимает* / *перципира* Y / А2 [Z-ом / А3]

А1 (субјекат перцепције): човек (живое сусущество) / човек (живо биће)

А2 (објекат перцепције): звук / звук

А3 (орган): уши / уши

СЛЫШАТЬ – ‘воспринимать ушами (звуки)’

ЧУТИ – ‘перципирати ушима (звукове)’

Иако се подразумева да се звукови могу опајати само органима у којима је смештено чуло слуха, тј. ушима, нема разлога да се у дефиницијама овај орган изоставља, посебно када се има у виду да у оба анализирана језика постоји израз за објекат аудитивне перцепције.¹⁵⁸

Као што је већ помињано, код дефинисања глагола аудитивне перцепције са значењем активности наилази се на проблем изражавања те активности, будући да она није очигледна. То показују и речничке дефиниције. Са физиолошке стране нема никакве разлике између *чути* и *слушати* јер слушни органи и нервни систем једнако функционишу и у првом и у другом случају. Њихова функција је да омогуће примање звучних подражаја и стварање осећаја звука у центру за слух. И када се ради о чулу вида, *гледају* подразумева једнако функционисање очију као и код *видети*, с тим што је очна јабучица покретљива, а то је и видљиво. Чини се да слушање захтева већу пажњу, тј. њену усмереност на онога или оно што производи звукове. Будући да обраћање пажње претпоставља намеру или циљ, у дефиницији се на то не мора посебно указивати.

¹⁵⁸ Исто се односи и на дефиниције ситуација олфакторне и густативне перцепције.

СЛУШАТЬ – ‘обращать внимание на звуки’

СЛУШАТИ – ‘обраћати пажњу на звукове’

6.1.1.3. Ситуације олфакторне перцепције

X / A1 *воспринимает* / *перципира* Y / A2 [Z-ом / A3]

A1 (субјекат перцепције): человек (живое существо) / човек (живо биће)

A2 (објекат перцепције): запах / мирис

A3 (орган): нос / нос (воздух / ваздух)

У српском језику ситуације олфакторне, густативне и тактичне перцепције (стање) означавају се општим перцептивним глаголом *осећати*. Иста је ситуација и у руском језику, ако се у обзир узму само стилски неутрални глаголи – *чувствовать*, *ощущать*. Због тога је глаголе опште намене потребно издиференцирати у односу на вид перцепције.

ЧУВСТВОВАТЬ – ‘воспринимать носом (запах)’
ОЩУЩАТЬ

ОСЕЋАТИ – ‘перципирати носом (мирис)’

Ако се активни глаголи за означавање ситуације олфакторне перцепције (*нюхать* / *мириса́ти*) упореде са истоветним глаголима визуелне и аудитивне перцепције (*смотреть* / *гледа́ти*, *слушать* / *слуша́ти*), може се уочити да први подразумевају и активност која их веже са системом за дисање. Другим речима, функционисање чула мириса није могуће без удисања ваздуха, па због разграничавања значења стања и активности дефиниција глагола *нюхать* / *мириса́ти* треба да садржи указивање на ту активност, као и на њен циљ. То подразумева и да дефиниције датих глагола треба да садрже информацију о ваздуху као објекту посреднику.

НЮХАТЬ – ‘вдыхать через нос воздух, чтобы воспринимать запах’

МИРИСАТИ – ‘удисати ваздух кроз нос да би се перципирао мирис’

6.1.1.4. Ситуације густативне перцепције

X / A1 *воспринимает* / *перципира* Y / A2 [Z-ом / A3]

A1 (субјекат перцепције): човек (живое существо) / човек (живо биће)

A2 (објекат перцепције): вкус (вещество) / укус (материја)

A3 (орган): язык / језик

ЧУВСТВОВАТЬ – ‘воспринимать языком (вкус)’
ОЩУЩАТЬ

ОСЕЋАТИ – ‘перципирати језиком (укус)’

Како показује садржај речничких чланака глагола *пробовать* / *пробати*, лексеме којима се описује ситуација активне густативне перцепције нису увек примарне, а дато значење може бити представљено и у оквиру обједињених дефиниција. Поред тога, лексеме *ПРОБОВАТЬ* ‘отведывать, брать на пробу; пить или есть что-либо; пробовать на вкус’ (БАС); *ПРОБОВАТЬ* ‘есть или пить для пробы’ (МАС) и *ПРОБАТИ* ‘(по)јести, (по)пити мало чега ради проверавања каквоће, окусити, (о)кушати’ (РМС); *ПРОБАТИ* ‘подвргнути, подвргавати испитивању ради оцене, провере каквоће својстава употребљивости чега, проверити, утврдити: ~ вино’ (РСЈ) доводе се у везу с ‘јести’, ‘пити’, ‘проверавати’. Са физиолошке тачке гледишта важан је контакт између органа за укус (језик) и објекта који надражује његове чулне ћелије, захваљујући чему у мозгу настаје осећај укуса. Активност коју означава глагол *пробовать* / *пробати* одвија се унутар уста и подразумева одређено ангажовање покретног органа система за варење (језик). Дакле, при дефинисању глагола *пробовать* / *пробати* потребно је указати на контакт између органа и онога што изазива укус, као и на циљ активности.

ПРОБОВАТЬ – ‘осуществлять контакт между языком и каким-либо веществом (пищей), чтобы воспринимать его вкус’

ПРОБАТИ – ‘остваривати контакт између језика и неке материје (хране) да би се перципирао њен укус’

6.1.1.5. Ситуације тактилне перцепције

Овде поново искрсава питање чулног органа за додир. Као што је већ помињано, рецептори (пријемници дражи) налазе се у кожи. Иако највише чулних органа за додир и притисак има на јагодицама прстију, а највећу активност могу да испоље руке (прсти), орган чула додир са становишта физиологије је ипак кожа. Међутим, ове информације важне су за дефинисање глагола којима се описују ситуације тактилне перцепције. Будући да је опажање својство живих бића, овде се у обзир узимају само ситуације у којима су она у улози субјекта перцепције.

X / A1 *воспринимает* / *перципира* Y / A2 [Z-ом / A3]

A1 (субјекат перцепције): человек (живое существо) / човек (живо биће)

A2 (објекат перцепције): все, что человек воспринимает с помощью органов осязания / све што човек перципира помоћу органа за чуло додир

A3 (орган): кожа (руки) / кожа (руке)

За оно што се може перципирати путем коже нема општег назива (као и код чула вида), па дефиниција лексема са значењем стања код тактилне перцепције не садржи информацију о њеном објекту.

ЧУВСТВОВАТЬ – ‘воспринимать кожей’
ОЩУЩАТЬ

ОСЕЋАТИ – ‘перципирати кожом’

Код глагола који описују активну ситуацију тактилно перцепције у дефиницијама се у својству органа појављују руке као главни показатељ активности. Додатну информацију садрже дефиниције глагола код којих у овој функцији могу бити и неки други делови тела.

ТРОГАТЬ – ‘руками осуществлять контакт с кем-, чем-либо’

КАСАТЬСЯ – ‘руками или какой-либо другой частью тела осуществлять контакт с кем-, чем-либо’

ДИРАТИ – ‘руками или неким другим делом тела остваривати контакт с неким или нечим’

Дефинисање основних глагола перцепције у руском и српском језику треба да послужи као образац и полазна тачка за даље одређивање перцептивне глаголске лексике.

На основу раније утврђених семантичких односа између издвојених чланова парадигми, може се закључити да глаголи стања представљају исходишна значења јер се она од опште ситуације перцепције ($X / A1$ *воспринимает* / *йерципира* $Y / A2$) разликују само по прецизирању модалитета, тј. у односу на чулни орган (нпр. $X / A1$ *видит* / *види* $Y / A2 \rightarrow Z$ (глаза / очи) / $A3$). С друге стране, глаголи активности, поред наведеног садржаја, имају и компоненте које на ту активност указују. То значи да нпр. сви перцептивни глаголи којима се изражава визуелна перцепција подразумевају стање ‘воспринимать глазами’ / ‘перципирати очима’ које је на базичном нивоу изражено глаголима *видеть* / *видети*. Чланови парадигми у оба језика описују ситуације које подразумевају субјекат перцепције и објекат перцепције, а међусобно се разликују у односу на модалитет који означавају, тј. у односу на орган перцепције (очи, уши, нос, језик, кожа) и садржај обавезних актаната. Поред тога, глаголи активности садрже компоненте контролисаности и намере или циља, а сваки мода-

литет перцепције има своје специфичности које зависе од рада чулних органа као седишта чула: усмереност (вид), пажња (слух), удисање (мирис), контакт (укус и додир). Разлика између лексема са значењем стања и лексема са значењем активности везана је за субјекат перцепције који може испољавати активност (агенс), или примати утиске путем чулних органа (експеријент или доживљавач). Ове две улоге су, међутим, повезане, па током процеса перцепције субјекат може бити истовремено и агенс и експеријент. На језичком нивоу, нарочито при дефинисању лексема, ове две фазе се раздвајају. Семантички садржај глаголских лексема са значењем стања је исходишни за сва остала значења сваког од модалитета. Ситуације визуелне и тактилне перцепције у оба језика издвајају се по немогућности изражавања једном речју аспекта онога што се перципира, уп. *воспринимать / ђерцийирайџи звук / звук, запах / мирис, вкус / укус*. У ситуацији олфакторне перцепције (значење активности) присутан је објекат посредник (ваздух), а у ситуацији тактилне перцепције (значење активности) додатни орган (руке или неки други део тела). Тактилна и густативна перцепција подразумевају контакт између субјекта и објекта перцепције.

7. Закључна разматрања

Овим истраживањем на примеру основних глагола перцепције у руском и српском језику желело се одговорити на нека питања везана за системске односе у области лексике, класификацију језичких јединица и дефинисање лексема. Иако перцепција подразумева сложене процесе, укључујући и когнитивне, у овом истраживању њој се приступило из угла наивне слике света (човека) која омогућава да се у језику као аутономна издвоји чулна, сензорна или физичка перцепција. У анализу се пошло с претпоставком да се унутар тематски сродних речи могу издвојити јединице које најпрецизније одражавају њима својствене семантичке односе. Будући да је у том случају обавезно реч о базичним јединицама које представљају и основну схему организације тематски сродне лексике, у овом истраживању у центру интересовања биле су основне лексичке јединице за означавање ситуација визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције у руском и српском језику, као чланови семантичких парадигми. Реч је о семантичким парадигмама глагола перцепције, а под парадигмом се имао у виду управо основни модел организације граматички истородних речи, семантички обједињених.

Руски и српски језик поређени су у односу на појаве првобитно примећене у енглеском језику, па је он послужио као језик еталон. У истраживањима вршеним на материјалу енглеског, али и других језика, установљено је да се у семантичком садржају глагола перцепције могу издвојити компоненте које указују на тернарни карактер односа унутар система (подсистема) чији су они чланови. Дати елементи значења (који повезују различите модалитете перцепције) представљени су трима групама јединица, које у руском и српском

језику илуструју нпр. глаголи *видеть* / *видејти*, *смотреть* / *іледајти*, *выглядеть* / *изіледајти*. Будући да се уочени семантички односи и у руском и у српском језику могу изражавати различитим типовима предиката, издвојен је ужи круг јединица међу којима су тражени чланови семантичких парадигми. Енглески језик послужио је као еталон не само у односу на уочене елементе значења, већ и због тога што су у њему тернарни семантички односи на базичном нивоу представљени (простим) перцептивним глаголским предикатима. У складу с тим, а полазећи од схватања да основни чланови система (подсистема) треба да задовољавају критеријуме засноване на принципима организације центра и периферије лексичког система, истраживање је било усмерено на проналажење базичних руских и српских глагола перцепције, будућих чланова парадигми. Другим речима, покушало се одговорити на питање лексичке реализације уочених семантичких односа на базичном нивоу. Истовремено се имало у виду да је на садржинском плану глаголски предикат више од обичног лексичког значења, што се одражава и на област лексичке семантике. У складу с тим, глаголи се виде као предикатске речи чије се тумачење заснива на њиховој централној синтаксичкој позицији. Дата позиција подразумева и обавезне учеснике ситуације коју глагол описује. Предмет истраживања били су односи између издвојених јединица двају језика произашли из њиховог семантичког садржаја. С једне стране, покушало се одговорити на питање лексичке реализације уочених семантичких односа на базичном нивоу, док се, с друге стране, допуштала могућност хијерархијских односа међу издвојеним члановима парадигми. Последње је подразумевало праћење смерова семантичке деривације унутар парадигми (три типа глагола перцепције могу се посматрати као резултат семантичке деривације).

Материјал је показао да се постојање пет модалитета перцепције (вид, слух, мирис, укус и додир) одразило и на организацију перцептивних јединица у виду пет подсистема (визуелна, аудитивна, ольфакторна, густативна, тактилна пер-

цепција). Истовремено је у оба језика потврђено постојање јединица за означавање свих видова перцепције, чији семантички садржај поседује компоненте које указују на перцептивну активност, тј. ангажованост субјекта током процеса перцепције (нпр. *смотреть / љедати*) и стање онога ко перципира (нпр. *видеть / видети*). Чињеница да је материјал за оба језика показао и постојање предиката типа *выглядеть / изљедати*; *виднеться, быть видным / видети се; быть каким-либо (на ошупь) / бити некакав (на догир)*, у чијем се семантичком садржају субјекат перцепције претпоставља, али нема конкретну синтаксичку реализацију (дијатеза с перцептором), ишла је у прилог претпоставци да се семантичка парадигма заснива на тернарним односима. У складу с тим, издвајање чланова семантичких парадигми требало је да пружи одговор на питање њихове структуре (две или три лексеме за означавање сваког модалитета перцепције). Будући да се семантичком садржају глагола перцепције приступило у складу са схватањем да се глаголом описује одређена ситуација коју чине њени учесници, очекивало се и да утврђивање чланова парадигми омогући одређивање основних ситуација визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције у два језика. Гледано на издвојене јединице као на представнике односа заснованих на семантичкој деривацији, то је значило и одређивање почетне ситуације унутар сваког подсистема (модалитета), тј. одређивање исходишног (мотивног) општег значења унутар парадигми. Све наведено требало је да се одрази на дефинисање руских и српских глагола перцепције.

На јединице ужег круга примењени су критеријуми који се заснивају на принципима организације центра и периферије лексичког система. Дати критеријуми, према којима се централним првенствено сматрају стилски неутралне јединице са мањом семантичком специфичношћу, омогућили су да се методом елиминације издвоје чланови парадигми у два језика. Реч је о следећим критеријумима: 1) перцептивно значење је део семантичког садржаја саме глаголске лексеме; 2) чла-

нови парадигми су само глаголи којима се дефинишу одређени модалитети перцепције (критеријум одређености модалитета перцепције); 3) чланови парадигми су стилски неутралне лексеме (критеријум стилске неутралности); 4) значење основне лексеме не сме бити део значења друге лексеме са ширим значењем (критеријум мање семантичке специфичности).

У својству основних првенствено су издвојене лексеме код којих на тај статус указују саме речничке дефиниције, као и њихов морфемски састав (немотивисане): рус. *видеть*, *слышать* (перцептивно стање); *смотреть*, *слушать*, *пробовать*, *нюхать* (перцептивна активност); срп. *видети*, *чути* (перцептивно стање); *љегати*, *слушати*, *пробати*, *мирисати* (перцептивна активност). Остали чланови парадигми за оба језика тражени су међу следећим глаголским лексемама (на темељу целокупног анализираног материјала који подразумева и резултате ранијих истраживања): рус. *ощущать*, *чувствовать*, *осязать*, *обонять*, *чуют* (I); *щупать*, *ощупывать*, *трогать*, *касаться*, *глядеть* (II); срп. *осећати* (I); *посматрати*, *пипати*, *оипавати*, *дирати*, *додирувати* (II). Глагол *глядеть* посматран је унутар критеријума стилске неутралности и то у односу на глагол *смотреть*, чији се статус основног није доводио у питање. Циљ анализе био је да се провери могућност присутности у руском језику двају базичних глагола за изражавање визуелне перцепције у значењу активности, а дошло се до закључка да у савременом руском језику предност ипак има глагол *смотреть*. Могућност постојања двају базичних глагола за изражавање визуелне перцепције у значењу активности проверавана је и у српском језику, у којем је у оквиру критеријума мање семантичке специфичности спроведена анализа глагола *посматрати* у односу на глагол *љегати*, при чему је само додатно потврђен статус глагола *љегати* као базичног. Резултати истраживања показали су да глаголи *осязать*, *обонять* и *чуют* не задовољавају критеријум стилске неутралности, а последњи се за изражавање чулне перцепције у савременом руском језику

употребљава првенствено у односу на животиње. Глаголи *ошущать* и *чувствовать* не задовољавају критеријум одређености модалитета чулне перцепције, будући да се њима могу изражавати различити видови перцепције (тактилна, густативна, олфакторна) и то само у контексту који указује на конкретни модалитет. Према резултатима анализе глаголи *щупать* и *ощупывать* семантички су специфичнији од глагола *трогать* и *касаться*, са којима су анализирани у оквиру критеријума мање семантичке специфичности. Истовремено, у руском језику није могао бити издвојен само један глагол за означавање тактилне перцепције у значењу активности. У српском језику глагол *осећати* (попут глагола *ошущать* и *чувствовать*) не задовољава критеријум одређености модалитета перцепције јер и он може описивати ситуације тактилне, густативне и олфакторне перцепције (у одговарајућем контексту). Анализом је утврђено да су глаголи *иийати* и *оийивати* семантички специфичнији од глагола *дирати* и *додиривати* у односу на које су посматрани (по аналогiji према *трогать* и *касаться*). Уједно се дошло до закључка да у српском језику статус базичног за чуло додир у значењу активности има глагол *дирати*.

Глаголске лексеме у чијем се семантичком садржају субјекат перцепције претпоставља, али нема конкретну реализацију (дијатеза с перцептором) посебно су разматране, а резултати анализе требало је да одговоре на питање карактера односа унутар семантичких парадигми. Дате лексеме, које карактерише неподударење синтаксичких и семантичких актаната, анализирани су у својству потенцијалних чланова треће групе глагола унутар парадигми. Разматрани су следећи глаголи: рус. *выглядеть*, *виднеться* (визуелна перцепција), *звучать*, *слышаться* (аудитивна перцепција), *пахнуть* (олфакторна перцепција); срп. *изгледаати*, *видети се* (визуелна перцепција), *звучати*, *чути се* (аудитивна перцепција), *мирисати* (олфакторна перцепција). Глаголске лексеме *чувствоваться*, *ощущаться* и *осећати се* елиминисане су на основу критеријума одређености при изражавању модалите-

та чулне перцепције. Резултати анализе показали су да се у оба језика најчешће ради о мотивисаним глаголским лексемама с непотпуном морфолошком парадигмом, које се међусобно разликују у односу на обележја учесника њима описиваних ситуација. То нису обавезно тзв. копулативни (уп. *Он изгледа добро* и *Цела кућа мирише*) или дескриптивни глаголи (нпр. глаголима *виднеться* / *видеџи се* не описује се семантички објекат, већ се само констатује постојање објекта у одређеном простору). Реч је, дакле, о разноврсним периферним јединицама међу којима се, на основу овде утврђених критеријума, не могу издвојити основни представници. Тако је анализа показала да се унутар семантичких парадигми руских и српских глагола перцепције може говорити о регуларности када су у питању општа обележја заснована на тернарним семантичким односима, али не и када је реч о њиховој лексичкој реализацији. И поред закључка да се парадигме глагола перцепције заснивају на бинарним семантичким односима, потребно је нагласити да је фигура перцептора (*фигура наблюдателя*) важна компонента значења и користан инструмент семантичког описа, те да указује на могући начин концептуализације стварности.

Применом установљених критеријума издвојени су следећи глаголи перцепције у руском и српском језику: чуло вида – *видеть* (стање), *смотреть* (активност); чуло слуха – *слышать* (стање), *слушать* (активност); чуло додира – *трогать*, *касаться* (активност); чуло укуса – *пробовать* (активност); чуло мириса – *нюхать* (активност) / чуло вида – *видеџи* (стање), *їледаџи* (активност); чуло слуха – *чуџи* (стање), *слушаџи* (активност); чуло додира – *дираџи* (активност); чуло укуса – *їробаџи* (активност); чуло мириса – *мирисаџи* (активност). Из наведеног се види да се и бинарни односи у руском и српском језику остварују лексемама које задовољавају утврђене критеријуме само у случају изражавања визуелне и аудитивне перцепције (*видеть* – *смотреть* / *видеџи* – *їледаџи*, *слышать* – *слушать* / *чуџи* – *слушаџи*). Код осталих модалитета значење стања ни у руском ни у српском јези-

ку није представљено лексемама које се по овде издвојеним критеријумима могу сматрати основним (*осязать, обонять, чувствовать, ощущать / осећати*). У парадигме су ипак уврштене стилски неутралне глаголске лексеме *чувствовать, ощущать* и *осећати* за чула укуса, додира и мириса (значење стања) уз напомену да оне треба да буду прецизно дефинисане у односу на чула која означавају, иако то при њиховој употреби не искључује обавезно указивање на вид перцепције у оквиру одговарајућег контекста.

Када се односи унутар парадигми посматрају као резултат семантичке деривације исходишног значења (перцептивно стање), види се да код свих чула у оба језика није реч о правим семантичким дериватима (полисемији), нити о морфемској деривацији (творбено мотивисаним јединицама): рус. *видеть – смотреть; слышать – слушать; чувствовать, ощущать – трогать, касаться; чувствовать, ощущать – пробовать; чувствовать, ощущать – нюхать* / срп. *видејџи – гледајџи; чујџи – слушајџи; осећајџи – дирајџи; осећајџи – пробајџи; осећајџи – мирисајџи*.

Дошло се до закључка да ситуацију коју подразумева чулна перцепција, као примарно значење, најбоље описује семантички садржај глагола *воспринимать / ѝерцијирајџи*. Одређивање исходишне ситуације перцепције (у односу на коју се дефинишу ситуације сваког од модалитета) значило је издвајање хиперонима који обухвата све видове перцепције. То је био први корак у дефинисању основних представника система, јер њихово дефинисање подразумева издвајање елемената по којима се они разликују у односу на примарну ситуацију и међусобно. Будући да семантички садржај *воспринимать / ѝерцијирајџи* подразумева два учесника (семантичка актанта), од којих је први субјекат, а други објекат перцепције, дата ситуација приказана је на следећи начин: *X воспринимает / ѝерцијира Y* или *A1 воспринимает / ѝерцијира A2*. У вези са семантичким односима између издвојених чланова руске и српске парадигме, потврђено је да глаголи стања представљају исходишна значења, јер се она од опште ситуа-

ције перцепције разликују само по прецизирању модалитета, тј. у односу на чулни орган (нпр. X / A1 *видит* / *види* Y / A2 → Z (глаза / очи) / A3). С друге стране, глаголи активности, поред наведеног садржаја, имају и компоненте које на ту активност указују. То значи да нпр. сви глаголи којима се изражава визуелна перцепција подразумевају стање 'восприимать глазами' / 'перципирати очима' које је на базичном нивоу изражено глаголима *видеть* / *видеи*. Чланови парадигми руских и српских глагола перцепције описују ситуације у којима учествују субјекат и објекат перцепције, а међусобно се разликују у односу на модалитет који означавају, тј. у односу на орган перцепције (очи, уши, нос, језик, кожа) и садржај обавезних актаната. Поред тога, глаголи активности садрже компоненте контролисаности и намере или циља, а сваки модалитет перцепције има своје специфичности, које зависе од рада (или активирања) чулних органа као седишта чула: усмереност (вид), пажња (слух), удисање (мирис), контакт (укус и додир). Ситуација перцепције подразумева живи субјекат и то је оно што повезује све издвојене јединице. Разлика између лексема са значењем стања и лексема са значењем активности везана је за субјекат перцепције, који може испољавати активност (агенс) или примати утиске путем чулних органа (експеријент или доживљавач). Ове две улоге су, међутим, повезане, па је током процеса перцепције субјекат, у ствари, истовремено и агенс и експеријент. На језичком нивоу, нарочито при дефинисању лексема, ове се две фазе перцепције раздвајају. Ситуације визуелне и тактилне перцепције у оба језика издвајају се по немогућности изражавања једном речју објекта перцепције, уп. *восприимать* / *перципирати* звук / звук, *запах* / *мирис*, *вкус* / *укус*. У ситуацији олфакторне перцепције (значење активности) присутан је објекат посредник (ваздух), а у ситуацији тактилне перцепције (значење активности) додатни инструмент орган (руке или неки други део тела). Тактилна и густативна перцепција подразумевају контакт између субјекта и објекта перцепције. Код глагола за означавање тактилне перцепције (*касаться* у ру-

ском језику и *дираћи* у српском) о перцепцији се може говорити само у случају живог субјекта. На основу спорведене анализе ситуација визуелне, аудитивне, олфакторне, густативне и тактилне перцепције предложене су следеће речничке дефиниције: визуелна перцепција – *ВИДЕТЬ* – ‘воспринимать глазами’ / *ВИДЕТИ* – ‘перципирати очима’; *СМОТРЕТЬ* – ‘иметь глаза направленными на кого-, что-либо или куда-либо’ / *ГЛЕДАТИ* – ‘имати очи усмерене у / на некога, нешто или некуда’; аудитивна перцепција – *СЛЫШАТЬ* – ‘воспринимать ушами (звуки)’ / *ЧУТИ* – ‘перципирати ушима (звук)’; *СЛУШАТЬ* – ‘обращать внимание на звуки’; *СЛУШАТИ* – ‘обраћати пажњу на звукове’; олфакторна перцепција – *ОЩУЩАТЬ, ЧУВСТВОВАТЬ* – ‘воспринимать носом (запах)’ / *ОСЕЋАТИ* – ‘перципирати носом (мирис)’; *НЮХАТЬ* – ‘вдыхать через нос воздух, чтобы воспринимать запах’ / *МИРИСАТИ* – ‘удисати ваздух кроз нос да би се перципирао мирис’; густативна перцепција – *ОЩУЩАТЬ, ЧУВСТВОВАТЬ* – ‘воспринимать языком (вкус)’ / *ОСЕЋАТИ* – ‘перципирати језиком (укус)’; *ПРОБОВАТЬ* – ‘осуществлять контакт между языком и каким-либо веществом (пищей), чтобы воспринимать его вкус’ / *ПРОБАТИ* – ‘остваривати контакт између језика и неке материје (хране) да би се перципирао њен укус’; тактилна перцепција – *ОЩУЩАТЬ, ЧУВСТВОВАТЬ* – ‘воспринимать кожей’ / *ОСЕЋАТИ* – ‘перципирати кожом’; *ТРОГАТЬ* – ‘руками осуществлять контакт с кем-, чем-либо’, *КАСАТЬСЯ* – ‘руками или какой-либо другой частью тела осуществлять контакт с кем-, чем-либо’ / *ДИРАТИ* – ‘руками или неким другим делом тела остваривати контакт с неким или нечим’.

Издвојени руски и српски глаголи перцепције садрже семантичке елементе, захваљујући којима се могу поделити на стања и активности, а на датој опозицији (стање / стивност – активност / акционалност) заснивају се семантичке класификације предиката. Чињеница да у опозицији представљеној глаголима типа *видеть* – *смотреть* / *видети* – *лгедати* исходишну ситуацију описује њен први члан у складу је са

приступом по којем се разликују исходишне и мотивисане таксономске категорије. Посматрање издвојених руских и српских глагола перцепције из угла припадности таксономским категоријама путоказ је и за утврђивање парадигматске позиције и категоријалног статуса њихових евентуалних видских корелата.

У односу на почетну хипотезу потврђено је да у руском и у српском језику постоје глаголске лексеме за означавање свих видова перцепције које својим семантичким садржајем обухватају значења чији однос се може представити глаголима типа *видеть* / *видеџи*, *смотреть* / *їдегаџи*, *выглядеть* / *изїдегаџи*. Полазна претпоставка за истраживање била је да се код руских и српских глагола перцепције, када су у питању опште компоненте значења, може говорити о тернарним семантичким односима, али је анализа показала да је основаније говорити о бинарним, будући да потенцијални чланови треће групе представљају разноврсне јединице за које се не могу установити јединствени параметри. Иако је потврђен висок степен подударности састава семантичких парадигми руских и српских глагола перцепције, уочене су и разлике. Тако у руском језику, иако стилски маркиране, постоје специјалне лексеме за означавање тактилне (*осязать*) и олфакторне (*обонять*) перцепције у значењу перцептивног стања. Поред тога, у руском језику није се могла издвојити само једна лексема за означавање тактиле перцепције са значењем активности.

Истраживање је потврдило сложеност изучавања лексичких система чак и на базичном нивоу и у ситуацији најзглед једноставних семантичких односа. Перцептивна глаголска лексика чини систем који има своје слојеве, а овде је истражен само један од њих. Истовремено су отворена и питања која се могу даље истраживати. Једно од њих је свакако утврђивање видских корелата издвојених руских и српских глагола, проналажење њиховог места у постојећој парадигми, као и одређивање њиховог категоријалног статуса.

Литература

- АЛАНОВИЋ 2005 – М. Алановић. Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику. *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2: 151–232.
- АНАНЬЕВ 1982 – Б. Г. Ананьев. Сенсорно-перцептивная организация человека. *Познавательные процессы: ощущение, восприятие*. Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии Академии педагогических наук СССР. Москва: Педагогика, 7–31.
- АПРЕСЯН 1968 – Ю. Д. Апресян. Об экспериментальном толковом словаре русского языка. *Вопросы языкознания* 5: 34–49.
- АПРЕСЯН 1969а – Ю. Д. Апресян. Толкование лексических значений как проблема теоретической семантики. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* XXVIII/1: 11–23.
- АПРЕСЯН 1969б – Ю. Д. Апресян. О языке для описания значений слов. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* XXVIII/5: 415–428.
- АПРЕСЯН 1980 – Ю. Д. Апресян. Принципы семантического описания единиц языка. *Семантика и представление знаний. Труды по искусственному интеллекту II. Ученые записки Тартуского государственного университета* 519: 3–24.
- АПРЕСЯН 1995а – Ю. Д. Апресян. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания* 1: 37–67.
- АПРЕСЯН 1995б – Ю. Д. Апресян. *Избранные труды. Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Т. 1. Москва: Языки русской культуры – Восточная литература РАН.

- АПРЕСЯН 1995в – Ю. Д. Апресян. *Избранные труды. Интегральное описание языка и системная лексикография*. Т. 2. Москва: Языки русской культуры.
- АПРЕСЯН 1997 – Ю. Д. Апресян. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. *Семиотика и информатика. Opera selecta* 35: 272–298. [Впервые опубликовано в: *Семиотика и информатика* 28 (1986): 5–33]
- АПРЕСЯН 2003а – Ю. Д. Апресян. Лингвистическая терминология Словаря. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. Москва: Языки славянской культуры, XXII-LII.
- АПРЕСЯН 2003б – Ю. Д. Апресян. Фундаментальная классификация предикатов и системная лексикография. *Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие*. Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 22–24 сентября 2003 г.). Санкт-Петербург: Наука, 7–21.
- АПРЕСЯН 2003в – Ю. Д. Апресян. Выглядеть. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. Москва: Языки славянской культуры, 198–202.
- АПРЕСЯН 2004 – Ю. Д. Апресян. Принципы организации центра и периферии в лексике и грамматике. *Типологические обоснования в грамматике*. К 70-летию профессора В. С. Харковского. Москва: Знак, 20–35.
- АПРЕСЯН 2006а – Ю. Д. Апресян. Типы соответствия семантических и синтаксических актантов. *Проблемы типологии и общей лингвистики*. Международная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения проф. А. А. Холодовича. Материалы. Санкт-Петербург: Нестор – История, 15–27.
<http://www.philology.ru/linguistics2/apresyan-06.htm?ysclid=ltrs9wd6k9281521626>
- АПРЕСЯН 2006б – Ю. Д. Апресян. Основания системной лексикографии. *Языковая картина мира и системная лексикография*. Москва: Языки славянских культур, 33–109.

- АПРЕСЯН 2007 – Ю. Д. Апресян. Семантические основы глагольного управления. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72: 49–62.
- АПРЕСЯН 2009 – Ю. Д. Апресян. *Исследования по семантике и лексикографии. Парадигматика*. Т. 1. Москва: Языки славянских культур.
- АРИСТОТЕЛЬ 2020 – Аристотель. *О душе*. Перевод П. С. Попова. Москва: РИПОЛ классик.
- АРСЕНИЈЕВИЋ 1992 – Н. Арсенијевић. Прилог семантичко-синтаксичкој анализи основних глагола аудитивне перцепције. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXV/2: 185–190.
- АРСЕНИЈЕВИЋ 2021 – Н. Арсенијевић. Граматикализација семантичких обележја глагола визуелне перцепције у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXIV/1: 47–67.
- АРУТЮНОВ – ИЗРАЙЛОВСКИЙ 1974 – А. Р. Арутюнов, М. Ш. Израйловский. Глаголы слухового и зрительного восприятия: о симметрии между ними в русском и немецком языках. *Вопросы лексики, грамматики и фонетики немецкого языка*. Сборник трудов. Москва: Педагогический институт им. В. И. Ленина, кафедра лексики и фонетики немецкого языка, 3–24.
- АРУТЮНОВА 1988 – Н. Д. Арутюнова. *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*. Москва: Наука.
- АРУТЮНОВА 1998 – Н. Д. Арутюнова. *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
- АРХИПОВА 2000 – Ю. Ю. Архипова. *Состав, семантика и функционирование лексико-семантической группы глаголов зрительного восприятия на материале художественных текстов*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург.
- БАШКОВА 1995 – И. В. Башкова. *Грамматика восприятия в современном русском языке*. Автореферат диссертации

- на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург.
- БЕЛИЋ 1969 – А. Белић. *Историја српскохрватског језика: речи са конјугацијом*. II–2. Београд: Научна књига.
- БЕЛЯЕВА 2001 – Н. В. Беляева. Синтаксические формулы с глаголами зрительного восприятия в былинном тексте. *Язык и поэтика фольклора*. Доклады Международной конференции 15–18 сентября 1999 г. Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет, 147–149.
- БЕРЕЗИНА 2001a – О. А. Березина. Концептуальная дивергентность глаголов перцепции как отражение поэтапности когнитивной деятельности человека. *Вариативность в языке и речи*. Межвузовский сборник научных трудов. Архангельск: Поморский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 3–12.
- БЕРЕЗИНА 2001b – О. А. Березина. *Концептуально-дивергентные глаголы в современном английском языке*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт Петербург.
- БОЛДЫРЕВ 2000 – Н. Н. Болдырев. Отражение пространства деятеля и пространства наблюдателя в высказывании. *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 212–216.
- БОНДАРКО 1999 – А. В. Бондарко. Временной дейксис и перцептивность. *Система языка и структура высказывания*. Материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения Владимира Григорьевича Адмони 1909–1993. Санкт-Петербург: Наука, 10–12.
- БОНДАРКО 2002 – А. В. Бондарко. *Теория значения в системе функциональной грамматики (на материале русского языка)*. Москва: Языки славянской культуры.
- БОНДАРКО 2004 – А. В. Бондарко. К вопросу о перцептивности. *Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура*. Сборник научных статей в честь Н. Д. Арутюновой. Москва: Языки славянской культуры, 276–282.

- БОРЕЙКО 2006 – Т. С. Борейко. *Ситуация тактильного восприятия: способы представления в системе русского языка и в языковом сознании индивида*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Омск.
- БОРЕЙКО и др. 2011 – Т. С. Борейко, Н. Д. Фадяева, Е. А. Штехман, Е. В. Гейко, Ю. Ю. Литвиненко. *Человек как субъект и объект восприятия: фрагменты языкового образа человека*.
https://modernlib.net/books/tatyana_stepanovna_boreyko/chelovek_kak_subekt_i_obekt_vospriyatiya_fragmenti_yazikovogo_obraza_cheloveka/read/
- БОРЕЙКО 2014 – Т. С. Борейко. Базовые предикаты тактильного восприятия в синхронии и диахронии. *Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования* 2 (3): 32–34.
[https://vestnik-omgpu.ru/volume/download/2_\(3\)_2014.pdf](https://vestnik-omgpu.ru/volume/download/2_(3)_2014.pdf)
- БОШЊАКОВИЋ 2006 – Ж. Бошњаковић. Заједничке и диференцијалне особине допуна глагола перцепције у српском и македонском преводу Јеванђеља по Марку и по Јовану. *Годишњак за српски језик и књижевност* XX/8: 55–74.
- БУБЫРЕВА 2011 – Ж. А. Бубырева. *Когнитивные основы номинаций осязательного восприятия на материале русского, французского, английского языков*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Белгород.
- БУДАНЦЕВА 2014 – Н. А. Буданцева. *Глагольная таксономическая модель концепта зрительное восприятие (на материале английского и французского языков)*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тамбов.
- БУЛЫГИНА 1982 – Т. В. Булыгина. К построению типологии предикатов в русском языке. *Семантические типы предикатов*. Москва: Наука, 7–84.
- БЫЗОВА 2004 – Ю. П. Бызова. *Предложения с глаголами зрительного восприятия в русском и английском языках*.

- Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Саратов.
- ВАСИЛЬЕВ 1981 – Л. М. Васильев. *Семантика русского глагола*. Москва: Высшая школа.
- ВАСИЛЬЕВ 1982 – Л. М. Васильев. Принципы семантической идентификации глагольной лексики. *Семантические классы русских глаголов*. Международный сборник научных трудов. Свердловск: Уральский государственный университет им. А. М. Горького, 11–14.
- ВЕЖБИЦКА 1986 – А. Вежбицка. Восприятие: семантика абстрактного словаря. *Новое в зарубежной лингвистике* 18. Москва: Радуга, 336–369. [A. Wierzbicka. Perception: The Semantics of Abstract Vocabulary. *Lingua Mentalis*. Sydney: Academic Press, 1980]
- ВЕЖБИЦКАЯ 1996 – А. Вежбицкая. *Язык. Культура. Познание*. Москва: Русские словари.
- ВОЛНОВИЋ – ЛАТОВ-ПАПИЋ 2006 – Ј. Војновић, Ј. Латов-Папић. Зависне клаузе уз глаголе перцепције. *Прилози проучавању језика* 37: 51–67.
- ГЕДИНА 2011 – М. А. Гедина. *Феномен восприятия в контексте языковой картины мира на материале английского и немецкого языков*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Владимир.
- ГЕЙКО 1999 – Е. В. Гейко. *Смысловый тип пропозиции и его манифестация в современной русской речи на материале высказываний, содержащих информацию о запахах*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Омск.
- ГЛИНКА 2003 – Е. В. Глинка. *Система глаголов восприятия, мышления и говорения на материале исторических словарей русского языка*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Брянск.
- ГЛОВИНСКАЯ 1982 – М. Я. Гловинская. *Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола*. Москва: Наука.

- ГЛОВИНСКАЯ 2001 – М. Я. Гловинская. *Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола*. Москва: Азбуковник – Русские словари.
- ГРИГОРЬЕВА 2000 – О. Н. Григорьева. Мир запахов в языке Чехова. *Функциональные и семантические характеристики текста, высказывания, слова. Вопросы русского языкознания VIII*: 182–194.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2008 – Ј. Грковић-Мејдор. О глаголима визуелне перцепције у старословенском и грчком. *Евројске идеје, античка цивилизација и српска култура*. Београд: Друштво за античке студије Србије – Службени гласник, 60–71.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2010 – Ј. Грковић-Мејдор. О глаголима аудитивне перцепције у старословенском. *Зборник Матице српске за класичне студије* 12: 37–46.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2007 – Р. Драгићевић. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- ЕРОФЕЕВА – СКИТОВА 1990 – Т. И. Ерофеева, Ф. Л. Скитова. Функционирование лексико-семантической группы глаголов зрительного восприятия в современной диалектной речи. *Глагол в системе языка и речевой деятельности*. Материалы научной лингвистической конференции. Свердловск: Уральский государственный университет, 121–122.
- ЕРОФЕЕВА – СКИТОВА 1992 – Т. И. Ерофеева, Ф. Л. Скитова. Функционирование лексико-семантической группы глаголов зрительного восприятия в современной речи. *Живое слово в русской речи Прикамья*. Пермь: Пермский государственный университет им. А. М. Горького, 83–98.
- ЕСПЕРСЕН 1958 – О. Есперсен. *Философия грамматики*. Перевод с английского В. В. Пассека и С. П. Сафроновой. Москва: Издательство иностранной литературы.
- ЖАРКОВА 2005 – О. С. Жаркова. *Лексика ошущения, восприятия и чувственного представления как средство номинации и предикации в поэмах С. Есенина*. Автореферат

- диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- Житков 1998 – А. В. Житков. Особенности организации и структуры лексико-семантических групп глаголов обонятельного, вкусового и тактильного восприятия. *Денотативное пространство русского глагола*. Материалы IX Кузнецовских чтений 5–7 февраля 1998 г. Тезисы докладов. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 55–56.
- Житков 1999 – А. В. Житков. *Функционально-семантическое поле восприятия запаха и синестезия одорической лексики в произведениях И. А. Бунина*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург.
- Золотова 1982 – Г. А. Золотова. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: КомКнига.
- Золотова и др. 1998 – Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва: Российская академия наук.
- Зубкова 1986 – Е. М. Зубкова. *Глаголы умственной деятельности, речи и физического восприятия в английской и научной прозе*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Львов.
- Ибрагимова 1982 – Д. А. Ибрагимова. О семантической природе глаголов зрительного восприятия. *Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях*. Доклады симпозиума, май 1979 г. Кишинев: Издательство Штиинца, 101–103.
- Иванова 2004 – Е. Ю. Иванова. О перцептивности номинативных предложений. *Вопросы языкознания* 1: 107–117.
- Карандашова 2003 – Н. Э. Карандашова. *Синонимические ряды глаголов психической деятельности функционально-семантический аспект*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург.

- КАЦНЕЛЬСОН 1948 – С. Д. Кацнельсон. О грамматической категории. *Вестник Ленинградского университета* 2: 114–134.
- КАЦНЕЛЬСОН 1972 – С. Д. Кацнельсон. *Типология языка и речевое мышление*. Ленинград: Наука (Ленинградское отделение).
- КАЦНЕЛЬСОН 1987 – С. Д. Кацнельсон. К понятию типов валентности. *Вопросы языкознания* 3: 20–32.
- КАЦНЕЛЬСОН 1988 – С. Д. Кацнельсон. Заметки о падежной теории Ч. Филлмора. *Вопросы языкознания* 1: 110–117.
- КИРИЛЛОВА – ПРИМАКОВА 1988 – В. А. Кириллова, М. В. Примакова. Структурно-семантические особенности предложений, репрезентирующих ситуации слухового и зрительного восприятия. *Идеографические аспекты русской грамматики*. Москва: Издательство МГУ, 116–125.
- КОЛЕСОВ 2009 – И. Ю. Колесов. *Актуализация зрительного восприятия в языке: когнитивный аспект на материале английского и русского языков*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Барнаул.
- КОНОВАЛОВА 2001 – О. А. Коновалова. *Категория результативности и специфика ее проявления в лексико-семантическом поле зрительного и слухового восприятия на материале русского и немецкого языков*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Саратов.
- КОСИЦЫНА 2002 – Е. Ф. Косицына. *Семантические валентности глаголов зрения и способы их выражения*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- КОСИЦЫНА 2003 – Е. Ф. Косицына. О субъектном актанте глаголов зрения. *Актуальные проблемы гуманитарных, социальных, экономических и технических наук*. Межвузовский сборник научных и научно-методических трудов. 2/2. Москва: Московский государственный индустриальный университет, 152–154.

- КРЕТОВ 1978 – А. А. Кретов. Из наблюдений над семантикой и сочетаемостью глаголов зрительного восприятия. *Семантика и структура предложения. Лексическая и синтаксическая семантика*. Уфа: Башкирский государственный университет, 35–40.
- КРЕТОВ 1980 – А. А. Кретов. *Семантические процессы в лексико-семантической группе глаголов зрительного восприятия современного русского языка*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Воронеж.
- КРЕТОВ 1981а – А. А. Кретов. Организация ЛСГ зрительного восприятия в индоевропейских языках. *Семантические категории сопоставительного изучения русского языка*. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 107–114.
- КРЕТОВ 1981б – А. А. Кретов. Синтаксическая проективность глаголов целенаправленного зрения. *Исследования по семантике. Лексическая и синтаксическая семантика*. Межвузовский научный сборник. Уфа: Издательство Башкирского университета, 36–128.
- КРЕТОВ 1982 – А. А. Кретов. О лексикографической интерпретации глаголов общего физического восприятия. *Аспекты лексического значения*. Воронеж: Издательство Башкирского университета, 103–108.
- КРЕТОВ 1984 – А. А. Кретов. Функционирование лексико-семантической группы глаголов зрительного восприятия в современной русской прозе. *Проблемы глагольной семантики*. Сборник научных трудов. Свердловск: Уральский государственный университет, 79–85.
- КРЕТОВ 1985 – А. А. Кретов. Функционирование семантических классов глаголов в тексте (глаголы движения, восприятия, мысли). *Лексико-семантические группы современного русского языка*. Сборник научных трудов. Новосибирск: Новосибирский государственный педагогический институт, 83–92.

- КРЕТОВ 1986 – А. А. Кретов. О семантической классификации употреблений глагола «глядеть». *Классы глаголов в функциональном аспекте*. Сборник научных трудов. Свердловск: Уральский государственный университет, 97–104.
- КРЕТОВ 1987а – А. А. Кретов. Глаголы зрительного восприятия. *Системный анализ значимых единиц русского языка. Парадигматика в лексике и словообразовании*. Красноярск: Издательство Красноярского университета, 47–52.
- КРЕТОВ 1987б – А. А. Кретов. Принципы выделения ядра лексико-семантической системы. *Семантика слова и синтаксической конструкции*. Межвузовский сборник научных трудов. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 84–93.
- КРЕТОВ 1992 – А. А. Кретов. О научном прогнозе в лексической семантике. *Функциональная семантика слова*. Сборник научных трудов. Свердловск: Свердловский государственный педагогический институт, 99–110.
- КРЕТОВ 1993 – А. А. Кретов. *Основы лексико-семантической прогностики*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Воронеж.
- КРЕТОВ 2001 – А. А. Кретов. Слова, которым не повезло: *зырнуть, зыркать, зыркнуть* и прочие... *Филологические записки: вестник литературоведения и языкознания*. 16. Воронеж: Воронежский университет, 142–148.
- КРЮКОВА 2003 – Л. Б. Крюкова. *Ситуация восприятия и способы ее репрезентации в поэтическом тексте на материале поэзии «Серебряного века»*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Томск.
- КУЗНЕЦОВА 1982 – Т. В. Кузнецова. Семантические особенности глаголов физического восприятия. *Русский язык в школе* 4: 86–88.
- КУЗНЕЦОВА 1983 – Т. В. Кузнецова. Слышу – музыку, запах, вкус. Речевое функционирование глаголов чувственного

- восприятия. *Русская речь: научно-популярный журнал* 1: 67–69.
- КУЗНЕЦОВА 1982 – Э. В. Кузнецова. Итоги и перспективы семантической классификации русских глаголов. *Семантические классы русских глаголов*. Международный сборник научных трудов. Свердловск: Уральский государственный университет им. А. М. Горького, 3–10.
- КУСТОВА 1998 – Г. И. Кустова. Производные значения с экспериенциальной составляющей. *Семиотика и информатика*. Сборник научных статей. 36. Москва: Русские словари, 19–40
- КУСТОВА 1999 – Г. И. Кустова. Перцептивные события: участники, наблюдатели, локусы. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке*. Москва: ИНДРИК, 229–238.
- КУСТОВА 2004 – Г. И. Кустова. Тенденции семантического развития глаголов восприятия. *Русский язык сегодня. Проблемы русской лексикографии*. Сборник статей. 3. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 172–186.
- ЛАСКАРЕВА 1983 – Е. Р. Ласкарева. *Синтаксическая сочетаемость глаголов, мотивированных глаголами «смотреть», «глядеть»*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- ЛЕОНТЬЕВ 1976 – А. Н. Леонтьев. О путях исследования восприятия (вступительная статья). *Восприятие и деятельность*. Москва: Издательство Московского университета, 3–27.
- ЛЕЩИНСКАЯ 2008 – О. Г. Лещинская. *Представление модальностей сенсорного восприятия в народно-разговорной речи города (на материале города Омска)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Омск.
- ЛОМОНОСОВА 2004а – А. Л. Ломоносова. *Семантико-синтаксическая организация высказываний со значением вос-*

- приятія и их функционирование в художественном тексте.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург.
- ЛОМОНОСОВА 2004б – А. Л. Ломоносова. *Семантико-синтаксическая организация высказываний со значением восприятия и их функционирование в художественном тексте.* Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург.
- МАКАРОВА 2007 – О. В. Макарова. *Лингво-когнитивный аспект высказываний, репрезентирующих фрейм вкуса в современном русском языке.* Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Барнаул.
- МАРКОВИЋ 2006 – Ж. Марковић. О различитим приступима семантичком опису глагола визуелне перцепције. *Годишњак Филозофскої факултетиї у Новом Саду XXXI*: 191–206.
- МАРКОВИЋ 2007 – Ж. Марковић. Ситуациони типови глагола *видети* и *гледаи*. *Зборник Маїице српске за филологију и лингвистику* L: 481–488.
- МАРКОВИЋ 2011 – Ж. Марковић. *Семантика и синтакса глагола визуелне перцепције у српском и словеначком језику.* Докторска дисертација. Нови Сад.
- МАРКОВИЋ 2012 – Ж. Марковић. Аргументи глагола визуелне перцепције. *Зборник Маїице српске за филологију и лингвистику* LV/2: 71–84.
- МАРКОВИЋ 2013 – Ж. Марковић. Перцептивни „флип-глаголи” и „флип-конструкције” у српском и словеначком језику. *Језици и култури у времену и простору.* Тематски зборник. II/2. Нови Сад: Филозофски факултет, 61–67.
- МАРКОВИЋ 2014а – Ж. Марковић. Итеративни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику. *Zbornik u čast Veri Vasić. Leksika, gramatika, diskurs.* Novi Sad: Filozofski fakultet, 315–325.
- МАРКОВИЋ 2014б – Ж. Марковић. Реченичне допуне глагола визуелне перцепције у српском и словеначком језику. *Је-*

- зици и култури у времену и простору. Тематски зборник. III. Нови Сад: Филозофски факултет, 505–510.
- МАРКОВИЋ 2015 – Ж. Марковић. Експресивни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком. *Лингвистичке свеске 10: Српски језик и његове норме (дијахроно-синхрони аспекти)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 192–202.
- МАРКОВИЋ 2023 – Ж. Марковић. *Глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику. Контирасемантичко-синтаксичка анализа*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013 – Ж. Марковић, М. Ђукановић. Транзитивна и интранзитивна концепција српског и словеначког глагола *ледати*. *Валентности речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти*. Међународни тематски зборник. Нови Сад: Филозофски факултет, 121–133.
- МАСЛОВ 1948 – Ю. С. Маслов. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка VII/4*: 303–316.
- МАТВЕЕВА 2005 – Т. М. Матвеева. *Перцептивная категория вкуса и лингвистические средства ее реализации*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Челябинск.
- МЕЩЕРЯКОВА 2009 – Е. М. Мещерякова. *Фигура наблюдателя в видо-временной семантике (на материале русского и английского языков)*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- МОИСЕЕВА 1998 – Н. В. Моисеева. Глаголы восприятия в русском языке. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология* 6: 82–92.
- МОИСЕЕВА 2005 – С. А. Моисеева. *Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках*. Белгород: Белгородский государственный университет.

http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/292/1/Moiseeva_Semanticheskoe.pdf

- МОИСЕЕВА 2006 – С. А. Моисеева. *Глаголы восприятия в западно-романских языках*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Воронеж.
- МУРАВЕНКО 1998 – Е. В. Муравенко. О случаях нетривиального соответствия семантических и синтаксических валентностей глагола. *Семиотика и информатика*. Сборник научных статей. 36. Москва: Русские словари, 71–81.
- МУРАВЬЕВА 2005 – Н. Ю. Муравьева. Модус перцепции как результат взаимодействия лексики и грамматики. *Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы: ежемесячный научно-технический сборник*. 4. Москва: ВИНТИ, 33–37.
- МУРАВЬЕВА 2008 – Н. Ю. Муравьева. *Категория перцептивности в семантике глагола и в тексте*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- НАЗАРЕНКО 1987 – Л. С. Назаренко. Структурно-семантический анализ способов выражения предикативного детерминанта в объектных конструкциях при глаголах восприятия на материале испанского и русского языков в плане контрастивной грамматики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- ОДИНЦОВА 2008 – М. В. Одинцова. *Художественно-стилевая роль слов лексико-семантического поля «запах» в произведениях И. А. Бунина (аспекты номинации и предикации)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- ПАВЛОВА 2006 – Н. С. Павлова. *Лексика с семой 'запах' в языке, речи и тексте*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург.

- ПАДУЧЕВА 1996 – Е. В. Падучева. *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Москва: Языки русской культуры.
- ПАДУЧЕВА 1997 – Е. В. Падучева. Семантические роли и проблема сохранения инварианта при лексической деривации. *Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы: ежемесячный научно-технический сборник*. 1. Москва: ВИНТИ, 18–30.
- ПАДУЧЕВА 1998а – Е. В. Падучева. Наблюдатель и его коммуникативные ранги: о семантике глаголов *появиться* и *показаться*. *Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы*. 12. Москва: ВИНТИ, 23–28.
- ПАДУЧЕВА 1998б – Е. В. Падучева. Коммуникативное выделение на уровне семантики и синтаксиса. *Семиотика и информатика*. 36. Москва: Русские словари, 82–107.
- ПАДУЧЕВА 1998в – Е. В. Падучева. Парадигма регулярной многозначности глаголов звука. *Вопросы языкознания* 5: 3–23.
- ПАДУЧЕВА 2000 – Е. В. Падучева. Наблюдатель как экспериент «за кадром». *Слово в тексте и в словаре*. Сборник статей к семидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна. Москва: Язык русской культуры, 185–201.
- ПАДУЧЕВА 2001а – Е. В. Падучева. К структуре семантического поля «восприятие»: на материале глаголов восприятия в русском языке. *Вопросы языкознания* 4: 23–44.
- ПАДУЧЕВА 2001б – Е. П. Падучева. Наблюдатель в системе диатез глагола восприятия. *Русский язык: пересекая границы*. Дубна: Международный университет природы, общества и человека «Дубна», 134–153.
- ПАДУЧЕВА 2004 – Е. В. Падучева. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- ПАДУЧЕВА 2006 – Е. В. Падучева. Наблюдатель: типология и возможные трактовки. *Компьютерная лингвистика и ин-*

- теллектуальные технологии. Труды международной конференции «Диалог 2006» (Бекасово, 31 мая – 4 июня 2006 г.). Москва: Издательство РГГУ, 403–413.
- ПАДУЧЕВА 2007 – Е. В. Падучева. В поисках наблюдателя: глаголы *выглядеть* и *быть*. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии*. Труды международной конференции «Диалог 2007» (Бекасово, 30 мая – 3 июня 2007 г.). Москва: Издательство РГГУ, 436–443.
- ПАДУЧЕВА 2008 – Е. В. Падучева. Вторичный дейксис и фигура наблюдателя. *Miscellanea Slavica*. Сборник статей к 70-летию Б. А. Успенского. Москва: ИНДРИК, 273–285.
- ПАДУЧЕВА 2009а – Е. В. Падучева. О параметрах лексического значения глагола: таксономическая категория и тематический класс. *Статьи разных лет*. Москва: Языки славянских культур, 361–373.
- ПАДУЧЕВА 2009б – Е. В. Падучева. Лексическая аспектуальность и классификация предикатов по Маслову-Вендлеру. *Вопросы языкознания* 6: 3–20.
- ПЕТРОВИЋ 1991 – В. Петровић. О негацији уз неке перцептивне српскохрватске глаголе. *Зборник Майице српске за филолоџију и лингвистику* XXXIV/1: 83–87.
- ПЕТРОВИЋ 1992 – В. Петровић. Глагол *легдаћи* као синтаксичка и семантичка јединица. *Зборник Майице српске за филолоџију и лингвистику* XXXV/2: 161–167.
- ПЕТРОВИЋ 1994 – В. Петровић. О двофункционалним реченицама уз глагол перцепције. *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду* XXIII: 53–59.
- ПЕТРОВИЋ – СУБОТИЋ 2002 – В. Петровић, Љ. Суботић. Атрибуција објекта уз глаголе перцепције (дијахроно-синхрони план). *Научни састај слависта у Вукове дане* 30/1: 53–59.
- ПЕШКОВСКИЙ 2001 – А. М. Пешковский. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва: Языки славянской культуры.
- ПИПЕР 1991 – П. Пипер. О поређењу граматичких структура руског и српскохрватског језика на функционалној основи. *Зборник Майице српске за славистику* 41: 51–67.

- ПИПЕР 2000 – П. Пипер. О типолошким истраживањима у српској лингвистичкој славистици. *Славистика IV*: 17–23.
- ПИПЕР и др. 2005 – П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танашић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синџакса савременога српског језика. Простор реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- ПЛИСКИНА 1975 – Б. М. Плискина. К вопросу о связи между семантической структурой слова и его сочетаемостью на материале глаголов зрительного восприятия. *Актуальные вопросы английской филологии*. Рязань: Рязанский государственный педагогический институт, 89–100.
- ПОПКОВА 1997 – Л. М. Попкова. О смысловых коррелятах глаголов восприятия в художественном тексте. *Актуальные проблемы функциональной лексикологии*. Сборник статей, посвященный 75-летию доктора филологических наук, профессора кафедры русского языка В. В. Степановой. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, 178–180.
- ПОПОВИЋ 2017 – Д. Поповић. Лексичко значење глагола перцепције и категорија вида (на материјалу руског и српског језика). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LX/1*: 195–207.
- ПОПОВИЋ 2009 – Љ. Поповић. Посматрач и његова улога у концептуализацији просторних односа у језику на примеру контрастивне анализе глагола кретања у српском и украјинском језику. *Славистика XIII*: 399–410.
- ПРИМОВА 1983 – М. Б. Примова. *Предложения, обозначающие ситуации слухового и зрительного восприятия в современном русском языке*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- ПРИМОВА 1984 – М. Б. Примова. Предложения восприятия в русском языке. *Системный анализ значимых единиц рус-*

- ского языка. *Синтаксические структуры*. Межвузовский сборник. Красноярск: Издательство Красноярского университета, 48–52.
- Пудовкина 1981 – М. С. Пудовкина. *Синтаксические синонимы-объектно-предикативные конструкции с неличными формами глагола и придаточные предложения в английском языке (на материале сочетаемости группы глаголов физического восприятия)*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ташкент.
- Рахилина – Плунгян 2007 – Е. В. Рахилина, В. А. Плунгян. О лексико-семантической типологии. *Глаголы движения в воде: лексическая типология*. Москва: Индрик, 9–26.
- Ристић 2007 – С. Ристић. Семантички пасив у деривираним метонимијским значењима глагола са улогом доживљавача (на примерима деривираних значења глагола физичког деловања, типа: *сїїезаїїи*, *сїїискаїїи*, *їїриїїискаїїи* и *давиїїи*). *Зборник Маїїице сїїске за славистиїику* 72–73: 445–459.
- Ристић 2011 – С. Ристић. Глаголи визуелне перцепције у српском језику. *Књижевни сїїандардни језик и језик књижевности*. *Сїїски језик, књижевности, уметности*. Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 29–30. X 2010. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 33–41.
- Рождественский 2003 – Ю. В. Рождественский. *Принципы современной риторики*. Москва: Флинта – Наука. <http://evartist.narod.ru/text7/34.htm>
- Рузин 1994 – И. Г. Рузин. Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке. *Вопросы языкознания* 6: 79–100.
- Рузин 1995 – И. Г. Рузин. *Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке*. Авто-

- реферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва.
- РЯБИНИНА 2005 – Н. А. Рябинина. *Когнитивная модель восприятия в русском языке (на материале фразеологизмов с компонентами «глаз», «ухо», «нос»)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Томск.
- САНКОВИЋ 2023 – Н. Санковић. *Глаголи емисионања њерцејтивних стимулуса у српском језику*. Докторска дисертација. Београд.
- САФОНОВА 2007 – И. А. Сафонова. Типы модуляционных семантических изменений древнерусских глаголов восприятия. *Вестник ВГУ. Серия Филология. Журналистика* 2: 106–111.
- САФОНОВА 2008 – И. А. Сафонова. *Модуляционно-деривационные семантические изменения древнерусских глаголов восприятия*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Калининград.
- СВАТКО 1986 – В. В. Сватко. Лексико-семантическая группа глаголов чувственного восприятия. *Русское языкознание* 13: 84–90.
- СИДОРОВА 2000 – М. Ю. Сидорова. Поле слуха и поле зрения в перцептивном пространстве текста. *Функциональные и семантические характеристики текста, высказывания, слова. Вопросы русского языкознания VIII*: 69–85.
- СЛОБОДЯН 2007 – Е. А. Слободян. *Системный, функциональный и исторический аспекты семантического поля слухового восприятия (на материале русского, польского и английского языков)*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Уфа.
- СОБОЛЕВА 1998 – Н. Н. Соболева. Денотативное пространство русских глаголов физического восприятия. *Денотативное пространство русского глагола*. Материалы IX Кузнецовских чтений 5–7 февраля 1998 г. Тезисы докладов.

Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 156–162.

- СОЛОВЬЕВА 1978 – И. Г. Соловьева. К вопросу об исследовании лексико-семантической группы глаголов зрительного восприятия (обзор работ по исследованию данной ЛСГ на материале разных языков). *Вопросы структуры германских языков*. 3. Омск: Омский государственный педагогический институт им. А. М. Горького, 151–158.
- СУБОТИЋ – БЈЕЛАКОВИЋ 2005 – Љ. Суботић, И. Бјелаковић. Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама (у језику писаца преддуковске епохе уз поређење са стандардним језиком). *Научни састај слависта у Бучкове дане* 34/1: 55–69.
- ТЕНЬЕР 1988 – Л. Теньер. *Основы структурного синтаксиса*. Перевод с французского И. М. Богуславского, Л. И. Лухт, Б. П. Нарумова, С. Л. Сахно. Москва: Прогресс. [Lucien Tesnière. *Éléments de Syntaxe Structurale*. Deuxième édition revue et corrigée. Paris Librairie C. Klincksieck, 1976; Paris: Librairie C. Klincksieck, 1959]
- ТЕРТИЧНА 2003 – А. Тертична. Перцепција звука у лексици српског језика. *Славистика VII*: 136–140.
- УРЫСОН 1995 – Е. В. Урысон. Фундаментальные способности человека и наивная «анатомия». *Вопросы языкознания* 3: 3–16.
- УРЫСОН 1998 – Е. В. Урысон. Языковая картина мира VS. обиходные представления (модель восприятия в русском языке). *Вопросы языкознания* 2: 3–21.
- УСПЕНСКИЙ 1965 – Б. А. Успенский. *Структурная типология языков*. Москва: Наука (Главная редакция восточной литературы).
- ФИЛАТОВА 2009 – К. Л. Филатова. *Когнитивное исследование зрительной метафоры во французском и в русском языках*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург.
- ФИЛЛМОР 1981a – Ч. Филлмор. Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика*. X.

- Перевод с английского Е. Н. Савиной. Москва: Прогресс, 369–495. [Ch. J. Fillmore. The Case for Case. In: *Universals in Linguistic Theory*. New York, 1968]
- ФИЛЛМОР 1981б – Ч. Филлмор. Дело о падеже открывается вновь. *Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика*. X. Перевод с английского Б. Ю. Городецкого. Москва: Прогресс, 496–530. [Ch. J. Fillmore. The Case for Case Reopened. In: *Syntax and Semantics*. Vol. 8. New York – San Francisco – London, 1977]
- ФИЛЛМОР 1983 – Ч. Филлмор. Основные проблемы лексической семантики. *Новое в зарубежной лингвистике. Прикладная лингвистика*. XII. Москва: Радуга, 74–122. [Ch. J. Fillmore. Topics in Lexical Semantics. In: *Current Issues in Linguistic Theory*. Bloomington and London: Indiana University Press, 1977]
- ХАКИМОВА 2005 – Г. Ф. Хакимова. *Представление сферы слухового восприятия в русско-английском функционально-когнитивном словаре*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Уфа.
- ЦРЪАК 1999–2001 – И. Црњак. Прилог изради семантичко-синтаксичког речника глагола гледања, опажања и слушања. *Прилози проучавању језика* 30–32: 317–345.
- ШВЕДОВА 2004 – Н. Ю. Шведова. Три заметки о смысловых пересечениях. *Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура*. Сборник статей в честь Н. Д. Арутюновой. Москва: Языки культуры, 242–254.
- ШИРЯЕВ 2004 – Е. Н. Ширяев. Глаголы речи, восприятия и мысли в роли разговорных модальных средств. *Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура*. Сборник статей в честь Н. Д. Арутюновой. Москва: Языки славянской культуры, 459–466.

- ARISTOTEL 1960 – Aristotel. *Metafizika*. Preveo B. Gavela. Beograd: Kultura. [Aristotelis. *Metaphysica*. Prema izdanju W. Christ, MCMXXX, Lipsiae i W. Jaeger, MCMLVII, Oxonii]
- BERLIN – KAY 1969 – B. Berlin, P. Kay. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press. [First Paperback Printing 1991, Copyright 1969]
- BULATOVIĆ 1999 – V. Bulatović. *Vizuelna percepcija u engleskom i srpskom jeziku (dvostrana kontrastivna analiza glagola vizuelne percepcije u engleskom i srpskom jeziku)*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore – Institut za strane jezike.
- COOPER 1974a – W. E. Cooper. Syntactic Flexibility among English Sensation Referents. *Linguistics* 133: 33–38.
- COOPER 1974b – W. E. Cooper. Primacy Relations among English Sensation Referents. *Linguistics* 137: 5–12.
- CVETKOVIĆ 2000 – K. Cvetković. *Konceptualne metafore u vezi s glagolima vizuelne percepcije u engleskom i srpskom jeziku*. Magistarski rad. Beograd.
- CVETKOVIĆ 2003 – K. Cvetković. Metaforička konceptualizacija: analiza glagola vizuelne percepcije. *Jezik, društvo, saznanje: profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 197–213.
- FILLMORE 1972 – Ch. J. Fillmore. Subjects, Speakers, and Roles. *Semantics of Natural Languages*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1–24.
- GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2011: J. Grković-Mejdžor. Semantika glagola čulne percepcije u staroslovenskom jeziku. *Slavistična revija* 59/1: 11–20.
https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_1_02.pdf
- GUYTON 1985 – A. C. Guyton. *Medicinska fiziologija*. Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga. [Arthur C. Guyton. *Textbook of Medical Physiology*. Philadelphia – London – Toronto: W. B. Saunders Company, 1976]

- IVIĆ 2008 – M. Ivić. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- KOPYTKO 1990a – R. Kopytko. Verbs of Sensory Cognition: A Contrastive Analysis of a Lexical Field in the Lexicon of Polish and English. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 25: 58–69.
- KOPYTKO 1990b – R. Kopytko. The Complements of Perception Verbs in English and Polish: A Syntacto-semantic Analysis. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 25: 157–170.
- LEECH 2004 – G. N. Leech. *Meaning and the English Verb*. Harlow: Pearson Longman. [First published 1971 by Longman (Pearson Education Limited)]
- LEIBNIZ 1980 – G. W. Leibniz. *Izabrani filozofski spisi*. Preveo M. Mezulić. Zagreb: Naprijed.
- LEIBNIZ 1986 – G. W. Leibniz. *Novi ogledi o ljudskom razumu*. Preveo M. Tasić. Sarajevo: SOUR Veselin Masleša. [Gottfried Wilhelm Leibniz. NOUVEAUX ESSAIS SUR L'ENTENDEMENT HUMAIN. Ed. Garnier – Flammarion, Paris, 1966]
- LOK 1962 – Dž. Lok. *Ogled o ljudskom razumu I*. Preveo D. Puhalo. Beograd: Kultura. [John Locke. *An Essay Concerning Human Understanding*. George Routledge and Sons, limited, London, 1894]
- MAJNARIĆ 1950 – N. Majnarić. *Atomisti Leukip i Demokrit. Svjedočanstva i fragmenti*. Izabrao, uredio, preveo i objasnio N. Majnarić. Zagreb: Matica hrvatska.
- MARKOVIĆ – VULIN 2008 – S. Marković, J. Vulin. Struktura olfaktoronog doživljaja. *Psihologija* 41/1: 21–34.
- MOISEEVA 1998 – N. Moiseeva. Verbs of Perception in Russian. *Studia Slavica Oldenburgensia. Lexikologie und Sprachveränderung in der Slavica*. Oldenburg: bis, Bibliotheks- und Informationssystem der Universität, 153–163.
- MOSS 1989 – A. E. Moss. Basic Colour Terms: Problems and Hypotheses. *Lingua: International Review of General Linguistics* 78/4: 313–320.

- NOVAKOV 2005 – P. Novakov. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije.
- NOVAKOV 2009 – P. Novakov. Vendlerova klasifikacija glagola u engleskom i srpskom jeziku. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXIV*: 43–50.
- OGNJEHOVIĆ 2007 – P. Ognjenović. *Psihologija opažanja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- PLATON 1979 – Platon. *Teetet (ili o znanju, istraživački dijalog)*. Preveo M. Sironić. Zagreb: Naprijed.
- RISTIVOJEVIĆ RAJKOVIĆ 2013 – N. Ristivojević Rajković. Metaforička konceptualizacija mirisa: analiza glagola olfaktorne percepcije. *Савремени токови у лингвистичким исцртавањима*. 1. Београд: Филолошки факултет, 439–454.
- ROGERS 1971 – A. Rogers. Three Kinds of Physical Perception Verbs. *Papers from the 7th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 206–222.
- ROGERS 1972 – A. Rogers. Another Look at Flip Perception Verbs. *Papers from the 8th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 303–315.
- ROGERS 1974 – A. Rogers. *Physical Perception Verbs in English: A Study in Lexical Relatedness* (doktorska disertacija). University of California, Los Angeles. University Microfilms International, A XEROX Company, Ann Arbor, Michigan.
- SAMARDŽIĆ 2018a – A. Samardžić. Neprototipična značenja glagola olfaktorne percepcije srpskog i rumunskog jezika. *Interkult 2017*. Selected Papers from the Third International Conference Interculturalism in Education, II. Novi Sad: Pedagogical Institute of Vojvodina – University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, 189–199.
- SAMARDŽIĆ 2018b – A. Samardžić. Semantika glagola gustativne percepcije u srpskom i rumunskom jeziku. *Romanoslavica LIV/4*: 104–121.
- SAMARDŽIĆ 2018c – A. Samardžić. *Semantičke odlike glagola čulne percepcije u srpskom i rumunskom jeziku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- SCOVEL 1971 – T. S. Scovel. A Look-See at Some Verbs of Perception. *Language Learning* 21/1: 75–84.
- STAMENKOVIĆ 2009 – D. Stamenković. Značenje i metaforizacija glagola zvučne percepcije u engleskom jeziku: *hear, listen, obey*. *Prilozi proučavanju jezika* 40: 65–77.
- VENDLER 1967 – Z. Vendler. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- VIBERG 1984 – Å. Viberg. The Verbs of Perception: A Typological Study. *Explanations for Language Universals*. Berlin: Mouton de Gruyter, 123–162.

Списак граматика, лексикографске и енциклопедијске литературе

- ЖЕРЕБИЛО 2010 – Т. В. Жеребило. *Словарь лингвистических терминов*. Назрань: Пилигрим.
- ЗАСОРИНА 1977 – *Частотный словарь русского языка*. Под ред. Л. Н. Засориной. Москва: Русский язык.
- КЛАЈН – ШИПКА 2006 – И. Клајн, М. Шипка. *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- КОСТИЋ 1981 – *Medicinski leksikon*. Gl. ur. A. Kostić. Beograd, Zagreb: Medicinska knjiga.
- КРСТИЋ 1988 – Д. Крстић. *Психолошки речник*. Београд: ИРО Вук Караџић.
- КРЫСИН 2005 – Л. П. Крысин. *Толковый словарь иноязычных слов*. Москва: Эксмо.
- ЛЯШЕВСКАЯ – ШАРОВ 2009 – О. Н. Ляшевская, С. А. Шаров. *Новый частотный словарь русской лексики*. Москва: Азбуковник. <http://dict.ruslang.ru/freq.php>
- МАРИЋ 1991 – С. Марић. *Филозофски речник*. Београд: Дерета.
- МЕЩЕРЯКОВ – ЗИНЧЕНКО 2008 – Б. Мещеряков, В. Зинченко. *Большой психологический словарь*. Москва – Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак.
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/dict/03.php

- ПЕТРОВИЋ – ДУДИЋ 1989 – В. Петровић, К. Дудић. *Речник глагола са граматичким и лексичким дојунима*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника; Сарајево: СОУР Свјетлост, ООУР Завод за уџбенике и наставна средства.
- ПИПЕР – КЛАЈН 2013 – П. Пипер, И. Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 2008 – Ж. Станојчић, Љ. Поповић. *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- ТИХОНОВ 1990 – А. Н. Тихонов. *Словообразовательный словарь русского языка*. Т. 1, 2. Москва: Русский язык.
- ФРОЛОВ 2001 – *Философский словарь*. Под ред. И. Т. Фролова. Москва: Республика.
- ЯРЦЕВА 1990 – *Лингвистический энциклопедический словарь*. Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия.

*

- KLAIĆ 1988 – В. Klaić. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009 – P. Mrazović, Z. Vukadinović. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- SIMEON 1969 – R. Simeon. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Т. 1, 2. Zagreb: Matica hrvatska.

Списак скраћеница лексикографске литературе

- БАС: *Словарь современного русского литературного языка*. Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР. 1951: Т. 2; 1954: Т. 3; 1955: Т. 4; 1956: Т. 5; 1958: Т. 7; 1959: Т. 8; 1959: Т. 9; 1962: Т. 13; 1963: Т. 15; 1965: Т. 17.
- БТС: *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт.

- КС: *Комплексный словарь русского языка*. Под ред. А. Н. Тихонова. Москва: Русский язык – Медия, 2005.
- МАС: *Словарь русского языка*. Гл. ред. А. П. Евгеньева. Москва: Русский язык. 1985: Т. 1; 1986: Т. 2; 1987: Т. 3; 1988: Т. 4.
- РСМ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: књ. 1, 1990 (1967); књ. 2, 1990 (1967); књ. 3, 1990 (1969); Нови Сад: књ. 4, 1990 (1971); књ. 5, 1990 (1973); књ. 6, 1990 (1976).
- РСЈ: *Речник српског језика*. Ур. М. Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСР: *Руско-српски речник. Русско-сербский словарь*. Ур. Б. Станковић. Нови Сад: Матица српска – Будућност; Москва: Русский язык, 1998.
- ССРЯ: *Словарь синонимов русского языка в двух томах*. Т. 1. Под ред. А. П. Евгеньевой. Москва: Астрель – АСТ – Транзиткнига, 2003.
- СССРЯ: *Словарь сочетаемости слов русского языка*. Под ред. П. Н. Денисова и В. В. Морковкина. Москва: Русский язык, 1983.
- ТСД: *Толковый словарь русского языка*. Под ред. Д. В. Дмитриева. Москва: Астрель – АСТ, 2003.

Списак извора

- Андрић: И. Андрић. Проклета авлија. *Сабрана дела*. Књ. четврта. Београд: Издавачко предузеће *Просвета*, 1967.
- И. Андрич. Проклятый двор. *Повести и рассказы югославских писателей*. Перевод Т. Поповой. Москва: Художественная литература, 1978.
- Брјусов: В. Я. Брюсов. *Огненный ангел*.
http://az.lib.ru/b/brjusow_w_j/text_0108.shtml?ysclid=lt07hkhk74821221260
- В. Брјусов. *Огњени анђео*. Превео П. Вујичић. Београд: Службени гласник, 2011.
- Булгаков: М. А. Булгаков. *Мастер и Маргарита*.

- https://modernlib.net/books/bulgakov_mihail_afanasevich/master_i_margarita/read/?ysclid=lt07ke70mg521705237
- М. А. Булгаков. *Маститор и Мартиријта*. Превео М. Чолић. Београд: BOOK & MARSO, 2003.
- Буџин: И. А. Бунин. *Собрание сочинений*.
http://az.lib.ru/b/bunin_i_a/?ysclid=lszs64swqe425129202
- И. А. Буџин. *Сунчаница: изабране њриче 1920–1927*. Превели Н. Николић и др. Стари Бановци: Бернар, 2010.
- И. А. Буџин. *Три рубље: сабрране њриче 1927–1952*. Превели Н. Николић и др. Стари Бановци: Бернар, 2010.
- Газданов: Г. Газданов. *Возвраќение Будды*. <http://lib.ru/PROZA/GAZDANOW/budda.txt>
- G. Gazdanov. *Povratak Bude*. Preveo D. Paunković. Beograd: Paideia, 2008.
- Достојеvски 1: Ф. М. Достоевский. *Белые ночи*.
<https://ilibrary.ru/text/29/index.html?ysclid=-lt07rpf95u483106309>
- F. M. Dostojevski. *Bele noći*. Preveo Z. Božović. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.
- Достојеvски 2: Ф. М. Достоевский. *Братья Карамазовы*. 1, 2. Ленинград: Издательство Художественная литература, 1970.
- F. M. Dostojevski. *Braća Karamazovi*. 1, 2. Preveo M. Babović. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.
- Достојеvски 3: Ф. М. Достоевский. *Двойник*.
<https://ilibrary.ru/text/118%20%200/p.1/index.html?ysclid=lt07uztwsn733860273>
- F. M. Dostojevski. *Dvojniki*. Prevela B. Trbojević. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.
- Достојеvски 4: Ф. М. Достоевский. *Подросток*.
http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0090.shtml?ysclid=lt086h11sj189524703
- F. M. Dostojevski. *Dečko*. Preveli R. Marojević i M. Marojević. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.
- Достојеvски 5: Ф. М. Достоевский. *Записки из мертвого дома*.

[http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0030.shtml?
ysclid=lt1acvg3bf866812408](http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0030.shtml?ysclid=lt1acvg3bf866812408)

F. M. Dostojevski. *Zapisi iz mrtvog doma*. Preveo M. Babović. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.

Достојевски 6: Ф. М. Достоевский. *Преступление и наказание*. Москва: Издательство Художественная литература, 1966.

F. M. Dostojevski. *Zločin i kazna*. Preveo M. Babović. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.

Достојевски 7: Ф. М. Достоевский. *Немочка Незванова*.
[http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0240.shtml?
ysclid=lt1agrn0ck354092032](http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0240.shtml?ysclid=lt1agrn0ck354092032)

F. M. Dostojevski. *Netočka Nezvanova*. Prevela M. Dugonjić. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.

Достојевски 8: Ф. М. Достоевский. *Униженные и оскорбленные*.

<https://ilibrary.ru/text/64/p.1/index.html>

F. M. Dostojevski. *Poniženi i uvređeni*. Preveo M. Babović. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.

Достојевски 9: Ф. М. Достоевский. *Село Степанчиково и его обитатели*.

[https://ilibrary.ru/text/60/p.1/index.html?
ysclid=lt1auqjmk6245084736](https://ilibrary.ru/text/60/p.1/index.html?ysclid=lt1auqjmk6245084736)

F. M. Dostojevski. *Selo Stepančikovo*. Preveo M. Kašanin. Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 1986.

Лорченков: В. Лорченков. *Все там будем*.

[https://www.rulit.me/books/vse-tam-budem-read-76946-1.
html](https://www.rulit.me/books/vse-tam-budem-read-76946-1.html)

V. Lorčenkov. *Med i mleko*. Prevela M. Panaotović. Novi Sad: Solaris, 2010.

Пастернак: Б. Л. Пастернак. *Доктор Живаго*.

[https://modernlib.net/books/pasternak_boris_leonidovich/
doktor_zhivago/read?ysclid=lt08b9l79o920667995](https://modernlib.net/books/pasternak_boris_leonidovich/doktor_zhivago/read?ysclid=lt08b9l79o920667995)

B. L. Pasternak. *Doktor Živago*. I, II. Prevela O. Vlatković. Novi Sad: Vega media, 2005.

Улицка: Л. Е. Улицкая. *Люди нашего царя*.

https://fictionbook.ru/author/ulickaya_lyudmila_evgenevna/lyudi_nashego_carya/read_online.html?ysclid=lt08999rqs866191252

Lj. Ulicka. *Ljudi našeg cara*. Prevela N. Nikolić Bobić. Beograd: Paideia, 2010.

Чехов 1: А. П. Чехов. *Нервы*.

http://az.lib.ru/c/chehow_a_p/text_0040.shtml#03

А. П. Чехов. Живци. *Најлејше љриче Анџона Чехова*. Превео М. Бабовић. Београд: Просвета, 2003.

Чехов 2: А. П. Чехов. *Палата № 6*.

<https://ilibrary.ru/text/989/p.1/index.html?ysclid=-lt07yh1bno232757801>

А. П. Чехов. Павиљон бр. 6. *Најлејше љриче Анџона Чехова*. Превео М. Подољски. Београд: Просвета, 2003.

Чехов 3: А. П. Чехов. *Степь*.

<https://ilibrary.ru/text/1337/p.1/index.html?ysclid=-lt07wtvn3h241955349>

А. П. Чехов. Степа. *Најлејше љриче Анџона Чехова*. Превео С. Сластиков. Београд: Просвета, 2003.

Списак електронских извора

arhiva.elitesecurity.org: <https://arhiva.elitesecurity.org/t508211-Automatski-osiguraci-da-li-je-dobro-uradjeno>

balkan-school.com: <https://balkan-school.com/forum/index.php?/topic/665133-pomoc/>

bastabalkana.com: <https://www.bastabalkana.com/2017/10/tatjana-krpovic-prozor/>

breadline.rs: <http://www.breadline.rs/pitanja-i-odgovori>

doktor.rs: <https://www.doktor.rs/forum/pitanja-odgovori/kako-odviknemo-dete-budjenja-nocu-t27472.html>

espona.me: <https://espona.me/index.php/kultura/prica-espone/14524-milija-pajkovic-vrteska>

facebook.com: <https://www.facebook.com/infocentrala/videos/iko-je-gusta-magla-obavila-grad-spomenik-jo->

van%C4%8Di-sija-na-ulazu-u-jagodin-u-i-dob/
279255446102334/
infourok.ru: <https://infourok.ru/kompleks-uprazhneniy-s-gim-nasticheskoy-palkoy-627964.html?ysclid=ltwzs-nwj8g21374115>
instagram.com: <https://www.instagram.com/p/Cygbz5lM6uZ/>
ispovesti.com: <http://ispovesti.com/ispovest/2864165>
ivsovica.com: <https://ivsovica.wordpress.com/>
jergovic.com: <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/ocuvan-krevet-sa-madracem/>
KCCJ: Корпус савременог српског језика; <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>
litra.ru: <http://www.litra.ru/fullwork/get/woid/00854451211471213454/page/21/?ysclid=lsp0rcyqe0524221243>
mojnovisad.com: <https://www.mojnovisad.com/gradske-face/mirko-veselinovic-vinar-stalno-se-govori-kako-su-danas-nje-generacije-lose-ali-ni-nasa-nije-valjala-id29661.html>
naslovi.net: <https://naslovi.net/2020-05-26/alo/decaci-su-poceli-da-se-tresu-dobili-tempretaturu-a-telo-im-je-oticalo/25498667>
nezavisne.com:
<https://www.nezavisne.com/novosti/gradovi/Var-nice-sijevaju-s-krova/50256>
НКРЯ: Национальный корпус русского языка; <https://ruscorpora.ru/>
omama.ru: <http://www.omama.ru/docs/tpl/doc.asp?id=457>
ossiروجو.еду.рс: <http://www.ossiروجو.еду.рс/predstava-pa-zljivko/>
osmilojevasic.edu.rs: <https://osmilojevasic.edu.rs/gledali-smo-predstavu-velika-pljacka-dvora/>
otvet.mail.ru_1: <https://otvet.mail.ru/question/11010841?ysclid=lsgohepzjb217607689>
otvet.mail.ru_2: <https://otvet.mail.ru/question/53527187?ysclid=lshcmhdxvo345405444>
otvet.mail.ru_3: <https://otvet.mail.ru/question/167105819?ysclid=lshd6dnep318228541>

otvet.mail.ru_4: <https://otvet.mail.ru/question/32125279?ysclid=lsnhicvkz7139391495>
politika.rs_1: https://www.politika.rs/scc/clanak/100750/Apost-oli-glume#google_vignette
politika.rs_2: <https://www.politika.rs/scc/clanak/470191/Svaki-rucak-mala-svetkovina>
proshubu.ru: <https://proshubu.ru/faq/141/>
proza.ru: <https://proza.ru/diary/malaherba/2007-08-07?ysclid=lsni8l3nb6470801904>
rus.stackexchange.com: <https://rus.stackexchange.com/questions/41791/%D0%93%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%8C-%D0%B8-%D1%81%D0%BC%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%8C>
sibirskiy-oasis.ru: <https://www.sibirskiy-oasis.ru/aromat-rozy.html>
tiensmed.ru: <https://www.tiensmed.ru/news/bolit-sheya1.html>
world-art.ru_1: http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=2662-&public_page=151&ysclid=lsp0yvva4qv987681327
world-art.ru_2: http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=2662-&public_page=62&ysclid=lsp1ldzl6v170942913
zena.blic.rs: <https://zena.blic.rs/zdravlje/evo-nekoliko-trikova-kako-da-se-odljutite-od-ljute-paprike/b8yp643>

Доц. др Драгана Поповић
ГЛАГОЛИ ЧУЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ
У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2

За издавача
Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Рецензенти
Проф. др Дојчил Војводић
Проф. др Марија Стефановић
Проф. др Душанка Мирић

Коректура
Драгана Појовић

Техничка припрема
Ференц Финчур

ISBN 978-86-6065-844-1

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.163.41'367.625

811.161.1'367.625

ПОПОВИЋ, Драгана, 1968-

Глаголи чулне перцепције у руском и српском језику
[Електронски извор] / Драгана Поповић. - Нови Сад :
Филозофски факултет, 2024

Начин приступа (URL): <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2024/978-86-6065-844-1>. - Насл. са насловног
екрана. - Опис заснован на стању на дан: 25.04.2024. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија.

ISBN 978-86-6065-844-1

а) Српски језик -- Глаголи -- Чулна перцепција б) Руски
језик -- Глаголи -- Чулна перцепција
COBISS.SR-ID 143914761

